

EX PANNONIA

12-13

Суботица / Subotica / Szabadka
2009.

*U finansiranju ovog broja časopisa učestvovali su:
Pokrajinski sekretarijat za kulturu i grad Subotica.*

EX PANNONIA

Broj 12-13.

Subotica 2009.

Izdavač: Istorijski arhiv Subotica

Za izdavača: Stevan Mačković, direktor IAS

Redakcija: Stevan Mačković, Tanja Segedinčev, Zolna Matijević

Lektor za srpski jezik: Smilja Prodanović

Korektura: redakcija

Prevodi sažetaka na nemački i mađarski jezik: Zolna Matijević

Tiraž: 500 primeraka

Štampa: „MMprint”, Subotica

Adresa redakcije: Trg slobode 1/III, tel. +381 (0)24 524-033

e-mail: info@suarhiv.rs

web adresa: www.suarhiv.rs

ISSN 0354-9151

CIP - Каталогизација у публикацији Библиотеке
Матице српске, Нови Сад

930.25(497.113)

Ex Pannonia / redakcija Stevan Mačković, Tatjana
Segedinčev, Zolna Matijević - 1996, Br. 1. - Subotica:
Istorijski arhiv Subotica, 1996-; 30 cm

Godišnje
ISSN 0345 - 9151

COBISS.SR-ID 74467596

Sadržaj

STUDIJE:

<i>Tatjana Segedinčev</i> <i>Zoltan Mesaroš</i>	Ruski emigranti gimnazijski profesori Veze organizacije Saveza socijalističke omladine Vojvodine Opštinska konferencija Subotica sa inostranstvom	5 11
<i>Zoran Vukelić</i>	Subotica i vojna intervencija zemalja Varšavskog ugovora u Čehoslovačkoj u leto 1968. godine (Čehoslovački turisti u Subotici)	15
<i>Rita Fleis</i>	Četrdeset godina Radio Subotice	19
<i>Fábián Borbála</i>	Régi nyomtatványok Szabadka történelméből	22
<i>Emil dr. Libman</i>	Doprinos subotičkih lekara – Jevreja zdravstvenoj službi grada tokom XIX i XX veka	33
<i>Korhecz Papp Zsuzsanna</i>	Szabadka első vitrázsainak restaurálása	43
<i>Korhecz Papp Zsuzsanna,</i> <i>Lutz Ilona</i>	Szanka János, Szabadka első művege	46

IZ RADA ARHIVA:

<i>Zoltan Mesaroš</i>	Prvi subotički arhivski dan	49
<i>Zoran Vukelić</i>	Godina 2007. u sekretarijatu i čitaonici IAS	52
<i>Zoran Veljanović,</i> <i>Tatjana Segedinčev</i>	Scriptura de Archivo	53

PRIKAZI:

		58
- Putovanje po slovenskim zemljama Turske u Evropi od gđca G. Mjur Makenzijeve i A. P. Irbijeve, Beograd 1868. / <i>Smilja Prodanović</i>		
- Povelja slobodnog i kraljevskog grada Sombora, Istorijski arhiv Sombor, Sombor, 2008. / <i>Zorica Mandić</i>		
- Mészáros Zoltán, A korai titoizmus propagadája, Életjel könyvek 126, Szabadka 2008. (Zoltan Mesaroš, Propaganda u eri ranog titoizma, edicija Eletjel, sv. 126, Subotica 2008.) / <i>Zoltan Devavari (Dévavári Zoltán)</i>		
- Levéltári ismeretek (Priručnik iz arhivistike), Oktatási segédanyag a segédlevéltáros tanfolyamok hallgatói részére, I, II. rész, Magyar Országos Levéltár Budapest, 2002. / <i>Zolna Matijević</i>		
- Subotičani u svetskoj istoriji umetnosti / <i>Mile Tasić</i>		

IN MEMORIAM:	Lalija Gabor (1951 – 2008)	72
--------------	----------------------------	----

Tartalom

KUTATÁSOK:

<i>Tatjana Segedinčev</i> <i>Mészáros Zoltán</i>	Orosz emigráns gimnáziumi tanárok A Szocialista Ifjúság Vajdasági Szövetsége Szabadkai Szervezetének külföldi kapcsolatai	5 11
<i>Zoran Vukelić</i>	Szabadka és a Varsói Szövetség tagállamainak csehszlovákiai intervenciója 1968. nyarán	15
<i>Rita Fleis</i>	Negyven éves a Szabadkai Rádió	19
<i>Fábián Borbála</i>	Régi nyomtatványok Szabadka történelméből	22
<i>Emil dr. Libman</i>	Szabadkai zsidó születésű orvosok érdemei városunk XIX. és XX. századi egészségügyében	33
<i>Korhecz Papp Zsuzsanna</i>	Szabadka első vitrázsainak restaurálása	43
<i>Korhecz Papp Zsuzsanna,</i> <i>Lutz Ilona</i>	Szanka János, Szabadka első művege	46

A LEVÉLTÁR TEVÉKENYSÉGÉBŐL:

<i>Mészáros Zoltán</i> <i>Zoran Vukelić</i>	Az Első Szabadkai Levéltári Nap A Szabadkai Történelmi Levéltár titkárságának és olvasótermének tevékenysége 2007-ben	49 52
<i>Zoran Veljanović</i> <i>Tatjana Segedinčev</i>	Scriptura de Archivo	53

- Putovanje po slovenskim zemljama Turske u Evropi od gđica G.Mjur Makenzijeve i A. P. Irbijeve, Beograd 1868. / *Smilja Prodanović*
- Zombor szabad királyi város oklevele, Zombori Történelmi Levéltár, Zombor 2008. / *Zorica Mandić*
- Mészáros Zoltán, A korai titouzmus propagandája, Életjel könyvek 126, Szabadka 2008. / *Dévavári Zoltán*
- Levéltári ismeretek, Oktatási segédanyag a segédlevéltáros tanfolyamok hallgatói részére, I, II. rész, Magyar Országos Levéltár Budapest, 2002. / *Zolna Matijević*
- Szabadkai művészek a világ művészettörténetében / *Mile Tasić*

IN MEMORIAM:

Lalija Gábor (1951–2008)

72

Inhalt

FORSCHUNGEN:

<i>Tatjana Segedinčev</i>	Russische Emigrantenlehrer in den Gymnasien von Subotica	5
<i>Zoltán Mészáros</i>	Ausländische Kontakte des Sozialistischen Jugendverbandes von Vojvodina – Expositur in Subotica	11
<i>Zoran Vukelić</i>	Die Stadt Subotica und die Intervention der Mitgliedstaaten des Warschauer Paktes in der Tschechoslowakei im Sommer 1968.	15
<i>Rita Fleis</i>	40 Jahre des Rundfunkes in Subotica	19
<i>Borbála Fábrián</i>	Alte Drucksachen über die Geschichte der Stadt Subotica	22
<i>Emil dr Libman</i>	Beiträge jüdischer Ärzte aus Subotica zum Gesundheitswesen der Stadt im XIX. und XX. Jahrhundert	33
<i>Zsuzsanna Korhecz Papp</i>	Die Restaurierung der ersten Vitrage-Fenster in Subotica	43
<i>Zsuzsanna Korhecz Papp, Ilona Lutz</i>	János Szanka, der erste Kunstglaser in Subotica	46

AUS DER TÄTIGKEIT DES ARCHIVS:

<i>Zoltán Mészáros</i>	Die ersten Archivtage in Subotica	49
<i>Zoran Vukelić</i>	Die Tätigkeit des Sekretariats und des Lesesaals des Historischen Archivs Subotica im Jahre 2007.	52
<i>Zoran Veljanović</i>		
<i>Tatjana Segedinčev</i>	Scriptura de Archivo	53

BERICHTE:

58

- Putovanje po slovenskim zemljama Turske u Evropi od gđica G.Mjur Makenzijeve i A.P.Irbijeve, Beograd 1868. (Reise durch die slawischen Länder der Türkei in Europa) / *Smilja Prodanović*
- Die Urkunde von der königlichen Freistadt von Zombor, Historisches Archiv in Sombor, Sombor 2008. / *Zorica Mandić*
- Mészáros Zoltán, A korai titoizmus propagandája (Die Propaganda des frühen Titoismus) Életjel könyvek 126, Szabadka 2008. / *Zoltán Dévavári*
- Levéltári ismeretek, Oktatási segédanyag a segédlevéltáros tanfolyamok hallgatói részére (Archivkunde für Lehrgangstudenten) I,II. rész, Magyar Országos Levéltár Budapest, 2002. / *Zolna Matijević*
- Künstler aus Subotica in der Weltkunstgeschichte / *Mile Tasić*

IN MEMORIAM:

Gábor Lalija (1951–2008)

72

Tatjana Segedinčev,
viši arhivista, Istorijski arhiv Subotica

Ruski emigranti i gimnazijski profesori

(Osvrt na učesnike Ruske emigracije u subotičkom školstvu)

Najlepša sećanja koja većina ljudi pamti vezana su za dečinstvo i školske dane. Kao lepe uspomene kroz ceo život nosimo one koje se odnose na nestašlike u školi, prve učitelje i profesore koji su po nečemu bili izuzetni. Neretko su takvi profesori indirektno uticali na naše kasnije životno opredelenje i izbor profesije.

Prvi dani nakon završetka ratnih operacija tokom 1944. godine donose sa sobom nove zakone, uredbe i propise kao i nov društveno-politički sistem upravljanja. Građanstvo koje je proživljavalo ratne godine i tegobe koje su uz to išle, našlo se u potpuno novom režimu. Trebalo je prihvatiti gotovo preko noći činjenicu da više nema stare države, već je sve bilo „novo“.

Na udaru nove politike našle su se razne grupacije ljudi bivše Kraljevine Jugoslavije. U zavisnosti od njihovog statusa, prema njima je usledila i primena zakona koji su u međuvremenu doneti. Dolazi do pretvaranja privatne imovine u državnu odnosno društvenu svojinu putem procesa konfiskacije, nacionalizacije, agrarne reforme i kolonizacije, eksproprijacije i drugim metodama. Na udaru ovih novih zakona našli su se mahom ljudi koji su pripadali građanskom staležu, ideološki neistomišljenici i politički protivnici.

Sudbina novog vremena nije mimoišla ni ruske emigrante izbeglice iz nekadašnje carske Rusije. Došavši u tada novu državu Kraljevinu Jugoslaviju, morali su pronaći nekakav posao kako bi održali svoju egzistenciju. Tako su bili prinuđeni da prihvataju i rade svakojake poslove često nižeg ranga nego što je to pružalo njihovo obrazovanje. Poznato je da su najčešće radili, odnosno bili su zaposleni u državnim institucijama kao što je „Državna željeznica“ ili pošta. Manji broj je radio poslove dnevničara poreske uprave, dnevničara finansijske kontrole, činovnika ureda za osiguranje i gradskih redara. Neki od njih su radili kao učitelji, nastavnici ili profesori u školama i na fakultetima.

Iz sačuvanih biografija iščitavamo da je njihov put do postavljenja u školama bio okarakterisan čestim promenama radnih mesta. Kada su najzad došli do škola i dobili svoja postavljenja, bili su izloženi čestim premeštajima.

U subotičkim školama radilo je dosta ruskih izbeglica koji su bili nastavnici ili profesori. Interesantno je da su ostali u sećanjima svojih đaka zbog svojih specifičnih i pomalo neuobičajenih metoda rada u nastavi. Prilikom proučavanja bio-

grafija ovih profesora korišćeni su istorijski izvori iz dva sasvim različita društveno-politička uređenja. Bez obzira što hronološki pripadaju različitim epohama, obuhvaćeni su zbog kontinuiteta praćenja njihovog rada.

Nakon završetka Prvog svetskog rata 1918. godine i uspostavljanja novog državnog sistema, po odluci velikog župana dr Stipana Matijevića za direktora Gimnazije u Subotici je postavljen profesor Ivan Vojnić Tunić. Tokom 1919. godine otvara se Gradska bunjevačka gimnazija i nastavlja se slovenizovanje Gimnazije. Mada se i dalje radilo po mađarskom nastavnom planu, predavalo se na srpskohrvatskom jeziku. Gimnazija je radila u zgradi Građanske škole na dva jezika: srpskohrvatskom i mađarskom. Nastava se prvi put od osnivanja te škole odvijala na dva jezika. Gimnazija je tokom 1920. godine podržavljena i dobila je naziv „Državna mešovita velika gimnazija.“¹

Gimnazija se potom deli na mušku i žensku. Ukazom kralja Aleksandra 1925. godine otvara se u Subotici Ženska realna gimnazija kao četvororazredna koja se nalazila u zgradi Muške građanske škole gde se već nalazila Ženska građanska škola. Tako su se u istoj zgradi u Wilsonovoj ulici broj 38 u jednom vremenskom periodu (1925. godine) našle tri škole:

- Ženska realna gimnazija
- Muška građanska škola
- Ženska građanska škola.²

Možda je činjenica da je više škola bilo smešteno u jednoj zgradi uslovlila da profesori predaju u više škola. Osim toga što su predavali u više škola, profesori su bili izloženi čestim premeštajima. Ovakva profesionalna sudbina je bila vrlo izražena baš kod profesora ruskih emigranata. Ovome su bili izloženi u doba Kraljevine Jugoslavije, ali i nakon završetka rata od 1945. godine u vreme uspostavljanja nove socijalističke države Jugoslavije.

Državna muška gimnazija se pominje i u knjizi koja je izašla 1928. godine a čiji je autor bio Kosta Petrović, gde se kaže da je ova škola osnovana 1747. godine. Nalazila se u Trumbičevoj ulici broj 1, a direktor je te 1928. godine (kada je knjiga izašla) bio Janko Garić. U Gimnaziji su radila 42 nastavnika u 28 odeljenja sa 1200 učenika.³ Neki od nastavnika (kao i mnogi učenici) su bili ruski emigranti. U matičnoj knjizi zaposlenih Gimnazije „Moša Pijade“ (naziv koji je Gimnazija

¹ „244. godina subotičke gimnazije- A 244 éves szabadkai gimnázium“, Izveštaj – Évkönyv 1747-1991, Subotica 1990/91, 16.

² Isto

³ IAS, Kosta Petrović, Subotica i kupalište Palić, Subotica, 1928, 44.

⁴ Istorijski arhiv Subotica, F:19. i 22. Gimnazija „Moša Pijade“ Subotica – Matična knjiga zaposlenih (1919–1951).

⁵ Isto

IAS, F:70.97.24988/1945

nosila kada je zavedena u Istorijskom arhivu) koja se čuva u okviru arhivskog fonda broj 19, nailazimo na više profesora ruskih emigranata.⁴ Tu su radili Lav Vlasov, Nikola Šeršavicki, Vladimir Burcov, Ivan Čepiga i drugi.⁵

Navodimo profesore Državne muške gimnazije po sačuvanim izveštajima za školske godine. U Izveštaju nastavnog osoblja na kraju školske godine se pominju:

Isakij Osipov, školske 1927/28: radio je pod ugovorom kao privremeni predmetni učitelj sa tri godine službe. U školskoj 1927/1928. godini predavao je matematiku u II, III IV i VI razredu, zatim fiziku u III i pisanje u II razredu. Nedeljno je imao 22 časa i bio je razrednik III b razredu. Školske 1929/30: bio je privremeni predmetni učitelj sa četiri godine službe, pod ugovorom, predavao je matematiku i fiziku 22 časa nedeljno. Školske 1930/31: bio je kontraktualni privremeni učitelj i predavao je matematiku sa pet godina službe u I, II, III, IV, V i VI razredu, sa 21 brojem nedeljnih časova. Bio je razredni starešina IV a razredu, bez čina položaja. Školske 1931/32: predavao je matematiku i fiziku sa šest godina i osam meseci službe, kao kontraktualni nastavnik predavao je matematiku u I i II razredu po četiri časa nedeljno, IV, V i VI po 3 časa (ukupni broj nedeljnih časova mu je bio 18). Bio je razrednik V a razredu. U Državnoj muškoj gimnaziji je radio do kraja školske 1931/32. godine. Rešenjem pod brojem 15959 od 26. maja otkazan je ugovor o službi Isakiju Osipovu, kontraktualnom nastavniku dnevničaru ove škole.

Sergije Muratov, školske 1927/28: radio je u školi kao kontraktualni nastavnik pevanja sa dve godine službe pod ugovorom, predavao je u I i II razredu, nedeljno je imao 16 časova.⁶ Školske 1929/30: predavao je pevanje sa četiri godine i deset meseci službe, radio je pod ugovorom 20 časova nedeljno. Školske 1930/31: radio je kao kontraktualni nastavnik pevanja, sa pet godina službe bez činovničkog položaja, predavao je pevanje u I i II razredu sa 22 nedeljna časa. U napomeni izveštaja je bilo naznačeno da je bio čuvar zbirke nota za pevanje. U Državnoj muškoj gimnaziji je radio do kraja školske 1931/32. godine. Rešenjem pod brojem 15948 od 26. maja 1932. godine otkazan je ugovor o službi Sergiju Muratovu, kontraktualnom nastavniku dnevničaru ove škole.

Olga Belikov, školske 1931/32: bila je profesor francuskog jezika i uporedne književnosti sa pet godina i mesec dana službe sa VIII činovničkim položajem. Predavala je francuski jezik u I, II, IV i VI razredu po tri časa nedeljno, sa ukupno 20 nedeljnih časova. Bila je razredni starešina III b razredu.

Školske 1933/34: kao profesor francuskog jezika i jugoslovenske književnosti je radila sedam godina i dva meseca sa VIII platnom grupom. Po ovoj platnoj grupi je primala platu od 20. jula 1931. godine. Predavala je francuski jezik u I, II, III i VIII razredu sa 18 časova nedeljno i bila je razredni starešina I b razredu. Školske 1934/35: sa osam godina i dva meseca profesorske službe je predavala francuski jezik i jugoslovensku književnost. Od 20. jula 1931. godine je bila unapređena u VII platnu grupu. Školske 1935/36: kao profesor francuskog jezika i jugoslovenske književnosti radila je devet godina i dva meseca. Predavala je francuski u I, II, III, IV i V razredu sa 21 časom nedeljno i bila je razredni starešina III b. Školske 1937/38: tada je imala jedanaest godina i dva meseca službe sa VII platnim razredom. I dalje predaje francuski jezik i jugoslovensku književnost u I, III, V, VI i VIII razredu. Imala je 18 časova nedeljno i bila je razredni starešina V b razredu. Školske 1939/40: kao profesor francuskog jezika i jugoslovenske književnosti sa trinaest godina službe prelazi od 8. septembra 1938. godine u VI platni razred. Predavala je u II, III, IV, V, VII i VIII razredu sa 22 časa nedeljno.

Aleksandar Belikov, školske 1931/32: predavao je filozofiju i nemački jezik. Predavao je u III, V, VI i VII razredu po tri časa nedeljno. Ukupno je imao osamnaest časova nedeljno. Školske 1933/34: je napunio devet godina i dva meseca službe, predavao je filozofiju i nemački jezik u III, IV, V i VIII razredu. Te školske godine je imao VIII platni razred. Školske 1934/35: radi kao profesor filozofije i nemačkog jezika sa deset godina i dva meseca službe. Predavao je u VIII, IV, V i VI razredu sa 18 časova nedeljno i bio je razredni starešina V a razredu. Školske 1935/36: radi kao profesor filozofije i nemačkog jezika sa jedanaest godina i dva meseca službe. Filozofiju je te školske godine predavao u VIII i VII razredu, nemački jezik u III, V, VI i VII razredu i francuski jezik u II razredu. Imao je 22 časa nedeljno i bio je razredni starešina V c razreda.⁷ Školske 1937/38: kao profesor je imao trinaest godina i dva meseca službe sa VIII platnom grupom, a od 24. januara 1938. godine je unapređen u VII platnu grupu. Predavao je u VIII, VII, i VI razredu, sa svega 19 časova nedeljno i bio je razredni starešina VII a razredu. Školske 1939/40: osim što je predavao istoriju i filozofiju, predavao je pedagošku psihologiju i etiku. Sa petnaest godina službe bio je u VII platnoj grupi, a predavao je u VIII, III i VI razredu sa 22 časa nedeljno.

Vladimir Šešterikov, školske 1937/38: je bio profesor matematike i fizike sa šesnaest godina i tri meseca službe i VII platnom grupom. Predavao je u I, IV i V razredu, fiziku u III, pisanje u II razredu sa 18 časova nedeljno, razrednik je bio IV b razredu. Školske 1939/40: radi kao profesor matematike i fizike sa osamnaest godina i tri meseca službe i sa VI platnim razredom od 24. januara 1938. godine. Predavao je u III, IV, VI, VII i VIII razredu sa 22 časa nedeljno i razrednim starešinstvom u VI b razredu.

U sačuvanim podacima nailazimo da je u Potpunoj muškoj gimnaziji radio još jedan profesor ruski emigrant – **Lav Vlasov**. On je radio u školi od 25. III 1925. godine.⁸

Po struci je bio diplomirani pravnik, a većinu svog radnog veka je proveo radeći u školi. U vreme izbijanja Oktobarske revolucije 1917. godine je imao dvadeset i jednu godinu. Teško da je mogao i da zamisli gde će ga odneti životni tokovi. Igraćući se po prostranim poljanama rodnog Gundorovskog u Rostovskoj oblasti u Rusiji nije slutio da će svoje znanje prenositi generacijama đaka u tada još nepostojećoj državi Kraljevini

⁶ Izveštaj o nastavnom osoblju za 1927/28, Državna muška gimnazija

⁷ Školski izveštaj za 1935/36. godinu

⁸ IAS, F:19, 22 Gimnazija „Moša Pijade“- Subotica, Matična knjiga zaposlenih (1949-1951), broj 31.

Lav Vlasov

Službenički karton. IAS, F:68. GNO, personalno odeljenje, 48

Jugoslaviji. Pitanje je da li bi uopšte imao prilike da ikada upozna podneblje i mentalitet ovdašnjih ljudi da ga nisu poterali vetrovi revolucije koja će iz korena izmeniti društvenu sliku nastajućih svetskih zbivanja. Otac mu je bio Stepan Vlasov, operški pevač u Velikom pozorištu u Moskvi a majka domaćica. Živeli su od očeve plate. U biografiji koju je napisao 1946. godine ističe: „Došao sam u Jugoslaviju VI. 1921 g. Od 20. IX 1921 g. i do 31.X 1922 g. Bio sam u graničnoj trupi kao podnarednik.“⁹ Iz ove izjave koju je napisao zaključujemo da je na teritoriju ove zemlje došao u kasnijim talasima imigracije. Poslednja etapa napuštanja Rusije je poznata pod nazivom Krimski evakuacija kada se povlačila potučena ruska armija generala Petra Vrangela sa porodicama, kao i administrativno osoblje. U istoriografiji je ovaj talas povlačenja poznat kao „Peti imigracioni talas“. Dolasku u Kraljevinu Jugoslaviju su prethodili dugi pregovori od strane generala Vrangela i predstavnika vlada koje su trebale da prime izbeglice. Početkom aprila 1921. godine Vrangel šalje specijalne misije u Beograd na čelu sa načelnikom Štaba ruske armije generalom P.N. Šatilovom.¹⁰ U Beogradu specijalnu misiju najpre dočekuje Nikola Pašić, a potom i sam regent Aleksandar. Prilikom pregovora je dogovoreno da se primi 12.000¹¹ ruskih vojnika uz postavljanje određenih uslova. Vlada Kraljevine je tada ponudila da 7.000 ljudi zaposli na izgradnji puteva, a 5000 u pograničnoj straži (kao vojne jedinice sa ugovornom službom). Pregovori između dve strane su konačno završeni juna meseca 1921. godine, pa Ministarstvo vojno u pograničnu službu prima 3.000 ljudi. Ovim putem se i Lav Vlasov zatekao u Subotici.

Iz pogranične službe prelazi od decembra 1922. godine da radi na Poštu br. 2, gde je bio do 1925. godine kada zaposlenje nalazi kod „Državne željeznice“ u Subotici. Primljen je u službu „Državnih željeznica“ u svojstvu kancelarijskog dnevničara. U međuvremenu, 11. juna 1930. godine završava Pravni fakultet u Subotici. Jugoslovensko državljanstvo dobija 10. jula 1932. godine i iste godine 18. avgusta sklapa brak u Subotici sa učiteljicom Ninom Domanjevski. Oboma je to bio drugi brak. Tokom 1939. godine je premešten u Beograd. Kod „Direkcije državne željeznice“ u Beogradu – Sever dobija unapređenje u VII platnu grupu. U Beogradu je radio do 20. avgusta 1941. godine kada mu je uvažena ostavka. Tada se i vraća u Suboticu.

Ratne godine Lav Vlasov provodi kao privatni nameštenik na poljskom imanju u Žedniku. Ovaj posao je radio od 1. septembra 1941. do 15. oktobra 1944. godine. Pri kraju rata aktivira se kao član NOP-a tokom jula meseca, a sredinom septembra 1944. godine ističe u svojoj biografiji: „organizovao sam i komandovao sam diverzantskim odredom od 23 ljudi. Posle oslobođenja postavljen sam od strane Komande Mesta u Subotici za poverenika na narodnom imanju u Žedniku br. 534. Izabran sam za člana prvog NOO u Žedniku i postao sam član Odbora Mesnog povereništva za utvrđivanje zločina okupatora u Subotici i pročelnik za Žednik.“¹²

Profesorsku karijeru u Muškoj gimnaziji u Subotici započinje februara 1945. godine kada je postavljen za nastavnika ruskog jezika. Odlukom Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine od strane Personalnog odseka postavljen je za honorarnog nastavnika jula 1945. godine sa platom od 2520 dinara. Sledeće godine je postavljen za nastavnika VII grupe, a naredne godine se već prevodi za nastavnika sa platom od 3900 dinara. Lav Vlasov je bio poznavalac prava, govorio je ruski i srpkohrvatski a služio se francuskim i nemačkim jezikom. U obaveznoj radnoj karakteristici koja je bila sastavni deo službeničkog lista, direktor Gimnazije ističe kako je bio: „Kao pravnik vrlo spreman, predavao je Ustav sa potpunim razumevanjem, ruski jezik je predavao vrlo vešto, bio je dobar organizator posla, u izvođenju zadataka je bio potpuno samostalan, vrlo dobro predaje, daci mu dobro napreduju, marljiv je i tačan. Vladanje u službi i van službe mu je bez prigovora.“¹³ Državnu zakletvu je položio 1948. godine. Naredne godine Lav Vlasov moli premeštaj na Trgovačku akademiju u Subotici. Nakon upućene molbe Odseku za prosvetu pri Gradskom narodnom odboru odlučeno je da premeštaj dobije jedino u slučaju ako mu se nađe adekvatna zamena za predavanje ruskog jezika. U sačuvanoj matičnoj knjizi Gimnazije u Subotici pronalazimo da je Lav Vlasov otpušten iz državne službe - razrešen dužnosti 30. januara 1950. godine. Ova opaska stoji bez obrazloženja.

Nikola Šeršavicki je počeo da radi u školi 8.aprila 1929. godine. U školu je došao iz Kruševca gde je radio u zavodu Obilićevo. Rođen je 21.juna 1901. godine u Grodnom u Belorusiji. Završio je Filozofski fakultet. U Gimnaziji je predavao hemiju i fiziku. Po potrebi službe je premešten 1. septembra 1950. godine u Hemijsko srednjo-tehnološku školu.

O sudbini koju su proživljavali nekadašnji državljani carske Rusije najbolje govore sačuvani pisani tragovi. U to vreme svi ruski emigranti su bili na meti posebnog posmatranja kao potencionalni neprijatelji i simpatizeri društva koje je trebalo zbrisati sa istorijske pozornice. Bilo je prirodno da Rusi emigranti, koji su se iselili zbog komunizma iz Rusije, a mnogi su i učestvovali u borbi protiv komunista i u građanskom ratu, budu antikomunistički opredeljeni.¹⁴ I mada su mnogi od njih učestvovali u antifašističkoj borbi i dokazali se kao odani građani nove komunističke države, bili su posebno praćeni. Ovakvu situaciju najbolje ilustruje izveštaj o radu dva profesora gimnazije u Subotici: Nikoli Šerševickom i Vladimiru Burcovu.

Izveštaj je upućen 6. novembra 1950. godine od strane „Borbe – organa komunističke partije Jugoslavije“, odeljenja za dopise i dopisničku mrežu u Beogradu Povereništvu prosvete Gradskog narodnog odbora u Subotici. U njemu se kaže da se

⁹ IAS, F:68, kutija 48, Prosvetno odeljenje, personalni odsek

¹⁰ Miroslav Jovanović, Doseljavanje ruskih izbeglica u Kraljevinu SHS 1919-1924, Beograd, 1996, 150

¹¹ Isto, strana 151.

¹² IAS, F:68, kutija 48, Prosvetni odeljak, personalno odeljenje

¹³ Isto

¹⁴ Ranko Jakovljević, Rusi u Srbiji, Beoknjiga, Beograd, 2004, st. 147.

šalje dopis „druga“ zaduženog za praćenje, sa molbom da se provere da li su podaci tačni i da se pismo zajedno sa proverom i mišljenjem pošalje natrag. Kako su opisani profesori viđeni isključivo iz jednog subjektivnog ugla i u maniru jednog više nego ideološki prepoznatljivog vremena, vidimo u tekstu sledeće sadržine:

„Dva profesora.

Na subotičkoj gimnaziji nalaze se dva profesora i oba su Rusi. No u tom nije zamerka, koliko u njihovom načinu predavanja i ophođenja sa učenicima.

Prvi, profesor hemije i fizike Nikola Šerševicki ima grešku u tom što vrlo loše govori naš jezik, a koje mu mnogo smeta pri objašnjavanju naročito zamršenih fizičkih i hemijskih pojmova. Zatim što on ne dozvoljava učenicima da tumače svojim rečima, već naprosto traži ponavljanje svoga predavanja (koji čita iz knjige pošto i sam ne zna objasniti) od reči do reči pa i tačku i zapetu učenici moraju rečima naglasiti. Ako bi učenik počeo tumačiti svojim rečima, profesor mu nedozvoljava i primora ga da sedne rečima: „molim vas vi ne znate ništa. – Ja ću vam dati dva“ – Učenik: – Ali družte profesore da vam objasnim... Profesor: „Molim vas, ja vam nisam drug. Vi sedite, jer ja znam da vi ne znate ništa i vi ćete dobiti dva.“ Učenik ostaje zureći, nemoćan da išta poduzme. Gubi volju i na školu i na učenje i na život.

Svi viši razredi u kojima on predaje nemaju pojma o fizici i učenici se žale što tako važan predmet ostaje neobjašnjen.

Zar se nebi mogla stvar izviditi i profesora ukoliko je neposoban (što i on sam priznaje da fiziku ne zna) smeniti, kako nebi stotinu učenika trpilo u znanju. Učenici sedmog razreda žalili su se kod direktorice, ali su svi dobili ukor, što su i usudili žaliti i što su bili napustili njegovo predavanje. Tri četvrtine učenika imaju slabe ocene.

Drugi, profesor matematike Burcov ponaša se u razredu kao neki manijak i postaje već dosadan sa svojim stalnim hvalisanjem. Nema časa, da on više od polovine vremena ne upotrebi na beznačajna pričanja: – Kako, on treba da je profesor univerzite- ta, kako on ima poseban metod učenja, zatim da će srušiti svakog, koji nebude sve znao, kako je njemu uživanje dati slabu ocenu. Potom počne sam sa sobom pričati: „Bircov je sposoban, Bircov vam zna sve i.t.d. Naravski da đaci ne uče onda ništa, jer vreme prođe u razgovoru, tako da gradivo uopšte ne objašnjava, naglašavajući – „to će te vi kod kuće.“ I naravski bilans dvome- sečnog rada je taj što od 28 učenika VII b imaju 24 slabe ocene i jedinice. U VIII je još gore.

Postavlja se pitanje. Dali naši sinovi idu u školu da slušaju razna trabunjanja izvesnih profesora, ili ih šaljem da nešto nauče. Ako od 28 učenika imaju 24 slabe onda ko zna iz kojih pobuda želi provađati svoju ličnu volju. Nadležni bi trebali da izvide ovu stvar i rascište ovo pitanje.

S.F.S.N.¹⁵

Iz ovog slikovitog teksta zaključujemo mnogo o duhu tadašnjeg vremena. Koliko je ovaj tekst bio objektivan teško je prosuditi. Nemamo podatke o rezultatu koji je proizveo ovaj izveštaj. Za procenjivanje istinitosti bile bi nam potrebne izjave njihovih učenika ili stručne komisije. Obojica su premeštena: Nikola Šeršavicki je premešten po potrebi službe 1. septembra 1950. godine u Hemijsku srednjo-tehnološku školu, a Vladi-

mir Burcov je marta 1951. godine premešten u Vrbas.

Vladimir Burcov u Gimnaziji radi od 4. januara 1945. godine, gde je došao iz Gradskog narodnog odbora – sekcija za snabdevanje. Zajedno sa Nikolom Šeršavickim je pomenut u prethodnom tekstu. Predavao je matematiku. U službeničkom listu mu je zapisano da je bio prosvetno-naučne struke, po zanimanju profesor sa osnovnom platom od 3 900 dinara. Rođen je 19. marta 1915. godine u mestu Nikolajev, SSSR; imao je državljanstvo FNRJ i završen Filozofski fakultet. Po sačuvanim dokumentima zaključujemo da je premeš- tanje u Vrbas bilo protivno njegovoj volji. Direktorica škole (Potpune ženske gimnazije) je uputila žalbu zbog premeštan- ja Vladimira Burcova i tražila reviziju rešenja, jer je po njenom mišljenju profesor bio neophodno potreban školi.¹⁶ Predavao je 28 časova nedeljno u VIII razredu gde je bio razredni stareši- na. Čitajući žalbu koju je napisala dobijamo sasvim drugačiju sliku o profesoru. Ona ističe da ga je ovaj premeštaj pogodio vrlo oštro u moralnom pogledu, pošto je kao dobar stručnjak i savestan radnik tokom prošle godine bio predlagan za asis- tenta na Univerzitetu u Beogradu.¹⁷ Zalagao se da dobrovolj- nim časovima nadopuni znanje učenika bivše Muške gimna- zije, kao i u radu sa naučnim grupama koje je održavao samo on svake nedelje, dok je većina nastavnika radila samo hono- rarno. Posebno ističe pošten i principijelan stav profesora Bur- cova u pogledu ocenjivanja učenika „od kojega nije odstupao pred zahtevima čaršije koja je pokušavala da ga podmićuje i zaplaši. Taj beskompromisni stav predstavljao je potrebnu pro- tutežu popustljivom stavu nekih nastavnika iz mesta koji su bili skloni popuštavanju rukovodeći se lokalnim subjektivnim interesima.“¹⁸ U dopisu se još ističe da je primio državljan- stvo FNRJ i da je za vreme okupacije zajedno sa majkom učiteljicom radio na salašu kao sluga radeći najgrublje fizičke poslove. Profesor Burcov je premešten u toku školske godine što se kosilo sa postavljenim principima o premeštanjima. Iz ove dve potpuno različite izjave nije teško zaključiti u kojoj meri je ideološki faktor bio presudan i uticao na sudbine i živote ljudi.

U Gimnaziji je takođe radio i **Ivan Čepiga**. Radio je od 26. decembra 1949. godine. Ivan Čepiga je došao iz Potpune mešovite gimnazije Subotica, bio je prosvetne struke, po zani- manju stručni učitelj sa osnovnom platom od 3500 dinara. Rođen je 13. novembra 1890. godine u Zenjkovu u Rusiji.¹⁹ Državljanstvo mu je bilo SSSR, a od školske spreme je imao učiteljsku školu.

Kao profesor u Potpunoj ženskoj gimnaziji je radila **Vera Bartenjev**. Predavala je ruski jezik. Rođena je 27. maja 1893. godine u Kijevu u Rusiji. Po narodnosti je bila Ruskinja. Završi- la je Višu pedagošku školu. Od 1937. do 1939. godine boravi- la je u Engleskoj radi usavršavanja pedagoške struke. Od stranih jezika je poznavala ruski, francuski i engleski. U školi je radila od 1. januara 1945. godine. Pre toga je radila kao vaspita- čica u internatu, davala je privatne časove iz francuskog i drugih jezika. Predavala je ruski jezik u III, IV, V, VI, VII i VIII razredu. U radu sa decom je ocenjena kao savesna i marljiva, jasna u izlaganju i da je umela da se spusti na nivo učenika. Državnu zakletvu je polagala 3. maja 1948. godine u Potpunoj ženskoj gimnaziji u Subotici.

Mojsej Trilnik radio je kao honorarni nastavnik u Pot-

¹⁵ IAS, F:68, IV 3424/1950.

¹⁶ IAS, F:68, IV 457/1951.

¹⁷ IAS, F:68, IV 457/1951

¹⁸ Isto

¹⁹ Napomena autora: u obrascu zaposlenih je upisano da je rođen u SSSR, mada on još tada nije postojao. To pokazuje sa kolikim nepri- jateljstvom su se vlasti FNRJ nakon rezolucije Informbiroa odnosile prema svemu što je bilo rusko, a pogotovo na sve što se odnosilo na neprijateljsku buržoasku ideologiju.

Službenički karton. IAS, F:68. GNO, personalno odeljenje. 48.

punoj mešovitoj gimnaziji u Subotici. Međutim put ovoga čoveka koji je svoju karijeru završio u Osmogodišnjoj školi broj 6 u Subotici je bio izuzetno raznolik. Sačuvane biografije govore o životu koji je bio više nego bogat događajima. Iako Mojselj Trilnik nije pripadao grupi onih Rusa koji su emigrirali nakon revolucije 1917. godine, po vremenu dolaska u Suboticu je približan pa ćemo ga pomenuti u ovom radu.²⁰ Priču o svom životnom toku započinje životom u Rusiji. Rođen je 10. juna 1882. godine u Grodnu, srez Grodno u Rusiji. Otac mu je bio stolar, bili su siromašnog imovnog stanja. Majka mu je ubijena za vreme pogroma Jevreja u Odesi. Osnovnu školu je završio u Grodnom. U Odesi završava Rišeljevsku gimnaziju 1899. godine. Zbog rada u ilegalnoj tiskari u Grodnom biva uhapšen od strane carskih žandarima. U zatvoru je odležao sedam meseci i osuđen je bio na tri godine u Sibiru. Krajem 1900. godine beži u Nemačku. U Frankfurtu se upisuje na Bogoslovski fakultet. Međutim, zbog pomanjkanja finansijskih sredstava završava samo tri semestra. U Suboticu Mojselj Trilnik dolazi 1908. godine kao pomoćni službenik kod Jevrejske verske opštine gde je služio do 1925. godine. Dobija imevanje veroučitelja u Kutini gde predaje veronauku do 6. aprila 1941. godine. Kako sam ističe, bio je uhapšen 1935. godine jer su se u njegovom stanu održavali sastanci komunističke ćelije i zato što je držao tečajeve ruskog jezika. Nakon kraćeg zatvora pušten je na slobodu pod prismotrom. Početak rata donosi novo hapšenje od strane policije Nezavisne države Hrvatske. Posle dvadesetodnevnog zatvora je uspeo da pobege i po drugi put dolazi u Suboticu. Za vreme rata je bio interniran u logor Bačalmaš, otkuda je prebačen 15. aprila 1944. godine u Nemačku na prinudni rad. Kako sam ističe „20. IV. 1945 oslobodila nas je CRVENA ARMIJA. Vratio sam se u Suboticu gde stalno živim. Uprkos moje starosti (65 god.) zatražio sam nameštenje nastavnika ruskog jezika.“²¹ Od strane vlasti 1946. godine je najpre postavljen za honorarnog nastavnika u Potpunoj mešovitoj gimnaziji u Subotici, a potom 1948. u Državnu mešovitu gimnaziju sa mađarskim nas-

²⁰ Napomena autora

²¹ IAS, F:68, kutija 48, Personalni osek, Prosvetno odeljenje

²² IAS, F:35, kutija 58, 1, službeni list

Službenički karton. IAS, F:68. GNO, personalno odeljenje. 48.

tavnim jezikom. Svoju nastavničku karijeru završava u Osmo-ljetki broj 6 u Subotici. U radu sa učenicima je bio ocenjen kao dobar i savestan pedagog.

U Državnoj muškoj građanskoj školi u periodu između dvadesetih i tridesetih godina dvadesetog veka je radio **Pavle Zavadski**. U Suboticu je došao po molbi iz Iloka. Radio je u Ženskoj građanskoj školi i u Državnoj muškoj gimnaziji. Pavle Zavadski je rođen 3. oktobra 1888. godine u Rusiji. Završio je Kadetski korpus u Odesi 1907. godine. Posle položenog prijemnog ispita upisuje se na Univerzitet u Petrogradu na Filozofski fakultet istorijsko-filološkog odeljenja. Do završetka fakulteta mu je ostao nepoložen diplomski ispit, koji nije dao zbog izbijanja građanskog rata u Rusiji. U ratu je učestvovao u svojstvu potporučnika. U Državnoj muškoj građanskoj školi u Subotici je predavao krasnopis, matematiku, zemljopis i higijenu.

Pavle Zavadski

Službenički karton. IAS, F:68. GNO, personalno odeljenje. 48.

U listu ocenjivanja koji datira od jula 1940. godine zapisano je: „jezik još ne poznaje dobro, radi po starinskim metodima, da je pristupačan deci i da je blagog ophođenja, da je savestan na dužnosti i da je vrši predano“²² O sudbini Pavla Zavadskog nakon rata nemamo sačuvanih podataka.

Od strane Predsedništva Narodne skupštine autonomne pokrajine Vojvodine - Personalnog odeljenja 14. decembra 1945. godine, za honorarnog nastavnika Državne realne gim-

nazije (mešovite potpune gimnazije sa mađarskim nastavnim jezikom) u Subotici je postavljena **Vera Ručimski**. Određen joj je honorar od 20 dinara po času. Sačuvani podaci o ovoj profesorici se vezuju za njen rad u Ekonomskoj srednjoj školi, ali zbog gore navedenog dopisa uvrstićemo je u ovaj rad. Za honorarnog nastavnika Državne trgovačke akademije je postavljena 1. aprila 1948. godine. Kao i gore navedeni profesori i Vera Ručimski je Rusiju napustila zbog građanskog rata u zemlji. Rođena je 28. oktobra 1896. godine u Višni Voloček u Rusiji. Nakon završene Ženske potpune gimnazije u Petrogradu upisuje Filozofski fakultet, grupa francuski i nemački jezik. Fakultet završava 1917. godine. Zbog građanskog rata u Rusiji emigrira u Kraljevinu Jugoslaviju. Nakon života u Obrenovcu i Ubu, dolazi u Sremske Karlovce, a odatle se seli u Suboticu. Jugoslovensko državljanstvo stiče 1935. godine. Za vreme okupacije nije bila zaposlena i živela je povučeno. Završnu godinu rata provodi sa mužem koji je bio na prinudnom radu u Mađarskoj u mestu Šolgotarjan. Jugoslovensko poslanstvo u Budimpešti ih po završetku rata na njihovu molbu prebacuje u Suboticu. Tada Vera Ručimski dobija zaposlenje kao profesor. U školi je predavala ruski jezik. Nakon dugog vremena od završetka fakulteta našla se u svojoj struci. U listu

gde se navode podaci o radu, a koji datira iz školske 1950/1951. godine je zabeleženo: „Da se u nastavi pridržava didaktičkih principa, da razvija kod učenika kulturne navike, da je marljiva i da se zalaže u radu. Kao razredni starešina je vrlo savesna i da se brine za učenike. Jedina poteškoća koju se trudi da prevaziđe je nedovoljno poznavanje srpskog jezika. Rado prima sugestije i pomoć za poboljšanje rada. Učenici je poštuju i vole.“²³ Nisu sačuvani podaci do kada je radila kao profesor u Državnoj trgovačkoj akademiji. Državljanstvo Narodne Republike Srbije dobija 1948. godine.

Svi navedeni profesori su godinama prenosili svoje znanje učenicima u subotičkim školama. U godinama posle završetka velikih ratova (1919. i 1945. godina) kada se intenzivno radilo na prosvetivanju nacije, njihov zadatak nije bio nimalo lak. Raspoređivani su za honorarne i kontraktualne profesore, s time da su ugovori sa njima obnavljani u periodu od jedne do tri godine.²⁴ Bili su među retkim intelektualcima među svojim sunarodnicima koji su se zapošljavali u svojoj struci. Tek sa primanjem državljanstva su dobijali stalnost u struci. Pedagoško iskustvo i radna energija koju su posedovali bez obzira na često nerešen privatni status, uticali su na to da ostanu u sećanju kod mnogih generacija đaka.

ÖSSZEFOGLALÓ

Orosz emigráns gimnáziumi tanárok

A XX. század első felében a szabadkai középiskolák orosz emigráns tanárokat is foglalkoztattak. Tanítottak az Állami Fiúgimnáziumban, a Vegyes Gimnáziumban, az Állami Polgári Fiúgimnáziumban, az Állami Leánygimnáziumban és az

Állami Kereskedelmi Akadémián. Az orosz értelmiségiek közül a tanárok voltak az egyedüliek, akik saját szakmájukban helyezkedhettek el. Sajátságos előadási módszereik sok diák emlékezetében még ma is élénken jelen vannak.

ZUSAMMENFASSUNG

Russische Emigrantenlehrer der Gymnasien in Subotica

Am Anfang des XX. Jahrhunderts beschäftigten die Mittelschulen in Subotica auch russische Emigrantenlehrer. Sie unterrichteten in dem staatlichen Knabengymnasium, im Gemischten Gymnasium, im Staatlichen bürgerlichen Knabengymnasium, im staatlichen Mädchengymnasium und auf der

Handelsakademie. Unter der russischen Intelligenz konnten nur die Lehrer in ihrem Fachbereich Arbeit finden. Ihre spezifischen Lehrmethoden leben noch immer in Erinnerung ihrer Schüler.

²³ IAS, F:68, Personalno odeljenje, Prosvetni odeljak.

²⁴ Ruska emigracija u srpskoj kulturi XX veka, Zbornik radova I, Beograd, 1994, 50.

Veze organizacije Saveza Socijalističke omladine Vojvodine – Opštinska konferencija Subotica – sa inostranstvom

1. Uvod

Savez socijalističke omladine Jugoslavije (u daljem tekstu SSOJ) je bio zamišljen kao organizacija koja bi u svoje redove uvrstila sve omladince i omladinke. Izuzetno je bilo retko da neki omladinac nije bio član toga saveza.

Njegovi koreni sežu do osnivanja Komunističke partije Jugoslavije. Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) je bio ogranak KPJ. Na prvoj sednici AVNOJ-a je doneta Odluka o ujedinjenju sa drugim antifašističkim omladinskim organizacijama i nastao je Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ), koji 1946. godine menja ime u Narodna omladina Jugoslavije (NOJ). Kao posledica napada Informbiroa na V kongresu KPJ-e doneta je odluka o spajanju NOJ-a i SKOJ-a. Godine 1963. promenjen je naziv u Savez omladine Jugoslavije (SOJ), a 1974. godine dobija ime Savez socijalističke omladine Jugoslavije.¹

U Mađarskoj je 1957. godine osnovan KISZ.² Posle revolucije i ustanka protiv staljinističkog tipa komunizma 1956. godine, sa jedne strane oštro je osuđivana pobuna koju su nazivali „protivrevolucija“ (ellenforradalom), ali su sa druge strane pokušali da grade komunizam drugačijeg tipa. Stara politička elita je uklonjena. Deo tog procesa je i nastanak KIS-a.

Organizacije SSOJ-a su postojale u školama, radnim organizacijama i mesnim zajednicama, a vodile su brigu čak i o omladincima koji su studirali u inostranstvu. Prema tome, SSOJ je bila veoma velika organizacija koja je zahvatala celu horizontalu omladine. Ipak, to je bilo suviše široko da bi moglo funkcionisati efektivno. Iz spisa se može naslutiti da osnovne organizacije nisu radile stalno, a sastanci su se održavali verovatno na inicijativu viših struktura SSOJ-a.

SSOJ i sve ostale institucije iz perioda titoizma negovale su revolucionarnu i narodnooslobodilačku tradiciju. Imali su ulogu u programima nošenja štafete mladosti, u organizaciji raznih akcija, školskih i radnih takmičenja, festivala. Na početku svoga postojanja su verovatno bili strogo hijerarhijski organizovani (ali o ovom periodu nisu sačuvani dokumenti u

građi Istorijskog arhiva Subotica). Međutim, kasnije u smislu samoupravnog socijalizma, osnovne organizacije su dobile dosta veliku samostalnost. Tako je Opštinska organizacija Saveza socijalističke omladine Subotica održavala čak i međunarodne veze, što se može pratiti i kroz arhivsku građu Istorijskog arhiva Subotica.

2. Arhivska građa sačuvana o SSOV Subotica o saradnji sa inostranim organizacijama

Nažalost, građa fonda Opštinske organizacije Saveza socijalističke omladine Subotica je stigla u Istorijiski arhiv Subotica u nesređenom stanju sa očevitim manjkavostima pa se rad ove organizacije može rekonstruisati samo delimično. Sređivanje ovog fonda zahteva izuzetnu pažnju i vreme, tako da se to još uvek nije sprovelo do kraja. Prilikom sređivanja su pronađeni interesantni dokumenti koji svedoče o njihovoj saradnji sa inostranstvom. Zbog delimično sačuvane građe, ta se saradnja može pratiti tek od kraja šezdesetih godina, ali srećom ona tada postaje intenzivnija.

Iz 1968. godine pronalazimo na poljskom jeziku napisano pismo iz Loda (Łodz), na koji je sastavljen odgovor na tada važećem srpskohrvatskom jeziku: „Najsrdacnije Vam zahvaljujemo na omladinskom pozdravima našoj orghanizaciji...[...] Osobito smo počašćeni pozivom da posetimo vašu divnu zemlju, Vaš lepi grad...“. Takođe je dobijeno pismo i iz Lučenca u Čehoslovačkoj (Lučenec, ili na mađarskom Losonc, koja pripada današnjoj Slovačkoj). U jednom prepisu pisma bez datuma (pretpostavljamo da je u pitanju 1967. ili 1968. godina), saznajemo da je brigada Subotičana bila pozvana u Lučenec. Zanimljivo je da je iz Lučenca stiglo pismo u Suboticu i na mađarskom jeziku. Iz sačuvane arhivske građe ne možemo saznati da li je došlo do posete Lodu i Lučencu.

Takođe saznajemo da je Suboticu 13. decembra 1977. godine posetila delegacija iz Japana. Omladinci Subotice su se

¹ Arhiv Vojvodine, beleška o fondu F:340, belešku napisala Ljubica Budać.

² Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (Mađarski komunistički omladinski savez), koja je postojala između 1957–1989. godine.

bavili i problemima nekih oslobodilačkih pokreta Afrike.³ Postoji i dopis Vojne misije iz Zapadnog Berlina o stizanju radne brigade „Edvard Kardelj” kao učesnika na radnoj akciji „Palić 80”.⁴ Omladinci su zimovali u Česlovačkoj 1982. godine.⁵ a 1989. godine su slali prehrambene proizvode u Rumuniju⁶. Ipak najvažniji partner Subotičke omladinske organizacije je bio KISZ iz Segedina.

Dokumenti iz 1970. godine govore da se te godine međunarodna saradnja SSOV Subotica svodi samo na saradnju sa Segedinom.⁷

3. Saradnja sa KIS-om

Nije sačuvan dokument o početku te saradnje, ali se iz dokumenta nastalog 1969. godine vidi da je saradnja počela juna i jula 1965. godine.⁸ Tada su se dve omladinske organizacije sastale dva puta (u junu u Segedinu, a drugi put u julu u Subotici). Članovi KIS-a su 1966. godine bili kod nas u jednodnevnoj poseti. Posetili su fabriku „29. novembar” i fabriku „Sever”, a 1967. godine je Folklorno umetničko društvo „Edos” učestvovalo na smotri folkloru Bratstvo-jedinstvo. Saradnja dveju omladinskih organizacija se uklapala u saradnju dvaju gradova (Subotice i Segedina kao bratskih gradova). Zanimljivo je da se i mađarski jezik koristio u prepisci SSOV Subotica (u pismu kojeg je potpisao Blaško Kopilović).⁹ Iz dotičnog se pisma vidi da žele organizovati sastanak u kratkom roku.

Sačuvan je plan saradnje za 1967. godinu. Subotičani su tada gostovali folklornim i zabavnim programom. Vidove saradnje su saželi u dve tačke: razmena delegacija je služila za „dalji razvoj i učvršćivanje odnosa i izradu programa saradnje mladih dva grada”, a „izmena delegacija pružila bi mogućnost mladima za upoznavanje kulturnih i istorijskih znamenitosti ovih područja”. Ističu „razmenu delegacija iz privrednih organizacija srodnim kolektivima, i razvijanje dugoročnih odnosa na nivou aktiva ovih kolektiva”. Pored ovoga su predvideli saradnju Ferijalnog saveza sa srodnom institucijom u Segedinu („saradnja ferijalnog saveza sa sličnim organizacijom iz Segedina bi takodje predstavljala veoma koristan oblik saradnje za koju su mladi ljudi zainteresovani”), saradnju kulturno-umetničkih društava i takmičenje pionira i izviđača. Kasnije su razmišljali i o tome da se saradnja proširi i na stručne škole. U tekstu se naglašava kako su zainteresovani za zbratimljenje „dva naroda, i dva grada”. Vidove saradnje je bilo dosta teško ispuniti značenjem i uglavnom se oni vrte u krug bez nekog proboja. „Na kraju hoćemo još jednom da istaknemo važnost ove akcije KIS-a Segedina i Saveza omladine Subotice, koje već danas preraščuju i upućuju nas na dalju čvršću i svestraniju saradnju” kažu oni.

Iz Segedina je delegacija fabrike PIK-a¹⁰ posetila „29. novembar”, a nastupao je „Irodalmi szinpad” (Literarna pozornica) iz Segedina u Narodnom pozorištu, koju su okarakterisali kao „veoma uspešnu”. Uzajamne posete se održavaju 1968. godine jedanput godišnje. U planu saradnje piše da bi

godišnje jedanput ili dva puta delegacije mogle da posete jedna drugu, da bi trebalo organizovati koordinacioni odbor za saradnju preduzeća i škola, da bi srodna preduzeća mogla izmenjivati iskustva i organizovati učešće u zajedničkim manifestacijama te graditi dobrosusedske odnose, da bi Ferijalni savez, sportska društva i goranske organizacije trebali da saraduju. Takođe su predviđali saradnju pionirskih i izviđačkih organizacija kao i kulturno-umetničkih društava.¹¹ Plan saradnje iz 1967. i 1968. godine je veoma sličan. Detaljniji opisi tih zajedničkih dogodovština nisu sačuvani.

Iz 1970. godine¹² takođe pronalazimo predlog plana saradnje koju već nazivaju tradicionalnom. Planirana je razmena poseta delagacija i učešće u kulturnim programima, a takođe i razmena posete fabrikama koje proizvode slične proizvode.

Iz građe se ne vidi kako se razvijala saradnja, ali se iz dokumenta 1973. godine vidi kako je konkretno potekla poseta segedinskog KIS-a.¹³ Boravak je trajao tri dana i tokom njega su vodili više razgovora u raznim radnim organizacijama, ali se iz programa može pretpostaviti da su se dosta dobro počastili prilikom ručkova i večera. Delegacija je stigla 13. oktobra i posle prijema na granici vodio se razgovor, pa su potom ručali u relativno poznatom restoranu Abraham. Zatim su posetili Srednju medicinsku školu, pa Čantavir, a kasnije su prisustvovali jednoj predstavi. Dan su završili sa ručkom u Nepkeru. Sledećeg dana su opet vodili razgovore, pa ručali na istom mestu, a popodne su imali slobodan program i posetu bioskopu. Trećeg dana su posetili radnu organizaciju „29. novembar”, tamo su doručkovali, a potom su posetili Školski centar „Lazar Nešić i Dom omladine, a u 15 sati su ručali na Majuru. Time je bio završen program posete.

Zastoj u saradnji nastao je 1974. godine¹⁴, a saradnja je ukinuta juna 1974. godine. Razlog je bio „pojava raznih negativnosti koje su štetno delovale i umanjivale ugled naše zemlje”, iako dalje u dokumentu možemo pročitati da je: „Saradnja OK SSOV Subotica sa gradskim odborom KISZ-a u Segedinu (je)dobra i stalno se razvija. Segedin je bratski grad Subotice. Svake godine kada vrše zvanični razgovori o saradnji, stalno se proširuje saradnja sa novim elementima”. Na žalost iz dokumenata ne možemo saznati o čemu se radi konkretno.

Ulogu komisije koja je do tada koordinisala tu delatnost je preuzeo Sekretarijat OK SSOV Subotica. Za 1975. godinu je odobreno 10 000 dinara za međunarodnu saradnju, a u istom se dokumentu govori i o nastavku saradnje. Zapravo ne saznajemo šta je bio razlog zastoja u saradnji. Komisija za međunarodnu saradnju opet je počela sa radom 1978. godine. Zalagali su se za međunarodnu saradnju „na poznatim principima međunarodne politike Jugoslavije”, za otvaranje „Centra međunarodnog prijateljstva” u Subotici; a sastavili su akcioni plan međunarodne saradnje.

Novi uzlet saradnje je počeo 1977. godine. Tada se održavaju sportski susreti (mali fudbal, rukomet, odbojka, šah, stoni tenis).¹⁵ Iz izveštaja za 1978. i 1979. godinu saznajemo

³ IAS, F:421, Materijali komisije za međunarodnu saradnju od 1975-1986. godine.

⁴ IAS, F:421, Dopis vojne misije SFRJ u Berlinu o dolasku radne brigade 22. VII 1980.

⁵ IAS, F:421, Izveštaj predsedništvu OK SOOV o zimovanju u ČSSR 15. II 1982.

⁶ IAS, F:421, Dopis o pošiljci prehrambenih proizvoda u Rumuniju, 29. XII 1989.

⁷ IAS, F:421, Predlog programa Međunarodne aktivnosti OK SOV 3. III 1970.

⁸ IAS, F:421, Dokumentat bez datuma iz svežnja Mađunarodna saradnja SSOS [1967-1969] 15.

⁹ IAS, F:421, Pismo napisano 3. XII 1968. Mađunarodna saradnja SSOS [1967-1969] 13.

¹⁰ Pick Szeged, koja je kao i „29. novembar” takođe bila industrija mesa.

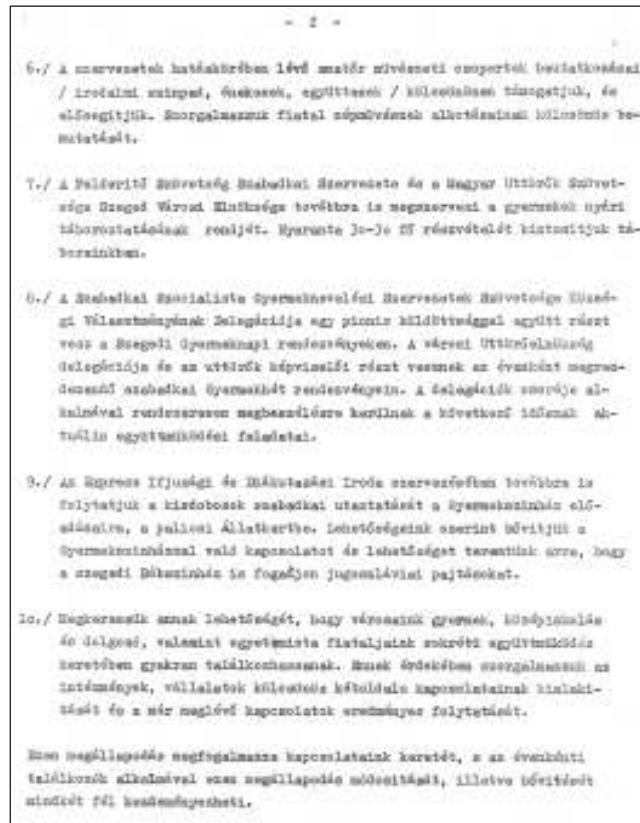
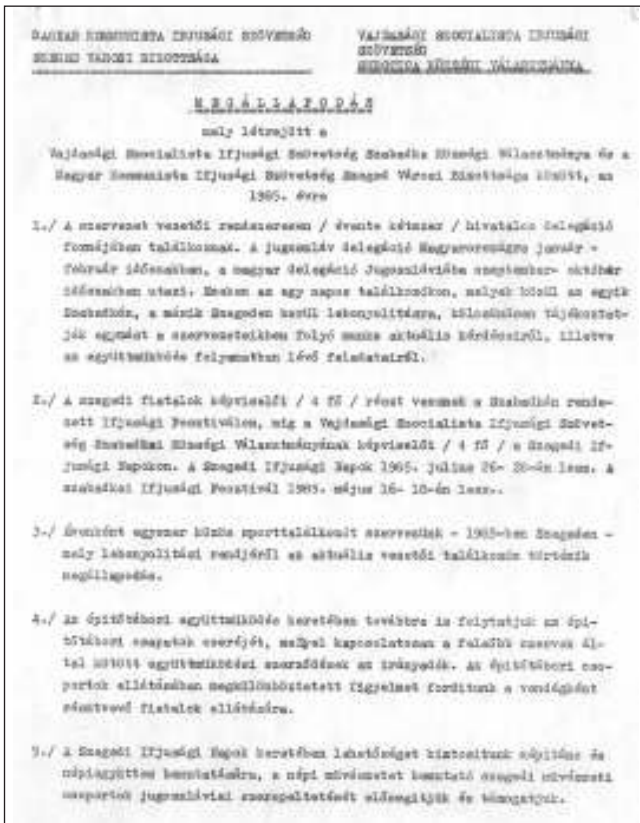
¹¹ IAS, F:421, Dokumentat bez datuma iz svežnja Mađunarodna saradnja SSOS [1967-1969], 11, 12.

¹² IAS, F:421, Predlog programa međunarodne aktivnosti OK SOV 3. mart. 1970.

¹³ IAS, F:421, Program boravka segedinske delegacije u Subotici od 13-15. X 1973.

¹⁴ IAS, F:421, Informacija o međunarodnoj saradnji OK SSOV Subotica 4. VIII 1975.

¹⁵ IAS, F:421, Poziv KIS-a Segedin na sportske susrete 11. X 1977.

IAS, F:421, Sporazum iz 1985. godine

da se saradnja nastavlja sa KIS-om iz Segedina, ali i to, da se razmišlja o tome da se otvori klub UN za omladince iz inostranstva, a takode i klub „Edvard Kardelj” preko „Matice iseljenika” u Zapadnom Berlinu.

4. Saradnja osamdesetih godina

Osamdesete godine su veoma svojstveni deo istorije i Mađarske i Jugoslavije. Sistemi čiji su bili simboli predsednici Josip Broz Tito i Janoš Kadar su postajali sve mekši. U Mađarskoj se malo ko sećao, a još manje njih je govorilo o tome da je diktatura Kadara uspostavljena 1956. godine na ruševinama razbijene revolucije i uz pomoć sile. Osamdesetih godina je u Mađarskoj diktatura postala profinjenija. U Jugoslaviji je početkom 80-ih godina kult Tita bio veoma jak. Sa druge strane se sistem promenio u Mađarskoj 1989/90. godine, a u Jugoslaviji se tada izvršila revizija titoizma posle koje je ona izgubila svojstven karakter, otvorivši put raznim ideologijama nacionalne provenijencije. Upravo ove promene će označiti kraj saradnje dveju omladinskih organizacija.

Omladinska organizacija je obratila pažnju na studente u Segedinu. Sakupljeni su dokumenti o njima, postoji i hronologija događaja od 1973-1975. godine, kao i reakcija na članak objavljen u Ninu 25. aprila 1976. god (Studenti s pasošem).¹⁶ A 1981. godine razgovarali su sa njima o problemima nostrifikacije diploma.¹⁷ Iste godine se vodio i drugi razgovor o promeni carinskih propisa, a bila im je u poseti i subotička delegacija.¹⁸ Takođe su te godine o pitanju studenata razgovarali i u Komisiji za međunarodnu saradnju.

IAS, F:421.

Od 1982. godine izveštaji i ostali spisi o saradnji postaju mnogobrojniji. Redovni su pozivi i sa jedne i sa druge strane. Postoje spisi o molbi SUP-u za izdavanje kolektivnog pasoša, potvrde o članstvu delegacije, izveštaji o boravku delegacije. Iz izveštaja saznajemo da je saradnja sa KIS-om tekla tako što su se dogovarali, a organizovani su kulturni i sportski susreti. Tu saradnju su pokušali da prošire i na Ostravu u Čehoslovačkoj.¹⁹ Saradnja sa segedinskim KIS-om je bila redovna i dobro uređena a sastojala se iz dogovaranja, te sportskih, stručnih i kulturnih susreta. Članovi SSO iz Subotice su odlazili u Segedin na službeni put, a bilo je ponekad nekih inicijativa o novim programima i užoj saradnji. Motivaciju onih koji su učestvovali u ovoj saradnji pokazuje da su učestvovali na Brucošijadi i na omladinskim festivalima. Iz jednog dopisa iz Segedina saznajemo²⁰ da je Klub ljubitelja ploča (lemezklub) za-

¹⁶ IAS, F:421, Jugoslovenski studenti u Mađarskoj od 1975-1977. god. U ovom predmetu se nalazi i spisak studenata po smerovima.

¹⁷ IAS, F:421, Beleška razgovora sa studentima u Segedinu 21. V 1981.

¹⁸ IAS, F:421, Informacija o održanom razgovoru sa studentima 5. IX 1981.

¹⁹ IAS, F:421, Dopis komisiji za međunarodnu saradnju 1982.

²⁰ IAS, F:421, Dopis segedinskom KIS-u 5. IV 1985. godine, a iz dopisa Segedinskom KIS-u 9. VII 1985. da je ta saradnja tada već trajala sedam godina.

nimljiv obema organizacijama. Prema tome možemo pretpostaviti da je provod učesnika bio jedan od motiva za učešće mladih u ovoj saradnji. U okviru te saradnje je KUD „Matija Gubec” iz Tavankuta putovao na Segedinske omladinske dane, a te godine je poslat i poziv za učestvovanje na Kupu Pika (Pick Kupa).

Savez socijalističke omladine Subotica i Segedinski odbor Mađarske komunističke omladine (Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Szegedi Városi Bizottsága) sklopili su ugovor od deset tačaka 1985. godine. U ugovoru se preciziraju kasniji vidovi saradnje: da se sastaju najmanje dva puta godišnje, da predstavnici omladine iz Segedina učestvuju na Omladinskom festivalu, a predstavnici subotičke omladine na Segedinskim omladinskim danima, da će se jednom godišnje organizovati sportski susreti, da će razmenjivati omladinske radne brigade, da će se obezbediti prostor za prezentaciju folklornih grupa i amaterskih kulturno-umetničkih društava, da će saradivati izviđači i slična mađarska organizacija (Úttörők), da će se i predstavnici mlađe generacije posećivati. Radi svega toga podržavaju veze raznih društvenih organizacija. Ovaj sporazum je 1986. i 1988. godine obnovljen sa manjim promenama.²¹

Delegacije iz Segedina su obično primali na državnoj granici, a delegacije iz Jugoslavije na graničnom prelazu kod Reske (Rösze). Mislimo da su zalihe saradnje iscrpljene ovakvim načinom saradnje. Zadnji dokument se odnosi na 1986. godinu. Zapravo ne znamo kako je prestala saradnja, ali možemo pretpostaviti da su organizacione promene kod Saveza socijalističke omladine Vojvodine kao i političke promene u Mađarskoj rezultirale prestankom saradnje.

Savez socijalističke omladine Jugoslavije je rasformiran

raspadom zemlje.²² KISZ je prestao sa radom već 1989. godine.²³

5. Zaključak

Saradnja omladinskih organizacija Segedina i Subotice se svakako mora posmatrati u kontekstu šire politike dotičnih zemalja, kao deo toga da se dobrosusedski odnosi neguju, a ujedno i da se i na ovaj način deklarise namera dveju zemalja. Zatim postoji i jedan uži kontekst, a to je prisna veza između dva grada Subotice i Segedina, koji su negovali bratske odnose. Među dokumentima SSOV Subotice pronalazimo i dokumente koji su stigli od Skupštine opštine, koji na neki način daju okvir ovoj saradnji.

Možda je zbog svega ovoga – koliko se vidi iz dokumenata – ta saradnja bila formalna. Među dokumentima ne možemo pronaći takve gde bi se govorilo o tome da su vođeni interesantni razgovori ili da su vođene neke rasprave, što bi zapravo činilo srž te saradnje. Čini se – ali nije sigurno – na osnovu postojećih dokumenata, da se saradnja najviše svodila na protokolarne događaje. Na osnovu sačuvanih dokumenata ne možemo da prodremo iza tekstualnih kulisa učtivih formulacija i ovaj deo prošlosti nam je izgleda izmakao. Možemo samo da konstatujemo da je postojala saradnja, što potkrepljujemo opisom događaja.

Ipak, zanimljivo bi bilo da se pogledaju slični fondovi Arhiva Čongradske županije u Segedinu. Moguće je da tamo ima dokumenata na osnovu kojih se mogu dopuniti naša dosta štura saznanja

ÖSSZEFOGLALÓ

A Szocialista Ifjúság Vajdasági Szövetség Szabadkai Szervezetének külföldi kapcsolatai

A szerző a Szocialista Ifjúság Vajdasági Szövetség Szabadkai Szervezetének külfölddel fenntartott kapcsolatairól ír. Ezek közül messze a legjelentősebb a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetséggel fenntartott kapcsolat. Az 1960-as évektől

gyakoriak voltak a kölcsönös látogatások, és az együttműködés más formái is, noha a fontos dokumentumok arra engedtek következtetni, hogy ezek formális jellegűek voltak.

ZUSAMMENFASSUNG

Ausländische Kontakte des Sozialistischen Jugendverbandes von Vojvodina - Expositur in Subotica

Der Autor befasst sich in seiner Studie mit den ausländischen Kontakten des Sozialistischen Jugendverbandes von Vojvodina - Expositur in Subotica. Der wichtigste unter ihnen war derjenige mit dem Kommunistischen Jugendverband

Ungarns. Diese Kontakte wurden in den 1960-er Jahren intensiver, die gegenseitigen Treffen und andere Formen der Zusammenarbeit waren häufig, obwohl die Dokumenten darauf weisen hin, dass sie eher formalen Charakter hatten.

²¹ IAS, F:421, Sporazum OK SSOV – Gradski komitet Mađarske komunističke omladine. 21. II 1986. Iz predmeta IAS, F:421, Materijali komisije za međunarodnu saradnju 1975-1986 možemo da saznajemo detalje. O saradnji se mogu detalji pronaći u predmetu: IAS F:421, Komisija za međunarodnu saradnju od 1982-1986. god i IAS F:421, Sporazum OK SSOV Subotica i SKO Mađarske Gradsko veće Segedin, 25. III 1988.

²² Na poslednjoj, 94. sednici PK SSOV, održanoj 31. decembra 1990. godine je doneta odluka o prestanku rada stučnih službi sa danom 31. januarom 1991. godine. Na 93. sednici, održanoj 27. decembra 1990. godine doneta je odluka o prestanku rada. Arhiv Vojvodine, Beleška o fondu F:340, belešku o fondu napisala je Ljubica Budač.

²³ Detaljnije vidi knjigu: Gergely Ferenc, A KISZ története (1957-1989). Holnap kiadó, 2008.

Zoran Vukelić,
arhivista, Istorijski arhiv Subotica

Subotica i vojna intervencija zemalja Varšavskog ugovora u Čehoslovačkoj u leto 1968. godine (Čehoslovački turisti u Subotici)

Avgusta 2008. godine prošlo je četrdeset godina otkako su vojne snage zemalja Varšavskog ugovora napale Čehoslovačku, tadašnju članicu Istočnog bloka i prekinule proces liberalizacije sveukupnih društvenih i ekonomsko-političkih odnosa u društvu federalne zajednice Čeha i Slovaka. Tenkovi Varšavskog ugovora ušli su u Prag 21. avgusta 1968. godine i time označili privremeni kraj sna o slobodi izbora i pravu na drugačije mišljenje. Privremeno su zatvorena vrata predsedničke palate, simbola Republike, ukinuto je pravo na slobodu misli i na sopstveno „ja”. „Praško proleće ” ugušeno je u krvi, a njegovi ugledniji protagonisti platili su ideju o slobodi brisanjem iz društvenog života, a neki i sopstvenim životima. Aleksandar Dubček, prvi čovek Partije i države, kao simbol promena smenjen je 17. aprila 1969. godine, a godinu kasnije izbačen iz Komunističke partije i uklonjen sa društvene scene. Na njegovo mesto došao je Gustav Husak, koji će tu da ostane do konačnog sloma jednogumnog režima 1989. godine. Slom jednopartijske države desio se na pedesetogodišnjicu zatvaranja čeških fakulteta, koje je 1939. godine obznanila Hitlerova okupaciona vlast. Krajem osamdesetih godina dvadesetog veka ideja slobode pomela je sa istorijske scene protagoniste „slobode na tenkovima”. Istočni blok je prestao da postoji, a nestala je i država na koju su zajednički krenuli vojnici: Sovjeti, Istočni Nemci, Mađari i Poljaci. Aleksandar Dubček postavljen je na mesto predsednika federalne Skupštine decembra 1989. godine, a poginuo je nepune tri godine kasnije na putu Bratislava-Prag pod nikada razjašnjenim okolnostima saobraćajne nesreće, ne dočekavši raspad države u koju je toliko verovao i za koju je sve žrtvovao.

Brojne građane Čehoslovačke vojna agresija na njihovu zemlju u avgustu 1968. godine zatekla je u Jugoslaviji. Građani i vlasti tadašnje federalne zajednice na zapadnom Balkanu nesebično su pomogli Čehoslovacima i omogućili im smeštaj i hranu dok „se nisu stvorili uslovi za povratak u ČSSR”. Pomoć je organizovao državni aparat u svim federalnim jedinicama Jugoslavije u kojima su boravili ili na putu bili zatečeni građani ČSSR-a. Pomagali su kako državni „organizmi” tako i privatni ugostitelji, trgovci, zanatlije...

Iz Pokrajinskog sekretarijata za finansije poslali su pismo skupštinama opština u Vojvodini (broj dokumenta 03-1258/1 od 5. septembra 1968. godine, koji je u subotičkoj opštinskoj upravi uveden pod brojem 03-13063-1968, od 9. septembra)¹, u kojem obaveštavaju lokalne uprave da je pokrajinsko Izvršno veće:”...na sednici od 2. septembra donelo zaključak da se prikupe podaci o troškovima izdržavanja čehoslovačkih turista, koji su boravili na teritoriji Vojvodine dok nisu mogli da se vrate u Čehoslovačku. U vezi s tim zaključkom molimo vas da prikupite sa teritorije vaše opštine podatke od radnih organizacija, koje su pružale usluge čehoslovačkim turistima u toku njihovog boravka, o visini njihovih potraživanja. Na osnovu dokumentacije koju ćete prikupiti potrebno je da nam dostavite spisak troškova nastalih u vezi sa boravkom čehoslovačkih turista. Napominjemo, da u obzir dolaze potraživanja ugostiteljskih preduzeća koja su pružala usluge, troškovi organizovanja kampova, ako su turisti bili u njima smešteni i slično, a ne dolaze u obzir naknade radnim organizacijama koje su davale svoje proizvode u vidu pomoći ili poklona niti naknade pojedinim građanima koji su prihvatili čehoslovačke turiste. Molimo vas da tražene podatke dostavite ovom Sekretarijatu što pre, a najkasnije do 14-og ovog meseca.”

Samo četiri dana kasnije, 13. septembra 1968. godine, u subotičku opštinsku pisarnicu stigao je dopis republičkog Izvršnog veća Socijalističke Republike Srbije, broj 8916/1 od 12. septembra, u kojem piše: „Pošto su čehoslovački građani-turisti koji su bili smešteni posle čehoslovačkih događaja u pojedinim mestima naše republike napustili našu zemlju, to je potrebno da Republičkoj komisiji za prihvatanje čehoslovačkih građana-turista dostavite sledeće:

1) fakture-račune za troškove smeštaja, ishrane i drugo, za čehoslovačke građane-turiste;

2) izveštaj da li je vaša Opštinska skupština prikupljala priloge za čehoslovačke građane-turiste. Ukoliko jeste iznos sredstava – novčanih i drugih;

3) zahtev za učešće Socijalističke Republike Srbije u finansiranju čehoslovačkih građana-turista.

Prednje podatke treba dostaviti što hitnije.”²

¹ Istorijski arhiv Subotica, F: 425. NOO Subotica, 03-13063-1968

² Isto

II.

RAKNA DAVANJA GRAĐANA I PREDUZEĆA

1. "Mlekara" - sladoled	224.-
2. "Jugopetrol" - benzin	1.600.-
3. OSF - prevoz turista	1.200.-
4. Bioskopsko preduzeće - filmske predstave	1.060.-
5. "Pionir" - čokolade i bombone	470.-
6. "Rasadnik" - voće	750.-
7. Individualni proizvođači - voće	375.-
8. PTT - telef. razgovori i telegrame	1.500.-
9. "Subotičanka" - osvežavajuća pića	180.-
10. "Aurometal" - smeštaj i ishrana za 39 osoba za 2 dana	1.560.-
11. Zoološki vrt - ulaznice	430.-
12. "Spartak" FK - ulaznice za utakmicu	750.-
13. "Fidelinka" - autobus - kombi	250.-
14. Prevoz sredstva: AMK, Baladja, Dom kulture	150.-
15. OKUD Mladost - ozvučenje	1.000.-
16. Higijenski zavod - preventivne mere	1.000.-
17. Uprava zdrav. stan. - privremena ambulanta i zdravstvenih usluga	1.500.-
18. "Dekor" - panoje	2.000.-
19. ZZ Peščara - grožđe	30.-
20. Jekr, pđb, Crvenog krsta: uloške, kašoe, itd.	1.000.-
21. Turistički savez opštine: vikend kućice	140.-
Ukupno:	20.247.-

IAS, F:425. NOO Subotica

Zaposleni u Odeljenju za finansije Skupštine opštine Subotica prikupili su podatke o čehoslovačkim turistima koji su dane intervencije Varšavskog pakta u njihovoj zemlji proveli na subotičkom području i dopisom od 13. septembra poslali izveštaj u Novi Sad. U „Pregledu troškova ishrane i prenoćišta za grupe turista iz ČSSR stacioniranih u Subotici od 21. do 28. avgusta 1968. godine” tabelarno su prikazane vrste i cene usluga i druga razna davanja građana i preduzeća Subotice Česima i Slovaca. Između brojnih donatora „Panonija-turist” je obezbedila 1598 doručaka, 1570 ručkova i 1615 večera. U restoranu „Fontana” Čehoslovaci su pojeli 1352 doručka, 1368 ručkova i 1510 večera, u „Beloj lađi” 798 doručaka, 670 ručkova i 930 večera, u „Mlekari” 580 doručaka, u „Bratstvu” 21 doručak, 24 ručka i 48 večera, u „Zorki” 473 ručka i 491 večeru. Objekte za prenoćište Čehoslovaci su „pronašli” u: Domu za učenike tehničke škole (708 noćenja), „Campingu” (192 noćenja), „Sport” hotelu (592 noćenja), Ugostiteljskom preduzeću „Palić jezero” (9 noćenja) i u objektima Panonija-turista 1239 noćenja u ležajevima, a 245 lica i 208 automobila bilo je smešteno u kampu. Ukupna vrednost smeštaja bila je 144.921.00, a za hranu je utrošeno 124.674.00 dinara.

Poklanjali su građani i preduzeća Subotice i proizvode i usluge koje su u tabeli prikazani kao „razna davanja”: „Mlekara” - sladoled, „Jugopetrol” - benzin, Gradsko saobraćajno preduzeće - prevoz turista, Bioskopsko preduzeće - filmske predstave, „Pionir” - čokolade i bombone, „Rasadnik” - voće, individualni proizvođači - voće, PTT - telefonske razgovore i telegrame, „Subotičanka” - osvežavajuća pića, „Aurometal” - smeštaj i ishrana za 39 osoba za dva dana, Zoološki vrt - ulaznice, FK „Spartak” - ulaznice za utakmicu, „Fidelinka” - autobus i kombi, Prevozna sredstva AMK, Bela Lađa, Dom kulture, OKUD „Mladost” - ozvučenje, Higijenski zavod - preventivne mere, Uprava zdravstvenih stanica -

³ Isto, dokument broj 6

⁴ Isto, dokument broj 9

OPŠTINA OPŠTINE SUBOTICA
ODELJENJE ZA FINANSIJE
BROJ: 03-13053/1968
Dana, 23. sept. 1968. god.
SUBOTICA

REPUBLICANSKI IZVRŠNI VEĆU
BEOGRAD
BEOGRAD
BEOGRAD

U vezi vašeg dopisa broj 8916/1 od 12. sept. o.g. a po pitanju troškova za smeštaj i ishranu čehoslovačkih građana na teritoriji Opštine Subotica, dajemo sledeći izveštaj:

1) Ukupni računi i troškovi za smeštaj, ishranu i drugo za čehoslovačke građane - turisti iznose 151.175,90 dinara. Od ovoga iznosa isplaćeno je raznih računa i akontacije u iznosu od 33.901,50 dinara. Ostaje još 36 neisplaćenih računa u iznosu od 117.274,40 dinara. Ove račune šaljem vam u prilogu radi isplate. Ovi računi dođuše iznosa 139.874,40 dinara, ali prilikom isplate treba odbiti isplaćene akontacije što kod fakture nije naznačeno i to kod:

2) "Panonija-turist" Subotice broj fakture 10/44 iznosa 14.707 dinara treba odbiti 12.600 dinara akontacije te se isplati ostaje samo 2.107 dinara i

3) gostionice "Fontana" vlasnik Lazić Dragomir broj računa 11. iznosa 21.253 dinara treba odbiti 10.000 dinara akontacije te se isplati ostaje samo 11.253 dinara.

4) Naša Opština je prikupila priloge od radnih organizacija u iznosu od 33.000 dinara. Pored ovoga Opština je isplatila iz budžeta 901,50 dinara. Od iznosa pomoći isplaćene su akontacije iz tač. 1. ovog dopisa i isplaćeni razni računi.

5) Molimo naslov da priložene i neisplaćene račune u iznosu od 117.274,40 dinara isplatite na žiro račune naznačene u fakturama ili doznačite ovaj iznos Opštini Subotica i povratite račune, te bi ova Opština izvršila likvidaciju računa. Molimo da se iznos od 117.274,40 dinara što pre odobri jer radna organizacija urgira isplate računa. Isplaćene račune nismo ni poslali. Priloge 36 računa. Exp-primoprihano.

Načelnik
Odeljenja za finansije,
Ištvan Denegri

IAS, F:425. NOO Subotica

privremenu ambulantu i zdravstvene usluge, „Dekor” - panoje, ZZ „Peščara” - grožđe, Pokrajinski odbor Crvenog krsta - uloške i sredstva lične higijene, Turistički savez opštine - vikend kućice. Ukupna vrednost ove stavke bila je 20.247.00 dinara.³

Dana, 23. septembra 1968. godine, subotički opštinari pišu odgovornim licima u republičkom Izvršnom veću u Beogradu: „U vezi vašeg dopisa broj 8916/1 od 12. septembra ove godine a po pitanju troškova za smeštaj i ishranu čehoslovačkih građana na teritoriji opština Subotica, dajemo sledeći izveštaj:

1) Ukupni računi i troškovi za smeštaj, ishranu i drugo za čehoslovačke građane-turiste iznose 151.175.90 dinara. Od ovoga iznosa isplaćeno je raznih računa i akontacije u iznosu od 33.901.50 dinara. Ostaje još 36 neisplaćenih računa u iznosu od 117.274.40 dinara. Ove račune šaljem vam u prilogu radi isplate.

Ovi računi dođuše iznosa 139.874.40 dinara, ali prilikom isplate treba odbiti isplaćene akontacije što kod fakture nije naznačeno i to kod: „Panonija-turista” ...gostionice „Fontana” vlasnika Lazić Dragomira...

2) Naša Opština je prikupila priloge od radnih organizacija u iznosu od 33.000 dinara. Pored ovoga Opština je isplatila iz budžeta 901.50 dinara. Od iznosa pomoći isplaćene su akontacije iz tač. 1 ovog dopisa i isplaćeni razni računi.

3) Molimo naslov da priložene i neisplaćene račune u iznosu od 117.274.40 dinara isplatite na žiro račune naznačene u fakturama ili doznačite ovaj iznos Opštini Subotica i povratite račune, te bi ova Opština izvršila likvidaciju računa.

Molimo da se iznos od 117.274.40 dinara što pre odobri jer radna organizacija urgira isplate računa.⁴ Na kraju teksta udaren je pečat opštinske uprave i potpisan je načelnik Odeljenja za finansije Ištvan Denegri.

P R A G L A D
troškovna ishrana i prenoćišta za grupe turista iz ČSSR stećeniranih u Subotici
od 01. do 08. VIII 1968. godine

Sl. br.	Preduzeće kategorija	I s h r a n a									Ukupni iznos iskoriste	P r a n o š i t a						Ukupni iznos noćenja			
		Doručak			Ručak			Večera				u lokalima			u kampu						
		broj	osoba	iznos	broj	osoba	iznos	broj	osoba	iznos		broj	osoba	iznos	broj	osoba	iznos				
1.	"Pactum" Beograd	1558	3	4.096	1568	6,50	8.092	1516	5,50	8.303	21.253										
2.	"Karatovo"	21	3	63	24	6,50	156	48	5,50	264	483										
3.	"Garin"	-	-	-	479	7,50	3.597,50	492	6,50	3.198,00	6.795										
4.	Sanacija-turist	1598	4	6.392	1570	9	14.130	1615	7	11.305	31.827	189	10	12.590	208	4	832	205	4	900	14.202
5.	"Klekara"	500	4	1.700	-	-	-	-	-	-	1.700										
6.	"Bela lođa"	790	4	3.160	670	10,20	6.834	890	9,50	8.455	18.061										
7.	Dom učiteljske škole											700	8	5.600	-	-	-	-	-	-	5.600
8.	Camping											192	13	2.496	498	4	1.992	996	4	5.984	8.472
9.	Spordi hotel											592	10	5.920	-	-	-	-	-	-	5.920
10.	Ustan. "Vojvodina Palić Jezero"	9	4	36	9	9	81	9	7	63	180	9	12	108	-	-	-	-	-	-	108
S V E S T A :		4358		15.429	4116		39.669,50	4607		31.263,50	81.205	2704		26.578	706		2.404	1241		4964	34.346

Izdatih toplih obroka ukupno 13.075 po vrednosti od 81.065,-
Izdatih vrelih obroka /615 paketa sa 2 dazna/ u iznosu od 9.225,-
Ukupno za ishranu 90.290,-

IAS, F:425. NOO Subotica

S obzirom da iz Beograda nije odgovoreno do kraja novembra, Subotičani ponovo pišu na Nemanjinu broj 11, sedište republičkog Izvršnog veća Socijalističke Republike Srbije, 2. decembra 1968. godine i mole odgovorne da ubrzaju postupak. Ovaj put nije trebalo dugo čekati na odgovor iz Beograda. Naime, 10. decembra Božidar Brajović, pomoćnik sekretara republičkog Sekretarijata za finansije, potpisao je dopis naslovljen na Skupštinu opštine Subotica - Odeljenje za finansije u kojem piše: "U vezi vaše urgencije broj 13063 od 2. decembra 1968. godine koju ste uputili republičkom izvršnom veću SR Srbije, radi naplate troškova za ishranu i smeštaj čehoslovačkih građana, ovim se izveštavate da je ovaj Sekretarijat po nalogu Komisije za prihvatanje čehoslovačkih turista pri republičkom izvršnom veću, dostavio sve vaše račune Izvršnom veću AP Vojvodine, te se prema tome njemu treba i obratiti za naplatu računa."⁵ Ovaj spis stigao je u Suboticu 13. decembra i samo šest dana posle Subotičani pišu na adresu Izvršnog veća Autonomne pokrajine Vojvodine u Novi Sad: "Pod vašim brojem 03-1258/1-68. dostavili smo vam spisak troškova nastalih u vezi ishrane čehoslovačkih turista dok smo račne poslali Republičkom sekretarijatu za finansije. Njihovim dopisom od 10. decembra o.g. izveštjeni smo da je ovaj Sekretarijat za finansije NRS-a dostavio sve račune oko ishrane i smeštaja turista Izvršnom veću AP Vojvodine. Molimo naslov da neisplaćene račune u iznosu od 117.274.40 dinara isplati na žiro račune naznačene na fakturama ili doznačite ovaj iznos opštini Subotici i račune povratite, da bi ova opština mogla izvršiti likvidaciju računa. Molimo da se isplate ovih računa što pre izvrši jer radne organizacije urgiraju isplatu računa."⁶

Nikola Đakov, načelnik Odeljenja pokrajinskog budžeta u pokrajinskom Sekretarijatu za finansije potpisao je dopis od 27. decembra naslovljen na Skupštinu opštine Subotica, u kojem Novosadani obavestavaju subotičke birokrate da je „Pokrajinsko izvršno veće delimično usvojilo zahtev i donelo

rešenje da Pokrajina učestvuje u neizmirenim troškovima, a prema podacima koje ste nam dostavili, sa 50 %. Ujedno, izveštavamo vas da su vam odgovarajuća sredstva, u iznosu od 58.925.00 dinara doznačena u korist vašeg žiro računa broj 666-789-10."⁷

Istog dana, u pokrajinskom Izvršnom veću, na redovnoj sednici održanoj u Novom Sadu, pokrajinski rukovodioci doneli su rešenje kojim „...odobrava se na teret sredstava tekuće budžetske rezerve Pokrajinskog budžeta 1968. godinu, rasporedna grupa 19-2, pozicija 51 „za pokriće nepredviđenih i nedovoljno predviđenih rashoda”,

- Skupštini opštine Bački Petrovac 253.00 dinara,
 - Skupštini opštine Kanjiža 1.792.00 dinara,
 - Skupštini opštine Kovačica 1.511.00 dinara,
 - Skupštini opštine Novi Sad 33.798.00 dinara,
 - Skupštini opštine Ruma 1.584.00 dinara,
 - Skupštini opštine Stara Pazova 3.850.00 dinara,
 - Skupštini opštine Subotica 58.925.00 dinara.
- Svega: 101.713.00 dinara."⁸

Tako je nepuna četiri meseca posle apokalipse čehoslovačkog društva i njegovih građana i u našoj zemlji stavljena tačka na vrelo leto godine koja je prodrmlala učmalost diljem prostora Stare dame. Građani Subotice pokazali su i ovaj put svoje humano lice i nesebično pomagali napaćene i unezverene Čeha i Slovake koji su se u trenutku vojne intervencije Varšavskog pakta na njihovu zemlju zatekli u Jugoslaviji, zemlji koja je u to vreme bila „nešto između” Zapada i Istoka. Nažalost, iako su narodi države na brdovitom Balkanu znatno pre stanovnika zemalja Istočnog bloka rekli „istorijsko ne” ideji jednoulmlja i jednoobraznosti, oni nisu dobro naučili lekciju šezdeset i osme godine, i kao loši daci dvadesetak i koju godinu kasnije uronili su u sopstveni mrak istorije.

⁵ Isto, dokument broj 12
⁶ Isto, dokument broj 13
⁷ Isto, dokument broj 15
⁸ Isto, dokument broj 16

ÖSSZEFOGLALÓ

Csehszlovák turisták Szabadkán

Az 1968-as évet Európában háborúellenes és demokratikus megmozdulások jellemzik, melyeknek célja a kelet-európai dogmatikus és totalitáris rezsimek megdöntése volt. Ez év augusztusában Csehszlovákiát a Varsói Szövetség tagállamai, Romániát kivéve, fegyveres erővel rohamozták meg. Amíg

Csehszlovákia városait, utcáit a tankok rohamozták, sok csehszlovákiai turista Jugoszláviában töltötte évi szabadságát.

A munka leírja hogyan segítették Szabadka lakosai a városunkon keresztül utazó gondterhelt cseheket és szlovákokat hazafelé tartó útajukon.

ZUSAMMENFASSUNG

Touristen aus Tschechoslowakei in Subotica

Das Jahr 1968. ist in Europa von Antikriegsbewegungen geprägt, deren Ziel die Stürzung totalitärer und dogmatischer Regimes in Osteuropa war.

Im August dieses Jahres haben die Mitgliedsstaaten der Warschauer Allianz, ausser Rumänien, Tschechoslowakei mit

Waffengewalt bestürmt. Zu dieser Zeit verbrachten viele Touristen ihren Urlaub in Jugoslawien.

In diesem Aufsatz ist beschrieben, wie die Einwohner von Subotica den in ihre Heimat zurückkehrenden Tschechoslowaken Hilfe geleistet haben.

Rita Fleis,
bibliotekar, Gradska biblioteka Subotica

Četrdeset godina postojanja Radio Subotice

(Dobar glas se daleko čuje)

Protekle godine Subotičani su proslavili jednu svoju veoma važnu godišnjicu: četrdeset godina postojanja i rada Radio Subotice. Kako sam odrasla na vestima i muzičkim željama kojima je nas Subotičane, ne toliko po mestu stanovanja koliko po opredeljenosti za ovu talasnu dužinu, Radio Subotica povezivao neumorno iz dana u dan, osećam da je ovo jubilej svih nas. Ovim svojim esejem želim da zahvalim svim radnicima Radio Subotice što oblikujući radio talase ove regije neguju duh svojih slušalaca u znaku kulture zajedništva različitosti svih ovih godina. U toj želji obratila sam se radnicima Radio Subotice da osvetle one momente iz života radio programa za koje smatraju da su od izuzetnog značaja za naš zajednički život u eteru. Najviše podataka o počecima dali su mi Lazar Merković, kao i Jožef i Maria Nađ (Nagy József i Mária), a o savremenim opredeljenjima glavni urednici tri trenutno postojeće redakcije: Slavica Daković i Erne Nemet (Németh Ernő), a u odsustvu urednice redakcije na hrvatskom jeziku Ljiljane Dulić – njena zamenica Ivana Petrekanić-Siç.

Radanje i osmišljavanje programa Radio Subotice iznale su na svojim plećima dve neumorne i poletne generacije. Prvu čine, uslovno rečeno, četrdesetogodišnjaci (rođeni 1926, 1927. i 1928. godine), koja je izgarala i kalila svoju volju u plamenu Drugog svetskog rata. To je generacija Lazara Merkovića, glavnog urednika programa Radio Subotice na srpskohrvatskom jeziku, i Jožefa Nađa, glavnog urednika programa Radio Subotice na mađarskom jeziku. Direktor nove radijske kuće bio je Vitomir Ružić, profesor srpskog jezika i književnosti i dotada načelnik Odeljenja društvenih službi Skupštine opštine Subotica. Elektroinženjer Ladislav Francišković bio je šef tehničkog odeljenja, a Tomislav Vojnić, apsolvant ekonomije, do tada novinar Subotičkih novina, voditelj muzičkog odeljenja. Drugu generaciju uglavnom čine dvadesetšestogodišnjaci, rođeni u drugoj polovini prošlog stoleća na prekretnici rata u mirnodopski period. To je generacija ispunjena optimizmom i slobodnim stvaralačkim stremljenjima mladosti, koja polet crpi na plamenu kulturne i moralne snage prve generacije. To je danas generacija već poodavno afirmisanih stvaralaca Marije Šimoković, Marie Nađ, Milovana Mikovića i drugih. Te dve generacije su zajedno sa ostalim spoljnim saradnicima, koncipirale, razradile i uobličile program, način i stil rada cele kuće, tada našeg zajedničkog kulturnog dobra.

Oskudni pisani materijali, poneka kratka novinska vest i poneko dobrano izbledelo sećanje kazuju da je neki Subotičanin već 1924. godine imao prvi radio prijemnik, samo godinu nakon prvoga u tadašnjoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Tridesetih godina prošlog veka aktiviran je i prvi predajnik. Nakon oslobođenja, oktobra 1944. godine, u našem gradu bio je postavljen i razglas novih vlasti u Gradskoj kući naspram portirnice, koji je informisao Subotičane, ali samo na potezu od Gradske kuće preko korzoa do parka pred železničkom stanicom. Krajem 1948. godine Subotica dobija pravu radio stanicu koja se nalazila u zgradi nekadašnjeg Zadrugnog saveza.

Pisac, vajar i stari hidovac¹ Tibor Gotesman je bio direktor subotičkog radija koji je emitovao program na srednjem talasu i koji je pokrivao uže područje grada. Ovaj radio je umukao već 1949. godine kada su se jedne noći pojavili kamioni, navodno iz Novog Sada i odneli uređaje. To je učinjeno iz političkih razloga i predstavljalo je za svakoga veliki šok. Taj vakuum od dvadeset godina popunjavali su planovima da se opet isposluje radio. U međuvremenu, kako Lazar Merković svedoči, lokalni list „Hrvatska riječ“, koji se 1946. godine sveo sa dnevnih novina na nedeljnik usled nestašice papira, pedesetih godina ponovo menja svoj imidž. Tada je dobio svoje današnje ime „Subotičke novine“, kako se zapravo i prvobitno zvao još u 19. veku. Ipak se činilo da je radijsko informisanje bilo efikasnije i potrebnije, te je stoga iz Beograda inicirano osnivanje radio stanice. Tako je Subotica dobila opremu, koja je po svemu sudeći bila ona ista, zapravo stara, koja je svojevremeno odnešena bez objašnjenja.

Subotički radio rastao je i razvijao se od početka na stručno profilisanom programu. Delio se na izdiferencirani dvojezični govorni i muzički program. Govorni program su činile emisije vesti – Dnevnik, o svim važnijim događanjima u našoj sredini, a po potrebi i iz šire okoline, pokrajine, republike ili cele zemlje. Program su činile i posebne tematske celine u trajanju od 15 do 60 minuta, o političkom, društvenom, kulturnom životu, sportu i drugom. Postupnim osvajanjem različitih radio žanrova prešlo se i na direktne prenose najvažnijih društvenih, kulturnih a naročito sportskih događaja. Muzički program je prezentovan u sklopu emisija klasične, lake, zabavne i narodne muzike. Veoma popularne su bile i ostale „želje slušalaca“.

¹ Hid je časopis na mađarskom jeziku, njegovi saradnici popularno su se zvali hidovci

Subotica krajem šesdesetih godina

U realizaciji programa obe redakcije učestvovali su mnogi novinari iz subotičkih informativnih kuća: „Subotičke novine“, „Magyar Szó“, „7 nap“, te većina dopisnika novosadskih, beogradskih i zagrebačkih listova iz Subotice. Posebna zasluga pripada i dvojici zaposlenih lektora – Josipu Buljovčiću i Zoltanu Devavariju.

O prvim decenijama rada redakcije na mađarskom jeziku Jožef Nađ (Nagy József) u pismu koje mi je poslao elektronskom poštom piše i sledeće:

„Pre 40 godina, baš u svojoj 40-toj godini ponudeno mi je radno mesto osnivača-glavnog urednika programa na mađarskom jeziku Radio Subotice u osnivanju. Prihvatio sam, smatrajući da svojim dvodecenijskim novinarskim radom, i iskustvom stečenih tokom 12 godina delovanja u Radio Novom Sadu, imaću dovoljno snage i znanja za ostvarivanje postavljenih ciljeva. Ipak moram priznati: sledile su izuzetno naporene godine. Danas međutim, nakon novih 40 godina, u sećanju su mi ostali samo najlepší trenuci rada i postignutih rezultata” – počinje svoj osvrt glavni urednik, koji je na ovoj funkciji izdržao više od dvadeset godina.

Može se konstatovati da je pod datim uslovima Jožef Nađ, uz neumoran rad na programskim zadacima, u relativno kratkom roku uspeo da organizuje i osposobi za rad redakciju na mađarskom jeziku. Mlada ekipa je sa velikim entuzijazmom ulazila u specifičnosti komuniciranja putem radija, upoznavajući sve osobenosti radio-novinarskih žanrova. Sa njima i uz pomoć spoljnih saradnika, novinara i umetnika, program na mađarskom jeziku je nakon nekoliko godina postajao sve kvalitetniji i raznovrsniji. Za razvoj programa mnogo je značilo i postavljanje novog predajnika na Paliću sa snagom od 10 kilo-

vata, koji je uspešno pokrivaio teritoriju čujnosti u krugu čak do 100 kilometara. U međuvremenu Radio Subotica je postala međuopštinska radio-stanica, emitujući program i za stanovnike susednih naselja i opština, pre svega za Kanjižu. Na stručnom planu zapažen uspeh je bio uspostavljanje neposredne saradnje sa Radio Novim Sadom, u vidu zajedničkog emitovanja Popodnevnog dnevnika i razmenjivanja pojedinih emisija. Redakcija je dobila i mnoštvo stručnih priznanja. Popodnevni dnevnik je više puta osvojio prvu nagradu na godišnjim smotrama vojvodanskih radio-stanica, a i novinari su često nagrađivani za svoje radove.

Karakteristika i u to doba novina ovog programa je neposredan način komuniciranja sa slušaocima. Program „uživo” je postao stalna praksa. Kroz svakidašnji kontakt sa slušaocima i gostima u studiju najšira javnost se detaljno informisala o aktuelnim društvenim i privrednim kretanjima, o događajima u kulturi, obrazovanju, zdravstvu, sportu itd. Nisu zanemarene ni druge funkcije radija. Već prvog dana emitovana je literarna emisija iz stvaralaštva mađarskih i jugoslovenskih književnika, a potom – pored muzičkih želja slušalaca i zabavnih emisija – za svaku nedelju naizmenično su pripremane radio-drame, literarne i dokumentarne emisije, prikazi, portreti umetnika. Istovremeno i za mlade je uveden nedeljni muzički sat, koji kasnije izrasta u tročasovnu omladinsku muzičko-reportažnu emisiju. Suštinu svoje programske koncepcije Jožef Nađ izražava sledećim rečima: „Po mom shvatanju na našoj delatnosti naglasak uvek mora da bude na istinitom, brzom i stručnom informisanju javnosti, permanentnom stručnom usavršavanju svih saradnika, negovanju maternjeg jezika, i stalnoj težnji ka još višem nivou estetske vrednosti celog pro-

Subotičke novine, 28. 11. 1968.

grama. Služilo je sve to pre svega za radost i zadovoljstvo svih slušalaca, koji su nam od prvog dana Radija davali veliku podršku u bezbrojnim pismima i telefonskim javljanjima.”

I danas, kako su me izvestili glavni urednici tri redakcije, Radio Subotica održava svoj kvalitet. U Vojvodini je na drugom mestu po slušanosti, a u Srbiji na devetom. Da li je zaslužan tome pretežno informativni karakter njenog sadržaja? Dakako Radio Subotica nastoji da pruži i ličniji, pa i program sa višim umetničkim dometima. Muzika je nezaobilazan kulturni doživljaj, te se sve tri redakcije trude da održe ravnotežu u ovim potrebama. Postoje i emisije sa živim kontaktom sa slušaocima. Radio Subotica je naš nežni sugrađanin, prepun razumevanja, kao što kolokvijalna metafora izražava, pravo rame za plakanje. Radio Subotica je otvoren za komunikaciju pa i za kritike. Takođe, postoje emisije obrazovnog karaktera, kao što je recimo u programu redakcije na mađarskom jeziku - *15. mart* vezan za političke događaje iz 1848. godine. Neguje se i radijski podmladak u programima u kojima deca recituju i pričaju priče. Urednici vode računa i o pedagoškom karakteru ovog medija i brižno biraju sadržaje, tako da i dečji program određuju odrasli, i to stručnjaci datih profesija.

Umetnost na radiju je veoma specifičan materijal. Sa jedne strane, tu su reportaže o savremenim zbivanjima, u kojima pored uobičajenih informacija radio izmamljuje ispovesti samih stvaralaca o njihovim radioničkim tajnama. Sa druge strane, neguje se i najviši oblik radijske kulture, naime, radio drama kao svojevrsno pozorište. Naš Radio Subotica ima uspeha i u tom stvaralaštvu. Redakcija na hrvatskom jeziku stvorila je pregršt radio drama pod zbirnim imenom „Na vrbi svirala“ u režiji Rajka Ljubića i sa likovima koje su tumačili glumci-amateri. Rajko Ljubić između ostalog kaže sledeće: „Kako sam ja u svom profesionalnom životu radio kao snimatelj u dramskom

programu, to sam i ove radio drame pravio na jedan „filmski“ način. Nastojao sam glumačkom interpretacijom, šumovima i muzikom dobiti utisak pravog prirodnog prostora u kome se dramska radnja dešava. Sama duljina gotovih drama nije bila unapred fiksirana, nego koliko je svaki dramski tekst zahtijevao u vremenu.“ Radio pruža retku umetničku priliku da se emocija uhvati u trenutku nastajanja. U tome nam pomaže Aleksandar Golčevski, zamenik urednika redakcije na srpskom jeziku zadužen za kulturu. U emisiji „Horizonti kulture“, citiram njegove reči: „trudim se da dam više od puke informacije bilo da je to neki lični utisak ili doživljaj, bilo da nalazim na Internetu podatak o osobi ili događaju da bih obogatilo informaciju“.

Prošle godine, Radio Subotica je proslavio i desetogodišnjicu formiranja redakcije na hrvatskom jeziku. Urednici su ponosno rekli da Radio Subotica živi u skladu sa slušalačkom sredinom i da podjednako poštuju sva opredeljenja u pogledu jezika, narodnosti i konfesije. Neguju sve pozitivne društvene vrednosti i spremni su za saradnju sa svim grupama svojih slušalaca.

Život Radio Subotice bio je više puta ugrožavan, ali su njegovi radnici udružili svoje snage i sačuvali ga do danas. Štaviše, u teškim nepogodama protekle dve decenije stali su uz sopstveni narod, ne obezličeni kao neki drugi akteri tih događaja u kojima su bez objašnjenja razarana sredstva javnog informisanja, već u liku Radio Subotice kao svojevrsni moralni vođa podržali ga u nastojanjima očuvanja ljudskog dostojanstva. Ali sve te teškoće oni podnose ćutke i uz osmeh, dok se za sve njih, kao i uostalom za sve nas, rečito izražava Radio Subotica. Jer, ko peva, zlo ne misli, stara je narodna poslovice, kao i ona druga: Dobar glas se daleko čuje...

ÖSSZEFOGLALÓ

40 éves a Szabadkai Rádió

A Szabadkai Rádió létezésének és működésének 40. évfordulója alkalmából készült visszatekintés egyben Fleis Rita köszöntője és hallgatói köszönetnyilvánítása is ebből az alkalomból. A Rádió működését említő, de nem teljes dokumen-

tumszerű esszé a műsor hajdani és a mai főszerkesztői, ill. a „Na vrbi svirala“ rádiódrama rendezője vallomásai nyomán készült.

ZUSAMMENFASSUNG

Vierzigjähriger Geburtstag des städtischen Rundfunkes

Diese Retrospektive auf die 40 jährige Tätigkeit des Rundfunkes der Stadt Subotica stellt gleichzeitig die Danksagung und Gratulation der Autorin des Textes für diese Gelegenheit

vor. Dieser Essay über die Tätigkeit des Rundfunkes entstand aufgrund der Aussage des jetzigen Chefredakteurs und des Regisseurs des Radiodramas „Na vrbi svirala“.

Fábián Borbála,
történész

Régi nyomtatványok Szabadka történelméből

(Kiegészítések a Szabadka bibliográfiája című könyvhöz)

I.

Szabadka vagyona a Bach-rendszer idején

- 1860-ban adták ki a város első nyomtatott
vagyonleltárát -

„A város háztartásának, közigazgatásának alapja a közvagyon, amelynek jövedelmei célszerű felhasználás mellett nemcsak a kezelés költségeit fődözik, hanem a szükséges anyagi, erkölcsi és közmívelődési közintézmények felállítását és fentartását is legalább bizonyos fokig lehetővé teszik.¹

A Szabadka bibliográfiája című könyv a legteljesebb összefoglalása a szabadkai nyomtatványoknak.² Ebből a kiadványból hiányzik viszont a „*Szabad királyi Szabadka város összes közszégi és uradalmi vagyon-leltára az 1859-ik évi számvitel befejezése szerint*”. Ezt a nyomtatványt 2005. év végén a bajai Ady Endre könyvtárban találtam. A mai napig nem került elő másik példány belőle. Ekkor kezdtem el a nyomtatvány után kutatni, ugyanis más városokból sem ismeretes hasonló kiadvány ebből az időszakból. Kutatási témám kapcsán egyébként is az 1850-es évek végének, illetve az 1860-as évek iratait a Magyar Országos Levéltárban kutattam, s ott sem talákoztam hasonlóval, hiszen ebben az időben ezeket még kézzel készítették.

A 19. században a városoknak költségelőirányzatokat kellett készíteni, hogy költségeiket előre megtervezzék, és a kormányzat ezzel is ellenőrizni tudta a városokat. A neoabszolutizmus a bürokrácia túlzott működésére épült, tehát a költségirányzatokat többször és több helyen kellett bemutatni. Egy szabad királyi város sem dönthetett többé saját költségvetése felől a felsőbb jóváhagyás, vagyis a Helytartótanács nélkül. Emiatt a költségelőirányzatokat nyomtatott táblázattal vagy fejléccel készítették. A nyomtatott vagyonleltár a 19. század közepéről igen ritka, hiszen a budai Helytartótanács 1860-as évekbeli iratai közt eggyel sem talákoztam, pedig a városi leltárakat a költségelőirányzatokkal együtt be kellett küldeni.

A 19. század közepén a 18. századhoz hasonlóan a városi vagyont elsősorban a város földbirtokai képezték. A földbirtokok nagyságáról először a földmérők által készített térképekből lehetett pontosan tájékozódni. Bács-Bodrog vármegyében lévő összes földbirtokokról az első pontos összeírás még rézmetszettel készült 1826-ban, mely egy térkép részletesebb kifejtésének is tekinthető, hiszen egy évvel korábban jelent meg a „Mappa II. comitatum Bács et Bodrogh articulatere unitorum...” Bauer Antal térképe alapján Kohlman L. rézmetsző készítette. 1826-ban ennek a térképnek kicsinyített másával jelent meg a „Mappa et Repertorium Universorum Terrenorum I. comitatus de Bács”.³

Az első iskolai tankönyvekben - mint például a Hármaskis-tükörben - a lakosság száma és foglalkozása, valamint az adott település vagy vidék jellemző terményei voltak azok az adatok, melyeket a 18. századi lexikonokhoz hasonlóan megjelentettek. A statisztika elterjedésének Magyarországon - és hogy az urbáriumok miatt a földmérők lassan végeztek a termőföldek felmérésével - következménye volt az, hogy a 19. század közepén néhány könyvben már a városokhoz tartozó földterület nagyságát is feltüntették. Ezen könyvek közül kiemelkednek Fényes Elek⁴ munkái, mert ő földrajzi tekintetben is az ország teljes körű bemutatására törekedett. 1851-ben jelent meg a *Magyarország geographiai szótára* című könyve, mely alcíme⁵ szerint is ezt a törekvését fejezte ki. Ebben a könyvben lexikon-szerű szócikkekben mutatta be a különböző településeket, Szabadkáról a következőket írta:

„Határa a városnak magának is roppant kiterjedésű, mert 2000 négyszögölével 128,242; 1600 négyszögölével pedig 160302 holdat foglal el. Névszerint 2000 négyszögöles holdakban szántóföld van 8718, rétekben és beltelkekben 81,485, jó legelőben 19,351, homokos legelőben 11,370, szőlőskertekben 2284, lágófás erdőben 2700, nádas rétségben 940, tavakban és mocsárakban 940 hold. Földje délre fekete homok, melly mindent bőven terem; nevezetesen természetik itt búza, rozs, árpa, zab, kukoricza, köles, sok dohány és len. Szarvasmarha, ló, juhtenyésztése felette virágzó, s az ezekkel való kereskedés fő élelmét teszi a lakosoknak. Határában vannak Palics és Vért tavak s Ludas mocsár, melly bővelkedik csukával, pontyval, sügérrel és vízimadarakkal. Ezen tavak körül szük-

¹ Iványi István, *Szabadka szabad királyi város története*, II.; Szabadka, 1892. 69.

² Szentgyörgyi István - Eva Bažant - Nevenka Bašić Palković: *Subotička Bibliografija 1764-1869 Szabadka bibliográfiája*, 1. füzet, Szabadka, 1988.

³ Ezt a könyvet a FSZEK könyvtárában a hátoldalán lévő vármegyei székház alaprajza miatt 1808-as kiadásúnak határozták meg. A belső címlapja szerint a könyv címe: *Repertorium universorum terrenorum ii comitatibus Bacs et Bodrogh articulatere unitus ingremiatorum. (Mappa et Repertorium Universorum Terrenorum I. comitatus de Bács*, H. n. 1826.)

⁴ Fényes Elek (1807-1876) ügyvéd, táblabíró, statisztikus, közigazdasági és földrajzi író, az MTA levelező tagja. A magyarországi közigazdasági statisztika megalapítója és első jelentős képviselője, munkái a mai napig forrásértékűek.

⁵ Mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik.

VÉZETÉS		Források	Bevételek
		ft	ft
Vézi állapot összegeinek ismertetése.			
szőlőtermék adójában	209000	20	
más területek a szőlők védelmére	225070	16	
hűtés	4200	12	
	730		
	22400		
A város közhatali állapot összege		201800	20

Köt. Nyelvért 1860-ik szeptember 21-én.
Könyv írás megkezdését költi.
Bitter, m. p.
K. J. J. J.

A vagyonleltár utolsó oldala

sót is sokat gyűjtenek. Kézművesei közt a vászonszövők és festők érdemlenek említést, egy műtakács pedig nadrágméket is készít. Négy országos vásárjai híresek szarvasmarhára, lóra, juhra; – ezenfelül nyers bőrökkel, gyapjuval, dohánynyal, gabonával, sertéssel, festett vászonnal nevezetes kereskedés üzetik. Bor sok van, de gyenge, hanem gyümölcs bőséggel és jó. [...] Jelenleg Bács vmegyével együtt az ujan felállított temesi bánság és szerb vajdasághoz tartozik. Határán kívül még több pusztákat és 3 falut bír, u. m. Sándort, Bajmakot és Csantavért.” [kiemelés tőlem, F. B.]⁶

Fényes műve azért is érdemel figyelmet, mert ő nemcsak a korabeli Magyarországgal foglalkozott, hanem az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után elszakított területekkel is, így a Szerb vajdaság és Temesi bánság települései is megtalálhatók könyvében, amint az a fenti idézet általam kiemelt sorában is olvasható. Az új politikai és közigazgatási helyzet a városjogállásának megváltozását is jelentette, hiszen a korábbi privilégium, a szabad királyi városi rang már nem védte meg Szabadkát a hivatalnokok önkényeskedésétől. Korábbi jogainak érvényesítését megnehezítette az is, hogy 1853-ban külön Helytartóság állított fel Temesvárott. A Szerb vajdaságot és Temesi bánságot öt kerületre osztották fel, melyen belül Sza-

badka csupán a Zombori kerület egyik járása lett.⁷ Míg az egykori Bács-Bodrog vármegye másik szabad királyi városa – amelyik nem megyeszékhely volt – Újvidék kerületi székhely lett.⁸ 1859 tavaszán az új községi törvény életbeléptetésekor a városnak utána kellett járnia, hogy a városi községek közé soroltassék.⁹ Szabadka egyik indoka erre az volt, hogy nagy terjedelménél, számos lakosságánál és vagyonosságánál fogva is megérdemli, hiszen a tartomány egyik elsőrangú községe.¹⁰ A korabeli statisztikai adatok alapján Magyarország¹¹ negyedik legnépesebb városa az 1857. évi népszámlálás szerint csak Pest, Szeged és Buda volt népesebb.¹²

Az 1850-es évek azonban nemcsak a város jogállását érintették, hanem gazdaságát is. 1848-49-es forradalom és szabadságharc egyik legfontosabb vívmánya a jobbágyfelszabadítás volt, amit 1853-ban a császári nyílt parancs – bár megváltozott feltételekkel – is megvalósított, ez utóbbinak értelmében Szabadkát mint földbirtokost kárpótlás illette meg. Ezzel a volt szabad királyi város sokkal jobb helyzetbe került, mint az egykori mezővárosok – például Baja, akiknek az uradalmi földjeiket úgy kellett megvásárolniuk korábbi földbirtokosaiktól. E miatt ezeknek a városoknak kölcsönöket kellett felvenniük, melyek miatt eladósodtak. Az eladósodás azonban az egész birodalmat – az Osztrák Császárságot érintette, hiszen a háborúk sok pénzbe kerültek. 1854-ben I. Ferenc József nyílt parancsával „önkéntes államkölcsönt” nyitott, s a városoknak hazafias kötelessége volt ebből jegyezni. Mivel Szabadka a szabadságharc alatt a másik oldalon állt, ez lehetett egyik oka annak, hogy a város első 100000 forintos ajánlatát nem fogadták el, hanem 700000 forint jegyzésére kötelezték a várost.¹³ A vagyonleltár szerint 1859-ben 105000 forint után kapott 5% kamatot (5250 ft) a város az 1854-ik évi nemzeti kölcsönből, de már három évvel korábban is jegyzett 2100 forintot.¹⁴ Iványi szerint a jobbágyfelszabadítás miatti kárpótlás fejében a város körülbelül 33000 forintot kapott.¹⁵ A vagyonleltár szerint 1859-ben „ürbéri kárpótlási kötelezvényekben” 273495 forint-

⁶ Fényes Elek, *Magyarország Geographiai Szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik.* Pest, 1851.

⁷ Iványi István, *Szabadka szabad királyi város története*, I. Szabadka, 1886. 507.

⁸ A Szerb vajdaság és Temesi bánság öt kerületét az egykori megyenevek alapján az egyik korabeli naptár szerint: Temesmegye, Krassó-megye, Torontálmegye, Felső-Bácsmegye, Alsó-Bácsmegye, vagyis Bács-Bodrog megyét két részre osztották. (*Müller Gyula Nagy naptára 1856-ik székő évre*, szerk: Freibesz István, Pest, 1856. 264-265.)

⁹ Iványi, I. 516-517.

¹⁰ U. o.

¹¹ Az ekkor elszakított Szerb vajdasággal és Temesi bánsággal együtt.

¹² Hunfalvy János, *Az osztrák birodalom rövid statisztikája*, Pest, 1867. 12. – Szabadkának ekkor 53499 lakosa volt, míg Pestnek 131705, Szegednek 62700 és Budának 55240.

¹³ Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája szerint 1854-ben az önkéntes kölcsönre 506 millió iratott alá, melyből 70 milliót a Szerb vajdaság és Temesi bánság területéről jegyezték. (*Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája*, I. kötet, szerk: Dudás Gyula, Zombor, 1896. 587.)

¹⁴ „Szabad királyi Szabadka város összes községi és uradalmi vagyon-leltára az 1859-ik évi számvitel befejezése szerint”, Szabadka, Bittermann Károly, 1860. 8-9.

¹⁵ Iványi, I. 512.

ja volt a városnak, melyre szintén 5 százaléknyi kamatot kapott.¹⁶

Ezekben az években pedig a több hivatalnok ellátásán kívül más összegekkel is megterhelték a várost, a 19. század elejéhez képest. Ezek közül az egyik legfontosabb az 1856-ban kezdett photogén utcavilágítás.¹⁷ Ám a város díszítésére más módon is költöttek összegeket, például 1853-ban készült el a Pest városához címzett vendégfogadó, majd a következő évben a hozzáépített színház is. 1854-ben a jártabb országutakat a szegegit és a zomborit eperfákkal ültetik be, öt évvel később a Szkenderjárásban 12-14 hold futóhomokot erdősítettek. 1859-ben a szép utcát (Széchenyi-utca) gesztenyefákkal ültetik be, hogy a városnak díszes fasora legyen, amit sétatérnek lehet használni. Ez a sétány a szalmapiac áthelyezésével 1860 júniusára készült el.¹⁸

Szabadka városiasabb kinézetének megteremtésére nemcsak az osztrák hatalom intézkedései kötelezték a várost, hanem a város vezetői is belátták, hogy a korral haladni kell, nem elég, hogy papíron szabad királyi város Szabadka.¹⁹ Másik okuk erre az volt, hogy Szabadka vagyona lehetővé tette ezt, hiszen az Osztrák Császárság legnagyobb földterülettel rendelkező városa volt.²⁰ Ennek ellenére már 1848 előtt is volt adóssága, hiszen a Palugyay-féle megyei statisztika szerint évente 32260 ft hadiadót fizetett, de 1843-ban 68769 ft „hadi adóbeli hátramaradása” volt.²¹

Az 1850-es években Szabadka pénzügyi helyzete még bizonytalanabbá vált, annak ellenére, hogy az 1850-es évek gabonakonjunkturája és a sorozatos háborúk a város jövedelmeit növelték. Szabadka 1854. évi bevétele 157,831 forint 39 krajcár volt. „Ez tekintve a város roppant kiadásait, melynek nagy részét az évenként szaporodó építkezések beladminisztráció s adók teszik ki, nem nagy jövedelem, ha mindazon szükségeket tekintjük, melyek a civilizációval önként magoktól fejlődtek ki, mint: kő és vasutak csinálása, iskolák rendezése, kaszárnyák építése, intézetek fölállítása, melyek vagy hiányoznak vagy nincsenek még kellő karba helyezve, továbbá erdő szaporítás, mint melyek a város kényelmeihez tartoznak, kivilágítás, kövezet, mulató helyek emelése s a t. mindezek, de eddig is a mikkel bírnak, izolált helyzetünket tekintőleg, nem utolsó jelei azok polgáriasságoknak.”²² A város polgáriasságát emelte – a fent említettek kivül – az 1858-ban felállított kisdudóvó. 1859-ben pedig a helybeli kisgimnáziumot fejlesztették 8 osztályos főgimnáziummá, azzal, hogy Czorda Félix ajánlatára négy osztállyal bővítették.²³

Szabadka várost kiadásainak mérséklésére a helytartótanács is kötelezte.²⁴ 1854-ben például a lakosok tartoztak a városnak 100855 forint 5 krajcárral és különböző termé-

nyekkel. Az adósság – vagy korabeli kifejezés szerint hátramaradvány – behajtására akkor katonai erőt is igénybe vett a város.²⁵ 1859-ben még számon tartották a 10 évvel korábbi – a szabadságharc alatt keletkezett – tartozásokat is, például „Bács megye tartozása katonaszállásból eredt kártalanításért” 54357 forint 55 krajcár volt, vagy a „város által 1849-ben előlegezett költsége az itt felállítva volt katonai korodának” 36833 ft 39 kr., de az államhatalom sem fizetett a városnak, hiszen „a város által 1849-ben a cs. kir. táborba szállított termeszterményekért” 48829 ft 56 krajcárral maradt adós. A polgárok adósságai ebben az évben 255329 ft 40 kr. volt a várossal szemben, míg az összes bevételi tartozás – tehát pénztári hiánya – 406163 ft 30 kr. volt.²⁶ A város tartozása viszont csupán 61553 forint 97 krajcár volt.²⁷

A több éves vagyonvizsgálat és a város pénzügyi helyzetének stabilizálásának végét jelentette az 1859-ben a számbíró bizottság jelentése. Erről az 1859. évi közgyűlési jegyzőkönyvbe a következőket jegyezték fel:

„A' számbíró választmány bemutatja az 1859k évre szerkesztett vagyon leltárt, a' természetmennyek és anyagok kimutatását továbbá ugyan ez évi számadási sommás kivonatot, és a' házi pénztári számadások felett keletkezett és áttekintett' számvizsgálati iratokat, és ennek folytán a' számadásokra vonatkozólag jelenti: hogy a' számvevőileg észrevételezett pontok, a' számadók által kellőleg felvilágosítottak, azon összegek melyek őket terhelik, általok kipótoltattak azok pedig melyek csupán elszámolási hibából történtek az ez érdemben kibocsájtandó számvveői utasítás szerint a' folyó évi számvitel alkalmával helyreigazítandók lesznek;-

Ezek szerint tehát véleményezi az érintett választmány, mikép semmi más egyéb nehézségek fel nem merülvén az említett számadás felsőbb helyre – az onnan annak idejében várandó jóváhagyás folytán eszközözendő föloldozás végett – felterjesztendő.

Egyszersmind figyelmessé tétetik a t. község tanács arra a körülményre: hogy a' pénztárnok évről évre feljebb rugó, kinlevő követelése végett, melyek jelen számadás bezártával 228993 forintra rugnak – és pedig a haszonbérekre nézve, ámbár ezek behajtása a városi ügyvédnek meghagyatott : valamint a többi követelések is, melyek politikai uton volnának beszédendők, úgy mint a' malom és kocsmá taksák valamint a' kinlevő házi adónak lignitációját minél előbb rendelni el, hogy ennek folytán a' beszédhetők beszédése és a beszédhetelenek a' számadásbeli ki-töröltetése eszközöltessék, - hogy bizonytalan követelések ok nélkül a' számadásban ne vezettesenek.

A város vagyonleltárát illetőleg jelenti a' választmány hogy annak minden egyes tételeit a' körülményekkel megegyezőknak

¹⁶ *Vagyon-leltára*, 8-9.

¹⁷ A szabadkai közvilágítás kezdetéről A szabadkai közvilágítás kezdetéről bővebben Fábián Borbála, „Világít nekünk Singer olcsón és jól” I., *Szabadka „conservatív fényei”*, In: Bácsországi, 2005/2. szám, 57-59.

¹⁸ Iványi, I. 511.

¹⁹ Iványi István ezt úgy fogalmazta meg, hogy ezekben az években Szabadkát „nagy hátramaradottságból felrúzóv, a nyugati civilizációval közelebb[i] viszonyba hozták”. (Iványi I.: i. m. I. 509.)

²⁰ „Theiesienstadt oder Theeesiopol, auch Maria-Theresienstadt (ungarisch Szent=Maria-Szabadka), eine Freistadt in den, bis 1849 zu Ungarn gehörigen, seitdem der serb. Wojewodschaft einverleibten Bacs-Bodrogher Comitát, in der großen Ebene zwischen Donau und Theiß, unweit des an daher Soda reichen Paltschersees, zwischen Zombor und Szegegin gelegen, mit 36000 E., darunter viele Raizen, und mit einem Stadtgebiete, wie es keine andere Stadt der östr. Monarchie besitzt.“ (*Allgemeine deutsche Real-encyclopädie für die gebildeten Stände*, 15. Band, Brockhaus, Leipzig, 1855.) Egy reformkori könyv szerint: „Das Gebiet der Stadt beträgt 17 Qml., dessen sich keine andere Stadt in der Oesterreichischen Monarchie, Debreczin vielleicht ausgenommen, rühmen kann.“ (Dr. Seiz, Joh., *Geographisch-statistisches Handwörterbuch nach den neusten Bestimmungen oder Verzeichniss...* Pest, 1830. 211.)

²¹ ifj. Palugyay Imre, *Megye-rendszer hajdan és most*, IV. kötet, Pest, 1848. 17.

²² Magyar sajtó, I./2. 1855. júl. 3.

²³ Iványi, I. 511.

²⁴ Iványi I. 509.

²⁵ SzTL F:273.82. 13. sz.

²⁶ *Vagyon-leltár*, 14-15.

²⁷ *Vagyon-leltár*, 16-17.

találta - továbbá a' leltár végső összehasonlítása szerint az összes vagyon becsü ára a' mult évinél 14281 fttól kevesebbnek mutatkozik ugyan, de figyelembe véve azon kövelményt miszerint a' város a' mondott évben hazaftui czélokra - urbéri kárpotlási kötelezvényeiből 40000 ftt adott ki; kiderül, ellenkezőleg ezen összehasonlításból hogy az összesvagyon becsü ára inkább 25719 fttól szaporodott az által, hogy némely jövedelmi ágak de főleg a' követelések összegei szaporodtak, melyek csupán a' földek haszonbéréiben, a' mult éven felől - ez évben még 9472 fttal feljebb rugtak.

Végre indítványozza a' választmány mikép a' leltár alkalmas kivonatban, valamint a' házi pénztári eredmény is szinte kivonatban számos példányban nyomattassék ki, hogy azáltal nem csak a' képviselő testület tagjai, hanem a' többi lakosság is a' város vagyona és ennek kezeléséről magának kellő tudomást szerezhessen.²⁸

A közgyűlési határozat jóváhagyta a fenti javaslatot: „A' város vagyonáról készített leltár, és ennek kezelése iránti közzététel érdemében tett választmányi javaslat elfogadtatik, és ehez képest a' tanács megkerestetik miszerint a' városi számvevőség által e célra az 1859k évi vagyon leltár és ugyan az évi számadásokból, megfelelő kivonatokot készítessen, és ezeket 300. példányban kinyomtassa, mely kiadás az irodai szükségletekre felszámolt összegből fog fedeztetni.”²⁹

A vagyonleltár kinyomtatására viszont csak egy évvel később került sor, hiszen Beke - Dénes - főszámvevő nevével az 1860. augusztus 31-i dátum olvasható a vagyonleltár utolsó előtti oldalán.³⁰

A vagyonleltár a későbbi mérlegekhez képest azzal az elteréssel készült, hogy részletesebben az aktív vagyoni állapotot mutatja be. A következő vázlat szerint épül fel:

[A] Első osztály
szabad rendelkezés alatt lévő vagyon Kedvező (activ) állapot

- I. Telkek
 - szántóföldek
 - kaszálók
 - legelők
 - erdők
 - nádlások, tavak, mocsárok
 - különféle telkek

- II. Épületek
Jövedelmezők
Nem jövedelmezők

- Kedvező tőkepenzsek
- III. Államkötelezvényekben
- IV. Magánykötelezvényekben

- V Bútorok s ingóságok
- VI Termesztmények s anyagok
- VII. Barmok (lovak, bikák)
- VIII. Uradalmi és községi jövedékek

IX Pénztári bevételek hátramaradványaiban s követelekben

- B. A város mint templomok és oskolák védnöke
- I. Telkek
- II. Épületek
- III. Alapítványi tőkék
- IV. Bútorok és ingóságok
- V. Kedvező hátralékok
- Szenvedő állapot nincs.

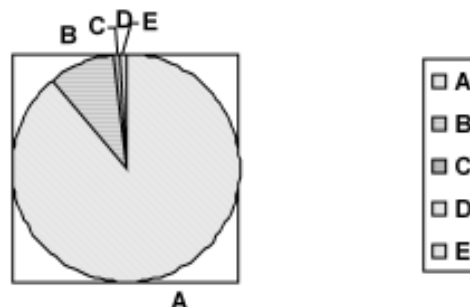
- C. Kórház tulajdona
- I. Fekvő birtok
- II. Kedvező tőkék
- III. Bútorok értéke
- IV. Kedvező hátralékok összege
- Szenvedő állapot nincs.

- D. Szegényekház tulajdona
- I. Fekvő birtok
- II: Ingóságok s bútorok
- Szenvedő állapot nincs.

- E. Alapítványok

Az utolsó oldalakon található Szabadka vagyonáról az összesítés³¹ az alábbi eredménnyel³²:

	forint	krajcár
A. A város szabad rendelkezésű tulajdona	3220499	59
B. A város mint templomok és oskolák védnöke	328372	18
C. Kórház tulajdona	43485	53
D. Szegények ház tulajdona	730	-
E. Alapítványokban	25410	-
Összesen:	3618497	30

A város szabad rendelkezésű tulajdonainak leltári becsértéke Szabadka egész vagyonának 89 százalékát alkotta érdemes tudni, hogy miből adódott részletesebben. Nem meglepő, hogy legtöbbet a város földbirtokai érték (az aktív vagyon 49%), de szintén nagy összeg adott a regáliákból (az aktív vagyon 18%), amit mint szabad királyi város élvezett Szabadka. (Ez az összeg a leltári becsértéke a regáliáknak, de a vagyonleltárban az egy évi jövedelem is olvasható, ami alapján a legtöbb bevétel a különböző italmérési jogokból származott, ezt követte az „országos és hetivásárok alkalmával szedendő díjak haszonbéré”, majd a malom taksák, a „halászat s piócza fogás”, a vadászati jog és a „széksó 33söprés”)³⁴ A város korábbi nehéz helyzetére utal, hogy a tartozások összege (IX.) megközelíti a regáliákét, hiszen az aktív vagyon 12 százaléka volt a „bevételei tartozások összege”.

²⁸ SzTL F:273.87. 42.

²⁹ U. o.

³⁰ Vagyon-leltár, 29.

³¹ A vagyonleltár szerint „a tiszta kedvező állapot összegeinek ismételése”.

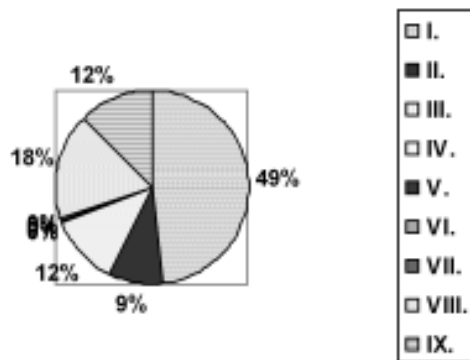
³² Vagyon-leltár, 28-29.

³³ szíksó

³⁴ Vagyon-leltár, 14-15.

A város szabad rendelkezésű tulajdonainak összesítése leltári becserítke szerint:

	forint	krajcár
I. Szántóföldek összege	1581059	
VIII. Uradalmi s községi jövedékek (Regáliák) összege	589706	
IX. Bevételi tartozások összege	406163	30
III. Állam kötelezvények összege	380595	
II. Épületek	298200	
V. Bútorok és ingóságok	15983	77
IV. Magány kötelezvények összege	4779	66
VI. Termesztmények és anyagok összege	3966	83
VII. Barmok összege	1600	
Osszesen	3282053	56

Iványi Istvánnak a Szabadka szabad királyi város története című művének második kötetében található „a város háztartása” című fejezettel érdekes összehasonlítást lehet tenni, hogy milyen épületei voltak a városnak. A vagyonleltár pontosabb összefoglalását adja Szabadka tulajdonában lévő épületeinek. Az alábbi táblázat első oszlopában ezért az épület besorolását jelöltem „A város szabad rendelkezésű tulajdonai”(A) közül a jövedelmezőket j betűvel, a nem jövedelmezőket n betűvel, B betűvel a város iskolai és templomi épületeit, C a kórház és D a szegényházat jelenti a vagyonleltár jelölésének megfelelően.

	Épületek	becserítke
B	Szt. Terézai főtemploma szabadkán	126000
j	Pest városához címzett szálloda szabadkán színházzal együtt	120000
n	sz. k. Szabadka város tanácskúria	60000
B	Bajmoki R. k. templom	36750
B	Csantavéri R. k. templom	31500
j	Jövedelmező épületek sorába még feljegyeztemek a főtanács épületeinek bevételei kiadott részei	20000
B	Gymnasium épülete	-
j	A palicsi fürdő intézet összes-épületei	16000
B	Szt. Terézai plébánia	14700
j	Csendőri laktanya (volt zölkészorú vendéglő)	10000
B	Oskolai épület VI-ik körben	8970
B	Bajmoki plébánia	8400
B	Oskolai épület V-ik körben	7600
n	Tanácsfőnöki lakás	7000
C	Kórház épülete 2300 oltos udvarral	6400
n	Városligetbeni nyilvánosépület kertészlak és üvegházzal	6000
j	Katonai tisztai kapitány lakás	5000
n	Város raktára irván lakással együtt	5000
B	Oskolai épület VIII-ik körben	4725
B	Szt. Rókus templom	4200
B	Szt. Györgyi templom	4200
j	Bajmoki vendéglő melléképületeivel és mészárszékekkel	4000
j	Csantavéri vendéglő melléképületeivel és mészárszékekkel	4000
B	Szt. Terézai templom karmesteri laká	3150
j	Tompa pusztán lévő vendéglő melléképületeivel együtt	3000
j	Nagyfenyői (zsidó) pusztán lévő vendéglő melléképületeivel együtt	3000

B	Csantavéri plébánia	2400
B	Szt. Rókus plébánia	2100
j	Katonai tisztai főhadnagy lakás	2000
j	Putri kocsma épületei a barom vásártéren	2000
j	Új vágóhid	2000
B	Ludasi pusztán lévő R. k. templom	1575
n	Erdősözölakás mind össze a fennebbin kívül még van hét	1400
j	A hét kapuknál lévő 7 vámházak összesen	1000
j	Régi vágóhid	1000
j	Sándori vendéglő melléképületeivel és mészárszékekkel	1000
n	Erdőmester lakása a tölgyfásban	1000
B	R. k. iskola s tanítói lak Sándoron	736
B	Szt. Györgyi káplányi lak	630
B	Oskolai épület és tanítói lak ugyan ott	630
j	Kaponyai csárda a Bajmoki határon	600
n	A gymmester lakása	600
D	Szegényekháza	600
B	Oskolai épület II-ik körben	525
n	Kórházi ugyanevezett ispanlakház (jelenleg csöszölakás)	500
B	Szt. Rókusai kápolna	500
B	Oskolai épület IV-ik körben	420
B	Ludasi plébánia	420
n	Bajmoki csösz lakása	400
n	Zentai temető őrháza	400
n	Bajai temető őrháza	400
j	Lovas szász őrháza	300
n	Ólutek temető őrháza	300
j	Vágóhidú csösz lakháza	200
j	Bugyi csárda épületei	100

Az 56 tétel közül 20 jövedelmező, 12 nem jövedelmező és 21 templomi vagy iskolai épület volt. Különös, hogy a város legértékesebb épülete a városi főtemplom, de majdnem ugyanilyen értékesnek becsülték az új városi szállodát és színházat. A Pest fogadó értékének csak felére becsülték a városházát, mely a harmadik legértékesebb épülete volt a városnak. A 10 legtöbbet érő épület között három templom és egy paplak volt, de ide tartozott a város másik nagy, 1850-es évekbeli beruházása, a Palics-fürdő és épületei is.

Iványi szerint ³⁵	
városháza	
Szt. Teréz templom, paplak és kántorlakás	
szt. Rókus templom, paplak és a szt. Rókus kápolna	
aszt. György templom és paplak	
bajmoki templom és paplak	
ludasi templom és paplak	
gymnas épület	
polgári leányiskola	
elemi iskolaépületek a városban, Ludason és a pusztákon volt törvénytörési épület (Magyar-féle ház)	
Pest városhoz címzett szálloda és színház	
polgári kórház	
szemkórház	
szegények háza	
közvágóhid	
bajmoki, csantavéri és sándori mészárszék és kocsma-épületek	
a kaponyai, tompai, nagyfenyői csárdák	
erdei és temetői csöszházak és erdészlak	
városi raktár-épület	
sorompói vámházak és vásártéri cédulaház	
palitói fürdői épületek	
gymmesteri lakás	
tisztóti felszer és istálló	
honvéd laktanya	
gyalogsági laktanya (a volt u. n. Putri)	
közös lovassági laktanya	
katonai mihelyek	
utászok laktanyája	

³⁵ Iványi, II. 73-74. – Az 1859-es vagyonleltárban nem szereplő épületeket dőlt betűvel szedtem.

Részletek Szabadka város 1859-ik évi vagyon leltárából

A városi számviteli iratok kinyomtatása csak az 1870-es években folytatódott a városi költségelőirányzatokkal. Ehhez kapcsolódva a vagyonleltár rendszeres nyomtatása Szabadkán csak az 1890-es években kezdődött, mikor az aktuális költségelőirányzathoz mellékeltek a leltárt is. A felfedezett aprónyomtatvány: „Szabad királyi Szabadka város összes községi és uradalmi vagyon-leltára az 1859-ik évi számvitel befejezése szerint” tehát előfutára volt annak, hogy a város vezetése a polgársággal közölni kívánta Szabadka vagyoni helyzetét. Ez a vagyonleltár ma is érdekes bepillantást enged a város vagyoni helyzetébe nemcsak azért, mert azon kevés korabeli források egyike, melyet Iványi István Szabadkáról írt monográfiájában nem használt fel.

II.

„mi nélkül pedig nem lehet világitást elképzelni sem”³⁶:

a Világitási naptárak

A Szabadkai kiadványok bibliográfiája 2. kötetében található egy Légszuszvilágitási naptár, mely a világitási naptárak egyik csoportjába tartozik, mert a gázközvilágitási városokban használták. Ez naptár az 1897-es évre szóló,³⁷ ami a szabadkai Városi Könyvtár helyismereti gyűjteményében van. Ugyanitt

található egy másik légszuszvilágitási naptár is, az 1914-ik évi, ami viszont kimaradt a bibliográfiából, ahogy a Szabadkai Történelmi Levéltár könyvtárában lévő 1895-ik évi Légszuszvilágitási naptár is. Ezek a légszuszvilágitási naptárakon kívül egykor sokkal több volt, hiszen 1890. február 5-től kezdve Szabadkán légszusz közvilágitás volt,³⁸ tehát minden évben szükség volt egy világitási naptárra is.

A magyar történészek által eddig nem vizsgált történelmi forrást jelentik a világitási naptárak.³⁹ Kevés történész foglalkozott eddig a világitási naptárakkal, ezért különösen fontos Craig Koslofsky, aki az egyik korai világitási naptárt bemutatta cikkében,⁴⁰ de részletesebb elemzésre nem vállalkozott. Doktori disszertációm témájaként az 1914 előtti magyarországi törvényhatóságijogú városok közvilágitástörténetét választottam, de már szakdolgozatomban készítése közben is találkoztam világitási naptárakkal. Ezek többségükben csak a levéltári iratok közt maradtak fenn, annak ellenére, hogy a Koslofsky által bemutatott 18. század elejéről származó kölni világitási naptár már nyomtatott volt, sőt a *Journal für gasbeleuchtung* című szakfolyóirat a 19. század végén is közölte ezt a naptárt. Budapesten az Országos Széchenyi Könyvtárban is csupán két világitási naptár található.⁴¹ Ezek kolozsvári közvilágitási naptárak, melyeket Kuzsók István a város világitási ellenőre állított össze.⁴²

Az első nyomtatott szabadkai világitási naptár 1880-ból való, s még a petróleumlámpákra vonatkozik.⁴³ Ez a naptár valójában csak egy táblázat, ezért egyetlen egy oldalas. A naptárt többször is kinyomtatták, de tartalma nem változott. 1906-

³⁶ Nagyvárad tanácsának véleménye 1869-ben, hogy a város közvilágitását hogyan lehet javítani, első javaslatuk a világitási naptár volt, „nélkül pedig nem lehet világitást képzelni sem”. Az idézet lelohelye Dr. Fleisz János, *Város, kinek nem látni mását, Nagyvárad a dualizmus korában*, Nagyvárad, 1997. 107-108.

³⁷ Szentgyörgyi István – Eva Bažant, *Subotička bibliografija 1870-1918, A szabadkai kiadványok bibliográfiája*, II. füzet, Szabadka, 1993. 48. 351-es tétel.

³⁸ A szabadkai gázvilágitás kezdetéről bővebben: Fábián Borbála, *TERRAJZ, A gázvilágitás bevezetéséről Szabadkán*, In: Ex Pannonia 2006 /9-10. szám, 30-38. és Fábián Borbála, „Most már Gázfény oszlatja az éj homályait”, In: Bácsország 2006/3. 52-57.

³⁹ Nemzetközi viszonylatban is kevesen foglalkoznak közvilágitástörténettel, s általában ők is csak említik a világitási naptárakat. Említés történik például a világitási naptárakról Tari Lászlónak a Zenta villamosítása című könyvében. (Tari László, *Zenta villamosítása*, Zenta, 1995. 6. és 21. – valamint a könyvben közölt vállalati szerződésben, melynek 6. paragrafusa „az utcai közvilágitás terve”, valójában a világitási naptárról szól. Ez azért érdekes, mert villany közvilágitás esetében általában nem évente változtatták a világitási naptáron, hanem „egyszersmindenkora” állapították meg.

⁴⁰ Koslofsky, Craig, *Court culture and street lighting in seventeenth-century Europe*, In: Journal of urban history, volume 28 Numb. 6, 2002 sept.

⁴¹ Az aprónyomtatványok gyűjteményében nem találtak még ilyet.

⁴² A két naptár közül a címe szerint csak az 1907-es naptár, míg a következő évi ezt a címet viseli: „Utmató a gáz- és villamosvilágitáshoz”. (Kuzsók István, *Kolozsvár város közvilágitási naptára*, 1907., Kolozsvár 1907. és Kuzsók István, *Utmató a gáz- és villamosvilágitáshoz*, Kolozsvár, 1908.)

⁴³ Ez a világitási naptár országos viszonylatban igen korainak tekinthető.

Utca-világítási naptár.

Hatályba lépett 1880. évi 30. gye. határozat alapján t. évi október hó 1-étől.

Hónap	Felvirradt	A napok	Égési idő	Az egész évi
	óra	száma	óra	összesen
Január	1 12 11 15 18 19 25 31	27 5 6 11	0 0 1/2 0 1/2 0 1/2	0 1 1/2 1 1/2 1 1/2
Február	1 12 11 15 18 19 25 31	27 5 6 11	0 0 1/2 0 1/2 0 1/2	0 1 1/2 1 1/2 1 1/2
Március	1 12 11 15 18 19 25 31	27 5 6 11	0 0 1/2 0 1/2 0 1/2	0 1 1/2 1 1/2 1 1/2
Április	1 12 11 15 18 19 25 31	27 5 6 11	0 0 1/2 0 1/2 0 1/2	0 1 1/2 1 1/2 1 1/2
Május	1 12 11 15 18 19 25 31	27 5 6 11	0 0 1/2 0 1/2 0 1/2	0 1 1/2 1 1/2 1 1/2
Június	1 12 11 15 18 19 25 31	27 5 6 11	0 0 1/2 0 1/2 0 1/2	0 1 1/2 1 1/2 1 1/2
Július	1 12 11 15 18 19 25 31	27 5 6 11	0 0 1/2 0 1/2 0 1/2	0 1 1/2 1 1/2 1 1/2
Augusztus	1 12 11 15 18 19 25 31	27 5 6 11	0 0 1/2 0 1/2 0 1/2	0 1 1/2 1 1/2 1 1/2
Szeptember	1 12 11 15 18 19 25 31	27 5 6 11	0 0 1/2 0 1/2 0 1/2	0 1 1/2 1 1/2 1 1/2
Október	1 12 11 15 18 19 25 31	27 5 6 11	0 0 1/2 0 1/2 0 1/2	0 1 1/2 1 1/2 1 1/2
November	1 12 11 15 18 19 25 31	27 5 6 11	0 0 1/2 0 1/2 0 1/2	0 1 1/2 1 1/2 1 1/2
Décember	1 12 11 15 18 19 25 31	27 5 6 11	0 0 1/2 0 1/2 0 1/2	0 1 1/2 1 1/2 1 1/2

Összesen 2012.

Lévay Simon
Szabadka.

Világítási naptár 1894.

SZABADKAI HIRLAP.

Világítási naptár.
szeptember hónap.

Hónap	Egész évi			Fél évi		
	Meggyújtás	Kilóval	Égési	Meggyújtás	Kilóval	Égési
1	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
2	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
3	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
4	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
5	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
6	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
7	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
8	7 1/2	3	7 1/4	7 1/2	10	2 1/4
9	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
10	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
11	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
12	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
13	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
14	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
15	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
16	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
17	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
18	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
19	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
20	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
21	7 1/2	3	7 1/4	7 1/2	10	2 1/4
22	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
23	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
24	7	2	5	7	10	3
25	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
26	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
27	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
28	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
29	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
30	8	2 1/4	6 1/4	8	11	3
			218 1/2			77

ban, amikor Baja város javítani szeretne volna saját gázvilágítását, s világítási naptárt kért Szabadkától, ⁴⁴ ezt a küldték el.⁴⁵ A kőolaj közvilágítási naptár neve „Utca-világítási naptár” maradt, annak ellenére, hogy a 20. század elején több gázlámpa lett Szabadka utcáin, mint petróleum.

Az első Légszeszvilágítási naptár 1890-ből maradt fenn, tehát a gázvilágítás első évéből, hiszen Szabadka légszesz közvilágítása 1890. február 5-én kezdődött.⁴⁶ Több éves kutatómunkám eredményeként még a következő évekből találtam szabadkai gázvilágítási naptárakat: 1890, 1893, 1895-97, 1899-1903, 1908, 1911-14, 1916, 1918.⁴⁷ Ezek közül nyomtatott az 1890., az 1895., az 1896., az 1897., az 1908., és az 1911-1914. évi világítási naptárak. Egy év kivételével – az 1893.-as évi⁴⁸ – a többi naptár is részben nyomtatott, hiszen a naptár táblázatos rovatai nyomtatottak, „csak” a világítási időket töltötte ki kézzel a főmérnök. Ez utóbbi naptárak üres gázgyári számlákra készültek, s a mai napig olvasható rajtuk a SZÁMLA felirat, melyet csak néhány esetben húzott át a főmérnök, s írta fölé kézzel, hogy „Világítási naptár”. Ezek a gázgyári számlák is szabadkai nyomdáknak készültek. Az egyetlen kézzel írt világítási naptárt nem a városi mérnök készítette, hanem a Szabadkai Légszeszgyár, s jóváhagyás végett küldte el a városi tanácshoz. A hozzákapcsolódó iratból azonban kiderül, hogy

ennek a naptárnak a kinyomtatását 50 példányban a későbbiekben elrendelték.⁴⁹

A világítási naptár használata Szabadkán is – a magyar városok többségéhez hasonlóan – a modern közvilágítás megjelenésével, tehát a photogén világítás bevezetése után kezdődött. Az első ilyen naptárak még a világítási vállalkozóval kötött szerződés részei voltak. Az első ilyen szerződés, mely a világítási naptárt is tartalmazza 1857-ből származik.⁵⁰ A szerződés német nyelvű, nemcsak azért, mert a Bach-rendszer idején ez volt a hivatalos nyelv, hanem azért is, mert a vállalkozó – Hildebrandt Tivadar – bécsi volt.

Az 1880-as világítási naptár az első nyomtatott szabadkai világítási naptár.⁵¹ A nyomtatott világítási naptárak – különösen a táblázatos formájuk – ritkán tartalmaznak szöveges kiegészítéseket, ezért érdekes ez az utcavilágítási naptár, hiszen csupán ebből derül ki, hogy Szabadkán is a kalendáriumi világítás volt érvényben. A kalendáriumi világítás azt jelenti, hogy a holdvilágos estéken az utcai lámpák nem világítanak. A szabadkai erre vonatkozó rendelkezés úgy szökött, hogy „az utcavilágítási vállalkozók szerződésük szerint jogosítva vannak a téli hónapokban a holdtölte előtti és utáni 10 éjén át, a mennyiben borulat nélküliek, a hold világítását felhasználni; ellenben viszonosságul kötelezvék a nyári hónapok holdvilágos s a világítási

⁴⁴ BKMÖL IV. 1407. b. 22088/1912

⁴⁵ Fábian Borbála, *Adalékok Magyarország közvilágítástörténetéhez a dualizmus korában*, [kézirat] Szeged, 2002. - 12. melléklet

⁴⁶ Szabadkai Közlöny, 1890. febr. 9. 1.

⁴⁷ SzTL F:002 18327/1892; XII. 19/1894; mérn. 985/1895; XII. 1699/1898, XII. 71/1900; mérn. 963/1900; mérn. 1000/1901; XII. 2012/1902; XII. 410/1909, XVI. 271/1913; mérn. 617/1915, mérn. 376/1918.

⁴⁸ Az 1893-as évi világítási naptár azért is kivétel, mivel ezt nem a főmérnök, hanem a gázgyár készítette. A gázgyári pecsét is megtalálható rajta, mely a többi „kézíratos” naptárról hiányzik.

⁴⁹ SzTL F: 002. 18327/tan.. 1892.

⁵⁰ SzTL F: 273. 640/bürgeramt 1857

⁵¹ SzTL F. 002 7323/polg. 1879

naptár szerint világitással el nem látott éjein, a mennyiben borulat állna be, a lámpákat rögtön felgyújtani.”⁵² Emiatt nem volt szükség a naptár évenkénti változtatására, hiszen a holdvilágos estéket bármilyen más kalendáriumból is meg lehetett állapítani.

A világitási naptár az ideális állapot, amit sokszor nem tartottak be a vállalkozók, részben azért, hogy spóroljanak a világitási költségeken. A városi is azért adta bérbe a világitást, hogy kevesebb pénzért elvileg az elvárásainak megfelelő szolgáltatást kapjon.⁵³ A valóságban a szolgáltatás színvonala sokszor visszaesett. Az újságírók ezért sokszor a vállalkozó spekulációja mellett a városi „sparsistém”-et, vagyis takarékossgot okolták.⁵⁴ Ez a gázvilágitás bevezetése után sem változott, ugyanis az első világháborúig érvényben maradt szabadkán az a rendszer, hogy a közvilágitási naptár összeállításakor a hold világitását is figyelembe vették. Ezért írta az egyik szabadkai újság a közvilágitásról, hogy: „Holdkóros világitás. A mi éjjeli világitásunkra csakugyan ráillik az elnevezés; f. hó 16an este például dacára, hogy szurok sötétség uralkodott, egyetlen kőolaj lámpa sem pislogott az egész városban; s vajon miért? hát azért, mert a Lócsei kalendárium szerint ez időben a holdnak kellett volna világitánia; ami minden este igen vétkes mulasztás volt tőle, főként azokra nézve, kiknek a Tompa-utczára visz utja, hol jelenleg a Vörös ökör helyén az új iskola van, különben az égiek a kalendáriummal kötött szerződést meg nem tartják, valjon miért tartanak meg a földi vállalkozók a várossal kötött szerződés pontjait?”⁵⁵

A világitási naptár tehát a világitás ellenőrzésének is fontos eszköze volt. A gázvilágitás bevezetésével új világitási naptárat is készítettek a légszeszlámpáknak.⁵⁶ Ez a naptár már nem egyetlen táblázatban foglalta össze a lámpák világitási idejét az egész évre, hanem minden hónapnak külön táblázata volt. A táblázat belső tartalma is változott, hiszen a kőolajlámpáktól eltérően a gázlámpák közt voltak olyanok, amelyeket korábban eloltottak. Ezeket „féléjjeles” lámpáknak nevezték, mert csak éjfélig világitottak. Szabadkán azonban már fél tizenkettőkor, vagy még korábban eloltották ezeket. Az első gázvilágitási naptár érdekessége, hogy minden hónapban néhány napon keresztül a gázlámpákat nem gyújtották meg. Ez a későbbi naptárakban csak – a kőolajlámpákhoz hasonlóan – a

nyári hónapokra korlátozódott, majd 1897-től kezdve csak a féléjjeles lámpákra. Az első gázvilágitási naptárban 2800 égési órát határoztak meg egy lángra, a szerződés szerint 1800 égési óra volt a kötelező. Egy féléjjeles lámpa csak 1300 órát világitott ebben az évben. A kétféle világitási lámpa égési átlaga is meghaladja az 1800 órát, mivel 2000 óra körül van 1895-ben körülbelül megegyezett az „egész éjjeli lángok” égési ideje a petróleumlámpákéval, a következő évi valamivel több. 1897-ben szakítottak a tradícióval s többé már nem az egy láng égési idejét összesítik az adott hónap végén, hanem az összes lámpát. Ezzel is megkönnyítendő a légszeszgyárnak fizetendő számla ellenőrzését. Az 1911-es naptártól kezdve a lap alján a fizetendő összeg is szerepel az összesített égési órák után.⁵⁷

A gázvilágitási naptárak címlapja is változott, csupán az első – az 1890-es - naptár címlapjának fejlécében szerepel a „Szabadkai légszeszgyár” megnevezés. Az 1890-es évekből származó többin a „Légszeszvilágitási naptár” kifejezés olvasható, míg a 20. századiakon pedig a „Szabadka sz. kir. város légszesz világitási naptára” cím. A 19. századi naptárakon a város nevét Szabadka város címere pótolta. A címer a 20. századi naptárakon nem található meg.

A világitási naptárak a legkülönbözőbb szabadkai könyvnyomdákban származnak: az 1890-es a Schlesinger Sándoréban, az 1895-ös és az 1896-os is a Krausz és Fischer könyvnyomdájából, az 1897-es Bleszits Vincééban, az 1908-as és az 1911-es a Hungária nyomdából, az 1912-es és az 1913-as a Szent Antal nyomda- és irodalmi vállalat, mint szövetkezet könyvnyomdájából. Ezek a nyomdák az adott években a várossal szerződésben voltak, vagyis a városnak tőlük kellett megrendelnie a nyomtatványait. Több egymást követő évben azért ugyanaz a nyomda szerepel, mert a szerződést 3 évre lehetett elnyerni ebben az időben a városi munkákra tartott árlejtéseken.

Néhány világitási naptár kéziratban maradt fenn, amit a városi mérnök készített, a hiányzó naptárak pedig részben rekonstruálhatók a fennmaradt légszesz közvilágitási számlákból. Az első légszeszvilágitási naptárat 1891-ben nyomtatta a város, ugyanis az április 2-án tartott közgyűlés, hozta meg azt a határozatot, hogy a gázvilágitási naptárat 500 példányban kell kinyomtatni és az „ellenőrző közegeknek” ki kell osztani.⁵⁸

⁵² SzTL F. 002 7323/polg. 1879

⁵³ „A világitás fölött tartott árlejtés alkalmával az idei f.-évre Joó és Fürst urak mint legolcsóbb vállalkozó urak kapták meg 17 ft 90 krtért lámpánként a kivilágitást mint a mi 300 lámpánál 5370 forintot tesz ki évenként és nem 12 ezer frtot mint a multkor sajtó hiba folytán közöltük. De miként is világitatnánk jól midőn az óra rendszerint egy lámpának évenként 2905 órát kell égnie teljes lánggal,- ez 300 lámpánál évenként 871500 -ot tesz ki, hamár most 22 forintóra óránként 3 deca petroleumot igényel, a vállalkozóknak évenként 262 m mázsa petroleumra van szükségünk, - ami mázsánként 22 forintjával számítva - a petroleum ára emelkedett, mert behozatalát vám métermázsánként 3 ft arany értékben - évenként 5564 forintot tesz ki, tehát a petroleum ára sem fizeti ki a város által világitás címen szerződött 5370 forintot.

Ha már most a fenti 5764 forinthez hozzá számítjuk a világitásnak egyéb kiadásait - nevezetesen 10 lámpagyújtó fizetését havonként 13 forinttal számítva a mi évenként 1560 ft. - a lámpákban okozott károkat 2 forintjával - 600 ft és évi adójukat 150 forintot, - nekik 817 forintba kerül a világitás, tehát 2704 ft veszteségük van.

Hogy ezen veszteséget azonban helyre hozzák a felgyújtási eloltási időt nem tartják meg, naponként elvonnak belőlük és a lámpák nem teljes világitással égnék, így akarják megtakarítani és jobban mondva helyre ütni a deficitet.” (Szabadkai ellenőr I. /5. 1879. márc. 16. 2.)

⁵⁴ „Világitásunk talán az egész országba a legrosszabb karban van, a városi „sparsistém” és a vállalkozó spekulációja folytán. Mikor a jó Isten elfűjja az ő gyertyáját - a napot, mely sötétség borul a városra, az a néhány lámpa, alig pislog mint a Szt - János bogárka mert a lámpagyújtóknak utasításul van adva hogy kiméljék a petroleumot, a világitási időből pedig annyit lopjanak el, amennyit csak lehet; a bölcs városi tanács példás józan emberek lévén, tagjai kora este szokott lefeküdni, s nem igen törődik a publikummal, városi világitással, mert hát mint a bajmoki bíró mondta: »jóravaló embernek otthon a helye.«” (Szabadkai ellenőr I. /1. 1879. febr. 2. 4.)

⁵⁵ Szabadkai közlöny, XVI. /51, 1891. dec. 20. 4.

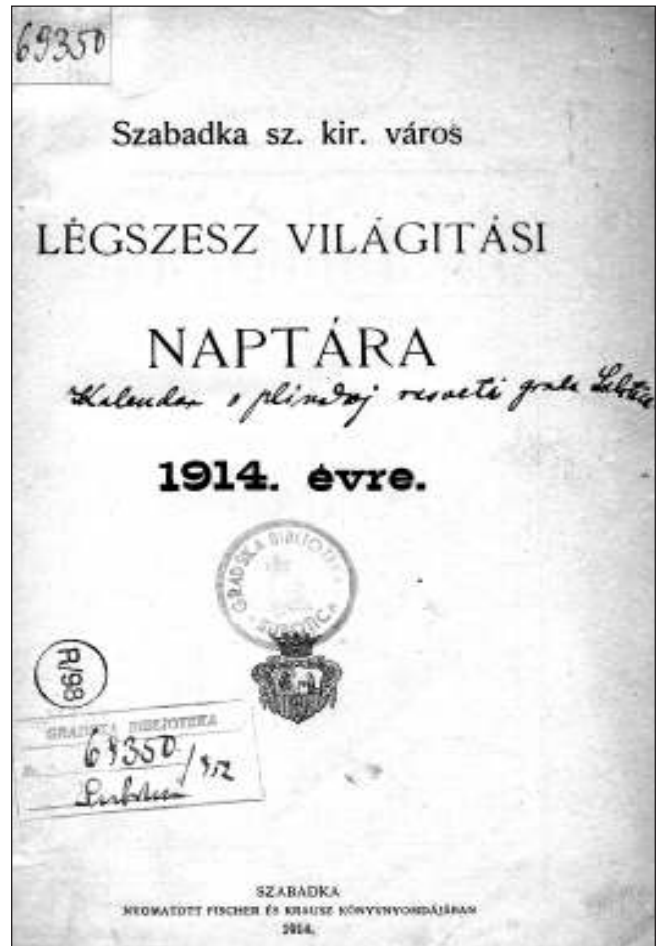
⁵⁶ Ezt a naptárat ugyanis már az „Egyesített Légszeszgyárak”-kal kötött szerződés 9-ik pontjában meghatározták a következőképpen: „a világitási év kezdete előtt a városi tanács a gyártelepi igazgató közbenjöttével megállapítja a következő év világitási naptárát, mely szerint a lámpák felgyújtandók és eloltandók.

A városi tanácsnak azonban jogához tartozik ezen világitási naptárt bármikor megváltoztatni, de ily változtatásokat köteles legalább egy órával a világitási idő megkezdése előtt a gyár igazgatóságának írásilag tudomására hozni. Bármely megrendelt világitásnak azonban legalább három órán át kell tartania, vagy a város tartozik ezen legkisebb égési időt megtéríteni”. (SzTL F:002 2218/tan. 1891)

⁵⁷ Az 1908 után két év világitási naptára hiányzik.

⁵⁸ SzTL F:002 588/1891 - A légszeszvilágitási bizottság 1891 évi április hó 2án tartott ülési jegyzőkönyvének kivonata:

Végzés: A mérnöki hivatal javaslata és a gázvilágitási bizottság határozata alapján megbízatik a gazdaság tanácsnok hogy a helyesnek talált gázvilágitási naptárnak 500 példányban leendő kinyomtatását megrendelés útján eszközölt és az ellenőrzés gyakorlása végett az ellenőrző közegeknek ossza ki. Egyuttal utasítatik a légszeszgyári igazgatóság miszerint a gázvilágitási naptár tervezetét minden évben legkésőbb november végéig terjessze be.

A naptár tervezetét ekkor még a légszeszgyár készítette a város csak jóváhagyta. Az 1890-es évek közepétől a világítási naptár végleges megállapítása, a város igényeihez való igazítása a mérnöki hivatal feladata volt, általában Frankl István készítette.⁵⁹ 1894-től a rendkívüli világítás kérdését, vagyis, hogy borús idő esetén ki határozza meg a lámpák felgyújtását a tanács a rendőrkapitányra és a főmérnökre bízta. Az ilyen esetben felgyújtott lámpák égési idejének regisztrációja a mérnöki hivatal feladata volt.⁶⁰ A nyomtatott világítási naptárak egyik érdekessége, szabadkára jellemző sajátossága 1895-től figyelhető meg, ugyanis ez az első naptár, amelyben nem fél éjjeli – lángok –, hanem az egész éjjeli lángok melletti másik oszlopban „A naptáridő szerint meggyújtott lángok” megnevezés szerepel.⁶¹ A gázgyár számláin már korábban is szerepelt a „rendkívüli rendőrségi intézkedésre meggyújtott lángok” oszlopa, hiszen ide jegyezték fel a naptártól eltérő közvilágításokat, az 1900-as évek elején ez az oszlop a nyomtatott világítási naptárak állandó oszlopa lett, és csupán néhány lámpa világítást szabályozták e szerint néhány előre meghatározott hónapban. Például 1908-ban szeptembertől márciusig 10 lámpa világítási

idejét jelölték a légszeszvilágítási naptárban, addig 1911-ben 18 lámpának májustól szeptemberig írták elő az égési óráit.⁶² A naptáridő szerint meggyújtott lángok világítási ideje is változott a 20. században, hiszen nemcsak hogy több napon át nem gyújtották fel ezeket a lámpákat, hanem az 1911-es naptártól kezdve, ha a „rendkívüli rendőrségi intézkedésre meggyújtott lángok” égtek, akkor szeptember hónapot kivéve a naptáridő szerinti lámpák nem világítottak. A 20. századi szabadkai világítási naptárak azért is érdekesek, mert a lámpák számát is feltüntették bennük. Innen lehet tudni, hogy hiába volt több mint 1000 lámpa a korabeli Szabadkán, ha az évnek nagy részében a lámpák felét nem használták, hiszen ezek „naptáridős” és féléjjeli lángok voltak, tehát mikor használatban voltak, akkor is 10 vagy 11 óra körül volt az eloltási idejük.

Például 1895-ben a légszeszvilágítási naptárat először 1895. november 19-én terjesztett be a főmérnök és kérte a 100 példányban való kinyomtatását is. Ezt november 27-én a légszeszellenőrzési bizottság nem fogadta el, mert a költségvetés

⁵⁹ SzTL F:002 mérn.260/1894 :

„Légszeszgyár tek. Igazgatóságának, helyben

Van szerencsém hivatalos tisztelettel felkérni miszerint az 1894 évre összeállított világítási naptárt három nap alatt akképen átdolgozni, hogy az a mult években szokásos naptárnak mindenben megfeleljen. Ezen átdolgozás csak ápril hónaptól kezdve történjék, olyképpen hogy holdvilágos estéken ne legyen tellyes világítás illetve az oltási időpontja a hold feljöttére tekintet legyen.- Végül figyelembe veendő, hogy az összes égési órák a mult évi égési órák összegét meg ne haladják.

Szabadkán 1894 márcz 14

Frankl

⁶⁰ SzTL F:002 XI. 966/1894 – „tervezet a bizottság részéről elfogadtatván a tanácshoz betérjesztetik azzal hogy a rendőrkapitány a főmérnökkel együtt bizassék meg, miszerint borús idő esetén ha a világítási naptár szerint a lámpák nem volnának különben felgyújtandók-télen este 10 nyáron pedig este 11 óráig meggyújtathassák a fél éjjeli lámpákat.”

⁶¹ SzTL F: 002 2218/tan. 1891 és mérn. 1047/1894., Légszeszvilágítási naptár 1895-re, Szabadka, 1895.

⁶² SzTL F: 002 XVI. 15/1905 és F: 002 XV. 518/1898.

szerint a város 1500 égési órát fizet, ellenben a naptár 1900.8 égési órával készült, tehát a főmérnököt a naptár átdolgozására hívta fel „nehogy a költségvetés ezen a címen túl kiadást szenvedjen.”⁶³ Az új naptárat következőképpen terjesztette a tanács elé a főmérnök:

„A 20261/895 tan. sz. végzéssel a légszesz ellenőrző bizottsághoz áttett 1896. évi légszeszvilágítási naptár az 1895. decz. 28.án tartott bizottsági ülésen tárgyalván azt a bizottság a mellékelt naptárban vörös színnel megjelölt változtatásokkal egyhangúlag elfogadta.

a reducalt naptár szerint esni fog egy utcai lámpára 1838.5 égési óra. a 20261/895 sz végzésben fölhozott azon körülmény, hogy lámpánként csak 1500 égési óra van a költségvetésben felvéve téves, amennyiben a légszeszgyárral kötött szerződés 8 §-a értelmében a város minden utcai közlámpa után évenként 1800 égési órát tartozik biztosítani.-

a bemutatott naptár aként van szerkesztve, hogy a téli hónapokban az egész éjjeli lángok mindig felgyújtatnak, ami úgy rendőri mint közbiztonsági szempontból szükséges.- az ekként előálló több kiadás 295 frt 18 kr.-

Tehát a naptár akként van összeállítva, hogy a városnak csak 295 frt 18 krjba kerül azon körülmény, hogy csak a téli hónapokban soha sem legyen teljes sötétség.-

Kérem ennél fogva, hogy a mellékelt naptár sürgősen jóváhagyni méltóztassék, egyben jelentem, hogy a január havi világítás már ezen naptár szerint történik.- a naptár 50 példányban való kinyomatását is kérem elrendelni.-

Szabadkán 1895. december hó 30án

Frankl István, városi főmérnök”⁶⁴

Ezt a naptárat sem fogadták el elsőre, mert a bizottság szerint a 38.5 többlet égési órát is törölni kellett volna, de mivel megtalálták ennek fedezetét az „előre nem látható költségek” rovatában, ezért végül elrendelték a naptár 50 példányban való kinyomatását.⁶⁵

A légszeszvilágítási naptárat kis példányszámban nyomtatták ki, pedig a polgárok közül többen szerették volna tudni, hogy mikor kell a lámpáknak égniük. 1893-ban például az egyik tekintélyes polgár a következőket írta az egyik helyi újságba:

„Határos a szemtelenséggel, hogyan bännak el némelyek a közönséggel, hogyan szorják a port szemébe. Hát csakugyan Csáky-szalmája lett a mi városi pénztárunk, hogy mindenki könyékig válkáljon benne? A többi közül ezuttal csak egy - de ezekbe kerülő visszaélésre hívjuk fel a közönség figyelmét, a légszeszvilágításra. Előre bocsátva azt, hogy a közönségnek

nincs tudomása arról, mikor kell a lámpáknak felgyújtva lenni, és mikor lehet azokat eloltani. A vállalat azt tesz a mit akar, akkor gyújtja fel a lámpákat és akkor oltja el a mikor neki tetszik, senki sem néz utána, megtartja-e az égési órákat. E határtalan és példátlan gondatlanságnak az a következménye, hogy némely utcákban egy sötét két negyed órával is később gyújtják fel a lámpákat mint a központ körül, ha azután egyesek méltó felháborodásban korholják a lámpagyújtókat azok azt felelik, hogy kevesen vannak, nem győzik meg a munkát. Ebben lehet valami, de hogyan lehet az hogy az eloltást meg nagyon is győzik oly annyira, hogy féltizenegyre sötét még előbb el vannak oltva azok, melyek nem egész éjjel égnék. - Már most számítsa ki az illető, kire az ellenőrzés bízott, mennyivel fizet a város többet, ha 400 lámpát félórával később gyújtanak és fél órával korábban eloltanak. [...] Miért nem osztják ki az égési naptárt a lakosság közt?”⁶⁶

A világítási naptárat a szabadkai hírlapok is terjesztették, hiszen 1893-ban és 1894-ben is az újságok havonta vagy kéthetente rendszeresen közölték az aktuális gázvilágítási naptárt táblázatos formában. A későbbiekben a naptárt magánszemélyek is megvásárolhatták a gázgyár irodájában.⁶⁷

A tanulmány két különböző témával foglalkozik, melyet az kapcsol össze, hogy mindkettő olyan nyomtatványokról szól, melyeket Szabadkán nyomtattak és eddig még a város történetének vizsgálatánál nem használtak fel, sőt többségükben a Szabadka bibliográfiája című könyvből is kimaradtak. Az első ilyen nyomtatvány az általam a bajai Ady Endre könyvtár (jelenleg: Ady Endre Városi Könyvtár és Művelődési Központ) felnőtt részlegében felfedezett „Szabad királyi Szabadka város összes községi és uradalmi vagyon-leltára az 1859-ik évi számvitel befejezése szerint” című füzet, melyet 1860-ban Szabadkán Bitterman Károly, a város első nyomdása nyomtatott ki. A tanulmány második részében „mi nélkül pedig nem lehet világítást elképzelni sem” a szabadkai nyomtatott világítási naptárakat mutatom be, melyek közül egyik sem készült a Bittermann nyomdában. Ezek a világítási naptárakat a gázvilágításnál használták fel, s az év 365 napján hónapokra lebontva mutatják, hogy mikor kellett a légszesz lámpákat felgyújtani és eloltani. A világítási naptárak is részben a városi vagyon ellenőrzését szolgálták, hiszen ezek alapján tudta a rendőrség, illetve a tűzoltóság - mert a tűzoltóparancsnok feladata volt a közvilágítás ellenőrzése is - vagy a polgárok ellenőrizni, hogy a gázgyár betartja-e a várossal kötött szerződését.

Ezek a régi nyomtatványok Szabadka történelmének eddig ismeretlen területéről szólnak.

⁶³ SzTL F: 2 XII. 1198/tan. 1895

⁶⁴ U. o.

⁶⁵ U. o.

⁶⁶ Szabadkai Ellenőr, XIV./7. 1893. jan. 22. 1.

⁶⁷ Szabadkai Légszesz gyár: „Világítási naptár minden évben megjelen és kapható a városi mérnöki hivatalban.” (Malusev Sándor, Szabadka sz. kir. város cím- és lakjegyzéke, Szabadka, 1906. 92.)

SAŽETAK

Stare publikacije o istoriji Subotice

U radu su obrađene dve teme koje su povezane činjenicom da su objavljene u štampanim publikacijama izdatim u Subotici, a koji se do sada nisu koristili od strane istoričara, te su tako izostali i iz Bibliografije subotičkih izdanja. Prva štampana publikacija otkrivena od strane autora ovog teksta nalazi se u Gradskoj biblioteci „Ady Endre“ u Baji pod naslovom „Szabad királyi Szabadka város összes községi és uradalmi vagyon-leltára az 1859-ik évi számvitel befejezése szerint“ (Inventar opštinske i vlastelinske imovine slobodnog kraljevskog grada Subotice). Brošura je štampana u prvoj štampariji Subotice –

štampariji Karolja Bitermana 1860.godine. U drugom delu rada prikazani su štampani „za grad toliko neophodni“ kalendari javne rasvete od kojih ni jedan nije štampan kod Bitermana. Ovi kalendari sadrže mesečni raspored paljenja i gašenja uličnih gasnih lampi za celu godinu. Kalendari javne rasvete su delimično služili i za kontrolu korišćenja gradske imovine jer su policija, vatrogasna služba a i građani mogli da imaju uvid u poštivanje ugovorom utvrđenog rasporeda gradske rasvete.

Ove štampane publikacije iz davnih vremena osvetljavaju dosad nepoznate podatke iz prošlosti Subotice.

ZUSAMMENFASSUNG

Alte Drucksachen über die Geschichte der Stadt Subotica

Die Arbeit stellt zwei in Subotica entstandenen und bisher unentdeckten Drucksachen vor, die auch aus der Bibliographie der Stadt ausgeblieben sind. Die erste, unter dem Titel „Szabad királyi Szabadka város összes községi és uradalmi vagyon-leltára az 1859-ik évi számvitel befejezése szerint“ (Verzeichnis der Gemeinde- und Herrschaftsgüter aufgrund der Buchhaltung im Jahre 1859) befindet sich in der Bibliothek „Ady Endre“ in Baja, Abteilung für Erwachsene. Die Broschüre ist 1860. in Károly Bittermanns Buchdruckerei, die die erste in der Stadt war, gedruckt. Der zweite Teil der Arbeit

befasst sich mit den, der Stadt so unentbehrlichen, Beleuchtungskalendern, die aber nicht bei Bittermann gedruckt waren. Diese Beleuchtungskalender bestimmten wann die Gaslampen auf der Strasse angezündet oder ausgelöscht werden sollten. Indirekt ermöglichten sie der Polizei, dem Feuerweh und auch den Bürgern die Einhaltung des mit der Stadt festgelegten Vertrages über die öffentliche Gasbeleuchtung zu kontrollieren.

Diese alten Drucksachen geben einen wichtigen Beitrag zur Geschichte der Stadt Subotica.

Doprinos subotičkih lekara – Jevreja zdravstvenoj službi grada tokom XIX i XX veka

Naseljavanje Jevreja u Vojvodini spominje se krajem XVII i početkom XVIII veka, a u Subotici poslednjih decenija XVIII veka. Dolaze iz Moravske (Slovačke), Češke i Mađarske.¹ Prema određenim zakonskim propisima dozvoljeno im je bilo da se naseljavaju oko grada. Tako je zapisano da se početkom 1774. godine nastanio u Bajmoku izvesni Jevrejin Lebl koji je otvorio radnju i plaćao porez subotičkom Magistratu, a da je privremenu dozvolu da se nastani u gradu dobio Jakov Heršel avgusta 1775. godine. Uslovi stanovanja bili su im teški, nisu uživali građanska prava niti su imali dozvolu da se bave zanatima, a plaćali su tzv. *taksu tolerancije* (Toleranzteuer, Taxa Judeorum) ukoliko su bili u gradu.²

Godine 1780. Subotica ima 18.730 stanovnika, a oko grada se nalaze 3–4 jevrejske porodice sa devetnaest duša. Magistrat dozvoljava 1786. godine da se dvanaest jevrejskih porodica useli u grad i da se mogu baviti „sitnom trgovinom“.³ Dolaskom u grad Jevreji traže dozvolu za podizanje verskog hrama, pa je bogomolja, verovatno, podignuta u prvim godinama XIX veka u bivšoj Šumskoj ulici. Organizovan po principu opština, njihov verski život imao je kulturno-prosvetne, društvene i druge aktivnosti. Krajem XVIII veka (1790) osnovano je „Sveto društvo“ (Hevra Kadiša) koje je imalo zadatak da pruža pomoć siromašima i bolesnima, kao i pri ukopu mrtvih.⁴ Zgrada Društva je kasnije bila izgrađena u današnjoj Frankopanskoj ulici, a do samog Doma Društva i bolnica u drugoj polovini XIX veka.⁵

Otežanom useljavanju Jevreja u sam grad doprinele su odredbe povelja – tzv. Prva i Druga privilegija grada. Gradsko veće Subotice je, naime, 7. maja 1743. godine potpisalo Povelju (Prvu privilegiju – Večiti ugovor) sa Kraljevskom komorom Ugarske kojom je Subotica od dotadašnjeg *Vojnog šanca Sabadka* (Locus Militaris Szabatka) postala *Slobodna, komorska privilegovana varoš Sent Marija* (Privilegium Oppidum Regio Cameralis Szent Mária) sa svojim Magis-

tratom – organom političke, pravne i sudske vlasti, a u kojoj je između ostalog pisalo (član 12): „...Magistrat ne može da pusti na svoje područje nikog osim katolika...“ odnosno (član 20): „...Pošto će svi stanovnici potpadati pod magistratsku sudsku nadležnost, doseljavanje Grka, Jermena, Jevreja i Cigana zavisice isključivo od odluke ovog Gradskog magistrata“.⁶

I u drugoj Povelji (Druga Privilegija – Večiti ugovor) iz 1779. godine, kada je „Privilegovani komorski grad Sent Marija... uzdignut na stepen *Slobodnog kraljevskog grada pod imenom Marija Tereziopol* (Libera Regiaque Civitas Maria Theresiopolis) nalazimo (član 4) sledeće: „Za teritoriju grada smo dali, predali i proverili na stalno korišćenje celokupno i sve zemljište do sada posedovano od strane komorskih stanovnika... kao i svim prihodima, posebno od krčme i klanice.. kuvanje piva, pečenje rakije i cigala, kao i korist od pijaca i vašara, takse od Jevreja i drugih negradjana koji žive u gradu ili na njegovoj teritoriji...“.⁷

Zanimljivo je napomenuti da je lekarski poziv u skoro svim zemljama Evrope bio dostupan Jevrejima među prvim naučnim disciplinama, ali odredbe povelja Subotice su uticale da se lekari-Jevreji ne nastanjuju u našem gradu, pa je Subotica u drugoj polovini XVIII veka imala uglavnom hirurge-ranare (lekari su morali imati diplome fakulteta, dok to hirurzi-ranari nisu morali). Tako u gradu rade 1746. godine dva hirurga-ranara, a 1780. godine pet hirurga-ranara.⁸ Prvi lekar sa diplomom Emerik Gogoljak (Gogolyák Emericus) javlja se tek 1781. godine i postaje prvi gradski fizikus 1783. godine.⁹

Jevreji postepeno dolaze i naseljavaju se u Subotici te postaju u gradu važan činilac društvenog i kulturnog života već u prvoj polovini XIX veka.

JAKOB MILER (Müller Jacobus, Subotica, 1809 – Subotica, ?) je prvi Subotičanin koji je završio medicinske studije. Diplomirao je na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Pešti (Pest) 17. aprila 1832. godine sa disertacijom *Natura*

¹ D. Jelić, Kratak pregled istorije subotičkih Jevreja i njihovog doprinosa razvoju grada, Zbornik 5, Jevrejski istorijski muzej Beograd 1987. str. 1–184; – P. Šosberger Prilozi istoriji zdravstvene kulture grada Novog Sada (učesće Jevreja u zdravstvu Novog Sada 1693–1942), Medicinski pregled, god. 38, br. 3–4 (1985), str. 211–215

² D. Jelić, nav. delo, str. 1–184; – P. Šosberger, nav. delo, str. 211–215; – I. Iványi, Szabadka szabad királyi város története, II. rész, Szabadka, 1892, str. 332.

³ isto

⁴ D. Jelić, nav. delo, str. 1–184

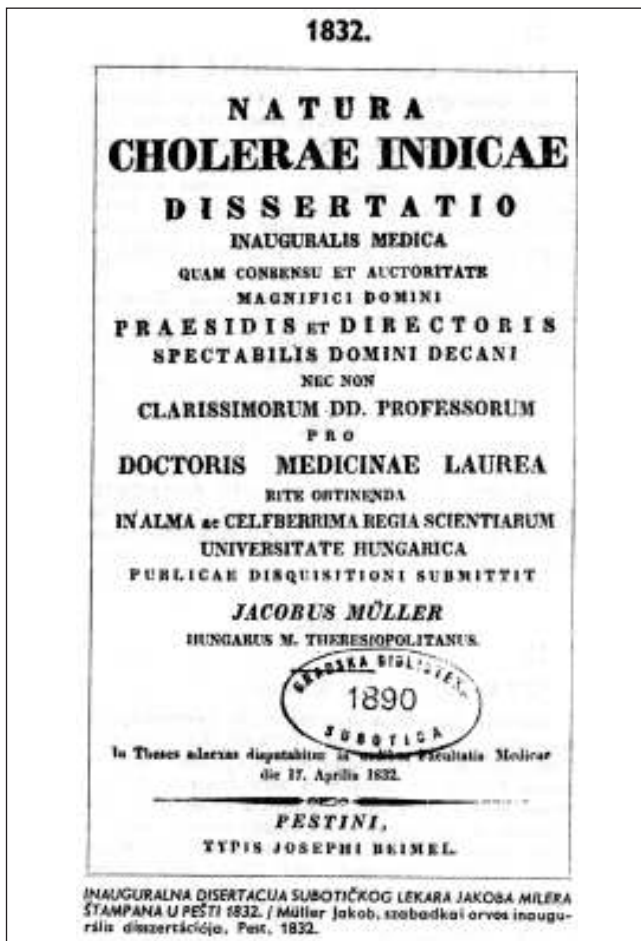
⁵ isto

⁶ J. Doboš, Diplomatičko-kodikološki prikaz Privilegije komorske varoši Sent Marije iz 1743. godine, Koreni (svedočenje vekova), knj. I, Istorijski Arhiv Subotica, Subotica, 1991, str. 53; – M. Dimitrijević, Večiti ugovor Magistata Subotice sa Ugarskom kraljevskom komorom iz 1743. godine, Koreni, knj. I, str. 61

⁷ G. Ulmer, Privilegija Slobodnom kraljevskom gradu Marija Tereziopol iz 1779. godine, Koreni, knj. I, str. 81; – I. Iványi, nav. delo, str. 42

⁸ I. Iványi, nav. delo, str. 218

⁹ I. Tombác Topolyai, Zdravstvena služba grada Subotice tragom prohujalih vekova, Zbornik radova I naučnog sastanka Društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije – Sekcija SAP Vojvodine, Subotica, 1969, str. 61–68.

Naslovna strana disertacije J. Milera

cholerae indicæ (Rasprava o koleri).¹⁰ Bolest je u to vreme bila veoma rasprostranjena u južnom delu Ugarske o čemu govori i velika epidemija iz 1831. godine koja je zahvatila i Suboticu. I pored dosta kasno preduzetih preventivnih mera umrlo je tada u našem gradu 2.599 od oko 5.000 obolelih lica, a grad je u to vreme imao 26.745 stanovnika.¹¹

Radio je kao lekar opšte medicine u ambulanta grada, a u Vojnoj bolnici za vreme revolucionarnih dana 1848/49. godine kada je kroz Suboticu, koja je u to doba bila važno strateško mesto, prolazila vojska i transportovan vojni materijal, a veliki broj ranjenika je bio zadržan radi bolničkog lečenja. Bio je učesnik Sastanka lekara i apotekara 1866. godine kada je prvi put doneta Odluka o osnivanju Udruženja lekara i apotekara u Subotici. *Nacrt pravilnika o radu Udruženja poslat*

je nadležnima u Peštu radi odobrenja ali nije vraćen, verovatno, zbog događaja koji su se odigrali tokom 1867. godine (Austro-ugarska nagodba) i kada su bili obustavljeni svi postupci u vezi realizacije mnogih zahteva pojedinih društava i ustanova, pa tako i ovaj iz Subotice o osnivanju Udruženja lekara i apotekara.¹²

Zajedno sa dr V. Zomborčevićem bio je predložen na prvom stručnom sastanku Udruženja lekara i apotekara (1. X 1880) za počasnog člana Udruženja zbog zasluga u svom dugogodišnjem radu.¹³

LEOPOLD MILKO (Milko Leopoldus, Subotica, 1819–Subotica, 6. VIII 1888) diplomirao je na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Pešti (Pest) 1846. godine sa disertacijom *De croup laryngeo* (Rasprava o difteričnoj gušobolji) – **DISSERTATIO INAUGURALIS MEDICA DE CROUP LARYNGEO QUAM ...SUBMITTIT LEOPOLDUS MILKO /Milko Leopoldus.** – Pestini: Typus Josephi Beimel, 1846.¹⁴

U Subotici je radio kao lekar praktičar u gradskim ambulanta, a 1861. godine, po odlasku dr Antala Kovača (Kovács Antonius, 1804–1880) sa položaja upravnika Prve građanske bolnice u Subotici, postavljen je na ovo rukovodeće mesto.¹⁵

Za vreme njegovog mandata upravnika (1861–1881) rad u bolnici se poboljšao i zdravstvene usluge su se proširile. Pored već ustaljenih oblika pružanja medicinske pomoći bolesnicima sa oboljenjima unutrašnjih organa, vršile su se hirurške intervencije većeg obima, a često se ukazivala i pomoć trudnicima i porodiljama.¹⁶ Zbog loših smeštajnih uslova (po dva bolesnika su često ležala u jednom krevetu, odnosno u istoj sobi, lečeni su bolesnici i sa akutnim i hroničnim i veneričnim bolestima) dr L. Milko uz saglasnost drugog gradskog fizikusa (Physicus Civitatis secundarius) Tomaša Kertveléšija (Körtveléšy Thomás, 1819–?) tražio je već 1863. godine da se Gradska uprava pozabavi proširenjem bolnice, odnosno problemom bolničke službe uopšte.¹⁷

Do ove realizacije došlo je tek 1865. godine dolaskom Đerđa Kiša (Kiss György, 1819–1890) u Suboticu. On je kao hirurško-oftalmolog odmah tražio dozvolu za otvaranje odeljenja, a tek 1868. godine je i otvoreno Odeljenje za bolesnike obolele od trahoma sa sedam bolesničkih kreveta¹⁸. Do drugog proširenja bolnice došlo je 1878. godine kada je izvršena dogradnja pet ćelija za umobolne bolesnike, praonica, mrtvačnica i obdukciona sala.¹⁹

Kolika je bila potreba za proširenjem bolnice videlo se i 1873. godine kada je ponovo zavladao kolera: u Subotici je od jula do oktobra te godine obolelo 1.561 lice, a umrlo ih je 877. Tada je Gradska uprava otvorila privremeno posebne *Vojne barake* za obolele vojnike i tzv. *Civilnu koleričnu bolnicu* za obolele građane.²⁰

¹⁰ M. Grmek–Dražen, Inauguralne disertacije hrvatskih, srpskih i slovenačkih liječnika (1660–1869), Starine, knj. 43, Zagreb, 1951. str. 97–245. Na Medicinskom fakultetu u Beču od 1749. do 1785. godine, odnosno u Pešti od 1770. do 1785. godine, student je dobijao diplomu posle pet godina slušanja predavanja i odradenih vežbi, posle dva položena rigorozna ispita, napisane disertacije i njene odbrane na tzv. *Svečanoj raspravi* (Disputatio solemnis). Car Josip II (1741–1790) reformisao je 1785. godine nastavu: vreme studija je četiri godine, pisanje disertacije je ukinuto, pišu se tri istorije bolesti i polaže se usmeni i praktični ispit. Godine 1810. ponovo se uvode raniji propisi ali nešto izmenjeni: pišu se dve istorije bolesti, polažu se rigorozni ispiti, javno se brane disertacije na latinskom jeziku, a od 1830. godine na mađarskom jeziku; naziv „chirurgiae doctor“ dobija se nakon dve „operacije na lešu“. Godine 1848. ukida se pisanje disertacija, a 1872. godine, odnosno 1876. godine, uvodi se polaganje tri rigorozna ispita i student dobija naziv „doctor medicinae universalis“; – J. Szinnyei, Magyar irók élete és munkái. IX kötet, Budapest, 1903; – I. Szentgyörgyi, E. Bažant, N. Bašić-Palković, Subotička bibliografija (1764–1869), knj. I. Subotica, 1988.

¹¹ A. Licht, Kolera u Subotici 1831. godine, Glasnik Higijenskog instituta, sv. 3 (1956), str. 109–113.

¹² E. Libman, Lekarska društva u Subotici (1880–2005), Subotica, 2005.

¹³ A helybeli Orvos-Gyógyszerész Egylet első havi gyűlése, *Szabadkai Ellenőr*, 1880. X. 3.

¹⁴ M. Grmek–Dražen, nav. delo, str. 97–245; – I. Szentgyörgyi, E. Bažant, N. Bašić Palković, nav. delo, knj. I.

¹⁵ Istorijski arhiv Subotica (dalje IAS), F:2, Gradsko veće Subotica (1861–1918) (dalje F:2), 192/polg. 1862.

¹⁶ isto

¹⁷ IAS, F: 2, 482/polg. 1862; – IAS, F:2, 3984/polg. 1863.

¹⁸ IAS, F: 2, zapisnici Skupštine iz 1869. godine, odluka br. 160.

¹⁹ IAS, F: 2, 10476/polg 1878.

²⁰ I. Pančić, Kolera u Subotici 1873. godine, Subotica, 1991. – IAS, F: 2, 5021/polg. 1873.

Na mestu upravnika bio je dr L. Milko do 1881. godine kada se iz zdravstvenih razloga povukao posle 32-godišnjeg rada u zdravstvu.²¹

ŠALAMON VINER (Wiener Salamon, Segedin /Szeged/, 1830 – Budimpešta /Budapest/, 1905) pohađao je školu u Segedinu kod pijarista (škola redovnika „Milosrdna braća“). Školovanje koje je prekinuo učestvujući u mađarskoj revoluciji 1848/49. godine, nastavio je 1851. godine. Diplomirao je na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Beču (Wien) 1857. godine.²²

Došao je u Suboticu gde je radio u ambulanta grada. Godine 1867. podneo je molbu Gradskom veću za prijem na mesto banjskog lekara na Paliću naglašavajući u molbi, da ima deset godina lekarske prakse i da je objavio rad *A palicsi tófürdő leírása* (Opis kupališta Palić) u medicinskim časopisu *Orvosi Hetilap* (17. VI 1862) u kojem iznosi pozitivno dejstvo jezerske vode u lečenju škrofuloze, rahitisa, kostobolje i dr. Posle odlaska dr Petra Stojkovića (1817–1892), dosadašnjeg banjskog lekara u Sombor, postavljen je 1868. godine za lekara banje.²³

Bio je redovan član Mađarskog kraljevskog društva prirodoslovaca (a Magyar kir. természettudományi társulat rendes tagja). Učestvovao je u osnivanju *Udruženja lekara i apotekara Subotice* 1866. odnosno 1880. godine. Bio je izabran za privremenog predsednika Udruženja 1880. godine, a nakon odobrenog i overenog *Statuta Udruženja* i za redovnog predsednika 1881. godine sa mandatom od tri godine. Postoji verovatnoća da je dr Š. Viner bio predsednik Udruženja lekara i apotekara i u sledeća dva mandata (od 1884–1887. godine i od 1887–1890. godine).²⁴

Objavio je veći broj radova u stručnim časopisima Mađarske.²⁵ U mladosti je imao literarnih ambicija.

IGNAC VAJS (Weisz Ignác, Kaloča-Kalocsa, 1849 – Subotica, 1894) zavšio je studije na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Pešti (Pest). Jedno vreme je radio kao prvi asistent profesora Bokaja (Bokay János, 1858–1937) na Dečjoj klinici u Budimpešti.²⁶

Došao je u Suboticu 1879. godine i u Građanskoj bolnici pokazao se vredan na poslu radeći na odeljenjima za unutrašnje, hirurške i očne bolesti. Tom prilikom je uočio problem smeštaja bolesnika tj. potrebu novog proširenja, odnosno dogradnje bolnice, jer svi bolesnici kojima je bilo potrebno bolničko lečenje nisu mogli da budu primljeni.²⁷ Učestvovao je na Sastanku lekara i apotekara avgusta 1880. godine kada je done-ta Odluka o osnivanju *Udruženja lekara i apotekara Subotice*. Na prvog stručnoj sednici (1. X 1880) čitao je svoj rad: „Moja iskustva sa novim preparatom – Pilocarpin muriaticum – u poređenju sa iskustvima stranih lekara“.²⁸ Posle višegodišnjeg rada kao kvartovni lekar izabran je 1888. godine za upravnika bolnice.²⁹ Koristeći sada svoj položaj i svoja ranija zapažanja, ali i zahteve svojih prethodnika da se Građanska bolnica mora proširiti ili izgraditi nova – dr I. Vajs piše *Izveštaj o stanju u bol-*

nici koji je objavljen u mesnoj štampi, ali i molbu Gradskom savetu³⁰ u kojima, između ostalog kaže:

„Ispunjavam jednu obavezu ne samo prema plemenitoj vlasti već i prema svima građanima i lekarima... Nije samo potrebno već i korisno da se o radu bolnice govori javno... Broj bolesničkih kreveta je neznatno povećan ali je nedovoljan jer se broj bolesnika stalno povećava... što je vidljivo iz protokola o prijemu bolesnika... Sobe za umobolne bolesnike uređene su na zadovoljavajući način... Hirurški instrumenti odgovaraju potrebama primenjivanih intervencija... povećan je broj osoba-lja za pružanje nege bolesnicima... ambulante su dopadljivo uređene... Dvorište je potrvnjeno i otvoren je bunar sa pum-pom... Tokom 1888. lečen je 3.361 bolesnik: 707 bolnički i 2.654 ambulantno, smrtnost u bolnici je 4.92% ...“.³¹

Dr I. Vajs smatra da je potrebno povećati broj lekara u bolničkoj službi jer je teško udovoljiti svim zahtevima lečenja, kao npr. kada se hitni operativni zahvati moraju izvršiti istovremeno i u Građanskoj bolnici i u Bolnici za očne bolesti, a koje su bile prilično udaljene jedna od druge. Osim toga postoji obaveza bolničkih lekara da prate medicinsku nauku kroz časopise i da se usavršavaju. Bolnički lekari moraju da vode nadzor i lečenje bolesnika u Uboškom domu i da vakcinišu stanovništvo u vangradskim naseljima. Za sve ove zadatke i obaveze, naglašava dr I. Vajs, u bolnici su samo tri lekara: dr I. Vajs, upravnik i glavni lekar Građanske bolnice, dr Adolf Vilhajm (Wilhelm Adolf, 1853–1933), bolnički lekar i upravnik Bolnice za očne bolesti i dr Đerd Šnir (Schnier György), sekundarni bolnički lekar. U ispomoć povremeno dolaze: dr Antal Barta (1860–1935), gradski lekar i zamenik bolničkog lekara u honorarnom svojstvu, te dr Jene Veče (Vecsei Jenő, 1863–?), počasni bolnički lekar i gradski mrtvozornik.³²

Čini se da je Gradska uprava konačno shvatila ovaj zdravstveni problem pa je februara 1890. godine obrazovana Komisija za izgradnju bolnice. Prihvaćena je lokacija buduće bolnice kod tzv. „Šandorske kapije“.³³ Izgradnja paviljona nove bolničke ustanove u Subotici počela je tek 1893. godine i nije završena za života dr I. Vajsa.

ADOLF VILHAJM (Wilhelm Adolf, Segedin – Szeged, 8. VIII 1853 – Subotica, 11. IX 1933) studirao je na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Beču (Wien). Posle diplomiranja odlazi 1877. godine da radi kao okružni lekar u Segvar (Szegvár). Tokom 1881. i 1882. godine boravio je na klinikama u Beču.³⁴

Dolazi u Suboticu krajem 1882. godine i do 1885. godine je bio privatni lekar sveukupne

²¹ Helybeli és vidéki hírek, *Bácskai Ellenőr*, 1881. XII. 4.

²² Magyar írók élete és munkái, XIV. kötet, I. füzet, Budapest, 1910.

²³ IAS, F: 2, 1143/pol. 1869.

²⁴ E. Libman, *Lekarska društva u Subotici (1880–2005)*. Subotica, 2005.

²⁵ E. Libman, *Grada za Medicinsku bibliografiju Subotice (1828–2005)*. Subotica, 2008.

²⁶ Helybeli hírek, *Szabadkai Ellenőr*, 1879. IV. 20.

²⁷ isto

²⁸ Helybeli hírek, A helybeli Orvos–gyógyszerész Egylet első havi gyűlése, *Bácskai Ellenőr*, 1880. X. 3.

²⁹ IAS, F: 2; zapisnik Skupštine iz 1888. godine, odluka br. 241 od 16. VI. 1888.

³⁰ A szabadkai városi kórház, *Bácskai Ellenőr*, 1889. III. 24; – IAS, F: 2, pred. br. 2118/tan. 1890.

³¹ isto

³² isto

³³ IAS, F: 2; zapisnik Skupštine iz 1890. godine, odluka br. 194 od 29. VI. 1890.

³⁴ IAS, F: 47, inv. br. 1003. Imenik zubnih lekara, zubnih tehničara, babica, privatnih i gradskih lekara od 1922–1937. godine i neki podaci o lekarima od 1887. godine.

medicine pružajući pomoć iz domena opšte medicine, oftalmologije, hirurgije, akušerstva i otorinolarinologije. Međutim, sve se više opredeljuje izučavanju i lečenju očnih bolesti, koje su u to vreme, naročito trahom, bile veoma rasprostranjene u ovom delu zemlje.³⁵ Tako se 1884. godine otvorila u Subotici posebna Bolnica za očne bolesti (Szemkoroda) sa trideset bolesničkih kreveta u privatnoj, ali u to svrhu adaptiranoj kući, u blizini Vojne bolnice na Senjaku (Szénatér) – prostor gde su danas zgrade Vojvodanske banke i Opštinskog suda. Za prvog upravnika ove Bolnice imenovan je profesor Natan Fojer (Feuer Nathan 1844–1902), vojni lekar i profesor oftalmologije na Medicinskom fakultetu u Pešti.³⁶ Već sledeće 1885. godine preuzima dr A. Vilhajn ovu dužnost na kojoj je bio do 1895. godine kada je predložen za upravnika Gradske bolnice posle smrti dr Ignaca Vajsa.³⁷

Gradska bolnica na razglednici s početka XIX veka

Bio je među onim lekarima u Subotici koji su se zalagali za izgradnju savremene bolnice paviljonskog tipa. Po završetku izgradnje nove bolnice izabran je za prvog upravnika 1897. godine i na toj dužnosti je ostao sve do odlaska u penziju 1919. godine. U skladu sa važećim *Pravilnikom o radu bolnice* vodio je dr A. Vilhajn i Odeljenje za očne bolesti i Odeljenje za kožno-venerične bolesti.³⁸

Svojim radom i zalaganjem podigao je sa svojim saradnicima stručni nivo rada bolničke službe. Uveo je ispunjavanje liste-formulara *Istorija bolesti*, *Zapisnik o smrti bolesnika* i osavremenio raniji *Evidencioni list bolesnika*. Borio se protiv konzervativnih shvatanja u tretiranju bolesnika i nastojao je da uvede nove metode i savremenije oblike rada. Zahtevao je da se bolesnici sa tuberkulozom pluća odvoje i leče u posebnim prostorijama tj. tražio je da se izgradi poseban paviljon za ove bolesnike. Zalagao se da se otvore ambulante u gradu i okolini za lečenje i kontrolu bolesnika sa trahomom. Uspeo je da bolnica 1914. godine dobije i rentgen-aparat.³⁹

Učestvovao je aktivno u radu XXX jubilarnog naučnog sastanka lekara i prirodoslovaca Mađarske koji je održan avgus-

ta 1899. godine u Subotici, kao i na IX sastanku mađarskih oftalmologa septembra 1913. godine u Budimpešti.⁴⁰ Penzionisan je 1919. godine, a 1923. godine je izabran za predsednika Udruženja koje je brinulo o radu Jevrejske bolnice otvorene iste godine u Subotici.

ANTAL BARTA (Subotica, 16. X 1860 – Subotica, 14. IX 1935) pohađao je osnovnu školu u Subotici, a srednju u Subotici i Kiškunhalašu (Kiskunhalas). Diplomirao je na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Budimpešti (Budapest) početkom 1887. godine.⁴¹

Po dolasku u Suboticu radio je kao lekar, hirurg, oftalmolog i akušer (orvos-, sebész, szemész és szülész tudor). Bio je

sekundarni lekar u Gradskoj bolnici od maja 1887. do maja 1889. godine. Obavljao je i dužnost sudskog lekara, dužnost lekara *Sportskog društva Ahiles* (Achilles Sport Egylet), te dužnost lekara *Dobrovoljnog vatrogasnog društva*.⁴² U okviru Vatrogasnog društva osnovao je septembra 1896. godine *Spasilačku instituciju* (Mentőintézmény) – prvu takvog sadržaja rada u ovom delu zemlje. Prilikom podnošenja zahteva za njeno osnivanje naglasio je u obrazloženju „da je potrebno pružiti unesrećenima i bolesnima hitnu medicinsku pomoć a ne sažaljivo saosećanje posmatrajući ih kako umiru ili ostaju trajni invalidi“.⁴³ Po osnivanju bio je prvi upravnik Spasilačke institucije i prvi učitelj koji je održavao tečajeve o ukazivanju hitnih medicinskih intervencija, pošto je predhodno pohađao *Seminar* o pružanje pomoći i spasavanju zdravstveno ugroženih lica. Završio je i *Tečaj za desinfekciju* 1894. godine u Budimpešti⁴⁴. Bio je na dužnosti Gradskog fizikusa od 1908. do 1909. godine i od 1915–1920. godine. Na njegovo insistiranje otvorena je 1900. godine posebna škola za decu obolelu od trahoma kao jedna od preventivnih mera u borbi protiv ove bolesti.⁴⁵ Aktivno se zalagao u suzbijanju širenja tuberkuloze i svojim radom doprineo da se smrtnost od ove bolesti, naročito obolele dece, vidno smanji. Otvorio je 1915. godine *Privremenu epidemiološku bolnicu i Stanicu za dezinfekciju*. Pokušao je 1919. godine da Gradska uprava otvori Dom narodnog zdravlja tj. *Besplatnu državnu ambulantu* za lečenje siromašnih bolesnika, posebno onih koji boluju od veneričnih bolesti i tuberkuloze pluća.⁴⁶

Penzionisan je 1920. godine, ali je i dalje radio kao potpredsednik Jevrejske crkvene opštine, kao lekar u Jevrejskom sirotištu (Szeretetház) „Dr. Singer Bernard“, te honorarno u ambulanti za lečenje trahoma pri *Domu zdravlja* koji je otvoren 1925. godine.

MIKLOŠ DEMETER (Dömötör Miklós, Šikloš/Siklós/Madžarska/, 1868-? 1944) pohađao je osnovnu školu u mestu

³⁵ Isto; – Köznépünk egészségi állapota, *Bácskai Ellenőr*, 1881. X. 23.

³⁶ IAS, F:2, I-24/1885 i zapisnici Skupštine iz 1884. godine, odluka br. 313 od 5. X 1884.

³⁷ IAS, F:47, inv. br. 1003; – Köznépünk egészségi állapota, *Bácskai Ellenőr*, 1881. X.23; – Helybeli hírek, Dr. Wilhelm Adolf közkórházi főorvost ajánlották kinevezésére, *Bácskai Ellenőr*, 1895. IV. 4.

³⁸ E. Libman, Subotička bolnica od Uboškog doma do savremenog stacionara. Subotica, 1997.

³⁹ Isto; – E.Libman, Istaknuti lekari Subotice (1792–1992), Subotica, 2003.

⁴⁰ isto

⁴¹ IAS, F:47, inv. br. 1003.

⁴² Isto; – Barta dr Antal, orvos-sebész-szemész-szülész-tudor Szabadkán, *Bácskai Ellenőr*, 1887. V. 22.

⁴³ IAS, F:2, br. XV-74/1896; – Mentőállomás az önkéntes tűzoltó laktanyán van elhelyezve, *Bácskai Ellenőr*, 1898. X. 16.

⁴⁴ IAS, F:2, 695/eln. 1894.

⁴⁵ Tráhom-iskolák, *Szabadka és vidéke*, 1903. XII.25.

⁴⁶ IAS, F:47, XXI-29/1919.

rođenja, srednje školsko obrazovanje dobio je u Somboru i diplomirao je na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Budimpešti početkom 1894. godine. Posle završenih studija radio je na Dečjoj klinici u Budimpešti.⁴⁷

Dolazi u Suboticu, radi kao privatni lekar a honorarno u Zavodu za osiguranje radnika. Imenovan je za počasnog lekara bolnice u Subotici. U svojoj kući koju je sagradio 1906. godine u duhu secesije (arhitekti su bili braća Vágó iz Budimpešte) imao je stan, ordinaciju i štampariju.⁴⁸ Među prvim lekarima toga doba posvetio se problemu patologije dečjeg uzrasta – lečenju difterije, dečje tuberkuloze i trahoma kod dece.⁴⁹

Pošto je upoznao radove o lečenju difterije serumom profesora Emila Beringa (Behring Emil, 1854–1917) i radove profesora Emila Rua (Roux Emil, 1853–1933) koji je davao serum protiv difterije i u preventivne svrhe – dr M. Demeter je bio prvi u ovom delu zemlje koji je serum počeo primenjivati preventivno i terapijski⁵⁰. Obratio se za pomoć radi kupovine seruma Gradskim vlastima, ali rezultat je bio negativan. „Stvar sa Beringovim serumom još je u stadijumu ispitivanja“, bio je deo odgovora nadležnih za zdravstvenu politiku grada.

Preveo je rad prof. E. Beringa na mađarski („A diphteritis-ellenes új szer”) koji je objavljn 1895. godine u Budimpešti, a njegov rad „Serumokrol” (O serumima) štampan je 1896. godine u Subotici⁵¹. Podneo je zapažen referat na sastanku Mađarske akademije nauka: „O operativnom lečenju trahoma”.⁵² Usavršavao se i u rentgenologiji kako bi mogao da otkrije tuberkulozne promene na plućima dece. Godine 1914. otišao je u Kanjižu gde je postavljen za gradskog fizikusa i živeo je tamo do deportacije ratne 1944. godine.

Dr M. Demeter je jedan od naših prvih lekara koji je počeo da se bavi naučnom medicinom, ali gradska vlast nije imala sluha za njegove napredne medicinske zamisli.

Članak o operativnom lečenju trahoma

BELA TEREK (Török Béla, Šopron-Sopron, 26. V 1878 – Budimpešta /Budapest/, 19. VII 1937) završio je Medicinski fakultet Univerziteta u Budimpešti 1902. godine. Nakon diplomiranja započeo je specijalizaciju iz otorinolaringologije (1902–1904) i interne medicine (1904–1906) na klinikama u Budimpešti. Radio je kao asistent kod profesora Koranjija (Korányi) na Klinici za unutrašnje bolesti u Budimpešti.⁵³

Došao je u Suboticu gde je otvorio privatnu ordinaciju i kao lekar specijalista za bolesti grla, nosa i uva i specijalista za initerne bolesti radio je i u Okružnom uredu za osiguranje radnika od 1907. do 1923. godine. Bio je počasni glavni lekar Internog odeljenja Gradske bolnice u Subotici i načelnik Odeljenja od 1917. do 1919. godine.⁵⁴

Posle Prvog svetskog rata osnovao je u Subotici 1920. godine *Jevrejsko dobrotvorno društvo* koje je imalo Fond udruženja za Jevrejsku bolnicu „Dr Singer Bernard”. Iz ovog Fonda kupljena je jedna kuća u tzv. baštenskom delu grada (Kertváros) i adaptirana za bolnicu. Prvi upravnik ove zdravstvene ustanove bio je dr B. Terek i u njoj su radili stalno ili honorarno dr Adolf Vilhajm, dr Imre Vilhajm, dr Pal Abelsberg, dr Imre Sekelj (Székely Imre), dr Blanka Klajn (Klein Blanka) i drugi lekari Jevreji.⁵⁵

Na dužnosti upravnika Jevrejske bolnice bio je sve do 1937. godine. Za to vreme radio je honorarno kao rentgenolog u Okružnom uredu za osiguranje radnika u Subotici.

Uveo je u kliničku praksu frakcionisane preglede stomahnog soka i duodenalnu tubažu. Često je vršio aplikaciju leka kroz duodenalnu sondu (ako je to bilo moguće i potrebno). Lečio je i bolesnike sa šećernom bolešću⁵⁶.

IMRE VILHAJM (Wilheim Imre, Subotica, 1886 – Subotica, 19. IX 1930) pohađao je osnovnu i srednju školu u rodnom mestu, a diplomirao je na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Budimpešti (Budapest) 1909. godine. Radio je na klinikama u Debrecinu (1909–1910) i Budimpešti (1910–1918). Došao je u Suboticu 1919. godine, otvorio je privatnu ordinaciju i mali sanatorijum sa nekoliko bolesničkih kreveta. U Jevrejskoj bolnici je od 1923. godine radio kao hirur. Odlazi 1925. godine u Ameriku

⁴⁷ T.Kolozsi, Dömötör Miksa, Szabadkai sajtó 1848-1914. Szabadka, 1973, str. 411-412.

⁴⁸ Isto; – IAS, F:2, 201/eln. 1904.

⁴⁹ A diphteritisz gyógyítása, *Bácskai Ellenőr*, 1894.IX.30.

⁵⁰ Isto; – Š. Steinfeld, Dr Dömötör Miksa, pionir preventive i lečenja difterije serumom, Zbornik radova IV naučnog sastanka Društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije – SAP Vojvodina, Sombor 1972, str. 169-173

⁵¹ I. Szentgyörgyi, E. Bažant, Subotička bibliografija, knj. II, (1870-1918), Novi Sad-Subotica, 1993; – M. Dömötör, A „serumokról”, Melléklet a *Bácskai Ellenőr* 1895. évi 103-ik számához (1895. XII. 25).

⁵² M. Dömötör, Dr Dömötör, A trachoma operatív gyógykezeléséről, *Szabadkai Közlöny*, 1904. XI. 27.

⁵³ M. Sente, Istorijat otorinolaringologije u Subotici. Subotica, 1997.

⁵⁴ Isto; – P.Újvári, Magyar zsidó lexikon, Budapest 1929; – A tizenöt éves szuboticei zsidókórház (1923–1938), Subotica 1938.

⁵⁵ Újvári, nav. delo.

⁵⁶ M.Sente, nav. delo; – Olga Šomlo, Istorija Jevrejske bolnice „Dr. Singer Bernárd” u Subotici, Zbornik radova I naučnog sastanka Društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije-Sekcija za SAP Vojvodinu, Subotica, 1969, str. 91–103.

radi usavršavanja i proučavanja organizacije rada jednog sanatorijuma.⁵⁷

Kao izvrsnom hirurgu ponuđeno mu je mesto u jednoj klinici u Americi, ali se posle četiri meseca vraća u svoj rodni kraj i svoja stečena iskustva primenjuje u privatnom i bolničkom radu u Subotici. Podigao je impozantnu, savremenu bolničku ustanovu – *Sanatorijum Park*.⁵⁸

Pročelje zgrade sanatorijuma

To je bila najmodernija zdravstvena ustanova toga vremena u Jugoslaviji sa savremenim dijagnostičko-terapeutskim mogućnostima, uređajima i opremom. Tokom 1935. godine Jevrejska veroispovedna opština je otkupila Sanatorijum i predala ga na korišćenje Udruženju jevrejskih bolnica 1936. godine. Stara Jevrejska bolnica iz 1923. godine (bila je u tzv. „baštenskom“ delu grada) useljava se novembra 1936. godine u tu zgradu i tako postaje jedna od najlepših i najluksuznijih u tadašnjoj Jugoslaviji.

SANATORIUM „PARK“ SUBOTICA
 Ivana Astanovića ulica 21. Interurban telefon 70. U blizini železničke stanice.
 Odeljenja ginekološko, hirurško, za beznađe, za ustrašene, za živčane bolesti, te za bolesnike oha, nosa, grla i oči.
 Prema potrebi vrše se svi pregledi za tri dana i dijagnostičnom odeljenju.

SLOBODAN IZBOR LEČNIKA

Revizija (diagnostika i terapija) diatermija, kvarc, solux, hydroterapia, električno lečenje (Vierc xallinbad). Laboratorijum (Vasermann-pregled kiselosti medulje). (Lumbalpunkcija ambulantno) Pneumothorax (lečenje pluća) Insulinkara za gajenje. — Dijetalno lečenje bolesnika od izobarna bolesti. — Orthopedia. Cydioskopija i pregledi bubrega. Pictographija (fiteogeniski snimci bubrega i lučnog mehura).

Stalni lečnik koji stanuje u sanatorijumu. Lift. Električno zvonice na svetlost. Telefon. Radio. Hladna-topla lekna voda. Centralno grejanje. Soba, apartmani sa kupatilima, balkonima. Terasa. Sanitarna kupka. Dijetalna kuhinja. Posebno nervno odeljenje. Veliki popust članovima radničke blagajne za osiguranje i drugih udruženja za ispomaganje i drugih udruženja za ispomaganje bolesnika (Merkur, samostalni zanatlije, beleznibari).

Izvođenje porođaja i osam dana nege na kliničkom odeljenju čini ukupno 1500 dinara.

Niske cene! Porođaj se vrši u narkozi. Niske cene!

Reklama u lokalnoj štampi

U prizemlju zgrade bilo je devet soba sa ukupno trideset bolesničkih kreveta i tri kupatila, a na spratu deset soba sa ukupno dvadeset bolesničkih kreveta i pet kupatila. U potkrovlju je bilo mesta za dogradnju još pet-šest soba za bolesnike ili osoblje. U suterenu su bile prostorije za postrojenja neophodna za rad bolnice i centralno grejanje. Lift je bio podešen za prenošenje kreveta i služio za odlazak bolesnika do krovne

terase koja je bila uređena kao mali park. Bolnica je imala vlastiti arteški bunar. U svakoj sobi su bili priključci za telefon i radio, uzidani umivaonik sa toplom i hladnom vodom, kao i određeni broj uzidanih ormara. U krilu zgrade prema dvorištu, koje je zapravo park, nalazile su se operacione sale. Dve su bile na prvom spratu i tu su se vršile operacije kod kojih nije bilo opasnosti od zaraze. Tu su bile i dvorane za pripremu bolesnika za operativni zahvat i za sterilizaciju materijala i instrumenata. U prizemlju je bila operaciona sala za bolesnike koji su imali neka gnojna žarišta, te ambulante za manje hirurške intervencije. Za porodilje je postojao jedan potpuno odvojeni deo na spratu gde bolesnice sa povišenom telesnom temperaturom nisu mogle ući. Ovo Odeljenje je imalo dve operacione sale i salu za porođaje. Postojala je i posebna soba za novorođenu decu.

Za bolesnike sa urološkim oboljenjem postojali su specijalni instrumenti za pregled mokraćne cevi i mokraćne bešike, za pregled bubrega, za operativne intervencije na mokraćnoj bešici, za odstranjivanje kamenaca iz mokraćovoda, za operativni zahvat povećane prostate električnim putem kroz mokraćni kanal itd. Bolnica je mala Odeljenje rentgenologije sa savremenim aparatima i savršenom izolacijom, tako da su se i deca mogla pregledavati bez opasnosti. Postojala je i mogućnost pregleda rentgenom i onih bolesnika koji su sedeli ili ležali zbog prirode svoje bolesti. U ovom delu bolnice bio je smešten i kardiograf. U okviru bolnice je radila i savremena laboratorija.⁵⁹

Samo nekoliko meseci pošto je ovaj Sanatorijum otvoren stigla je tragična vest: mladi i ambiciozni hirurg dr I. Vilhajm je izvršio samoubistvo dajući sebi veću količinu morfijuma.⁶⁰

JULIJE VOLF (Wolf Gyula, Kalocsa – Kaloča, 8. V 1887 – Subotica, 7.VIII 1954) diplomirao je na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Budimpešti (Budapest) 1909. godine. Radio je posle završenih studija na Prvoj univerzitetškoj ginekološkoj klinici (1909), na univerzitetškoj Klinici za dečje bolesti (1910), te na Odeljenju za unutrašnje bolesti i Odeljenju za hirurške bolesti Jevrejske bolnice u Budimpešti (1910).

Od januara 1911. do oktobra 1913. godine radio je na Klinici za dečje bolesti Žigmond i Adel (Zsigmond és Adel Gyermekkörház) u Brodiju (Broddy – Galicija).

Od novembra 1913. godine pa do kraja života neprekidno je radio u Subotici. Posle Prvog svetskog rata bio je lekar sa privatnom lekarskom praksom, lekar-konsultant, a kasnije stalni lekar u Jevrejskoj bolnici u Subotici. Specijalizacija iz pedijatrije priznata mu je rešenjem Ministarstva za narodno zdravlje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1925. godine (Z. br. 37715/925).⁶¹ Tokom ratne 1943. godine je deportovan, a 1945. godine se vratio u Suboticu. Otvaranjem Odeljenja za dečje bolesti u subotičkoj bolnici postavljen je za prvog načelnika tog Odeljenja 1947. godine.⁶²

⁵⁷ IAS,F:47. inv. br. 1003; – Tizenhét órai szanvedés után meghalt dr. Wilhelm Imre a Park szanatórium főorvosa. *Napló*, 1930. IX. 20.

⁵⁸ IAS,F:47. inv. br. 1003; – A tizenöt éves szuboticei zsidókörház (1923–1938). Subotica, 1938.

⁵⁹ A tizenöt éves szuboticei zsidókörház (1923–1938). Subotica, 1938.

⁶⁰ Tizenhét órai szanvedés után meghalt dr. Wilhelm Imre a Park szanatórium főorvosa, *Napló*, 1930.IX. 20.

⁶¹ IAS,F:47. inv. br. 1003; – A tizenöt éves szuboticei zsidókörház (1923–1938), Subotica, 1938.

⁶² E. Libman, *Lekarska društva u Subotici (1880–2005)*, Subotica, 2005.

Bio je dr J. Volf jedan od prvih pedijatara u Vojvodini, veoma aktivan i stručan. Objavio je nekoliko radova u stručnim časopisima.⁶³

KARLO HERMAN (Hermann Károly, Matesalka /Mátészalka, županija Satmar /Szatmár/, 16. X 1887 – Subotica, 17. XII 1940) po završetku srednjeg školskog obrazovanja u Nadkaroju (Nagykároly, Mađarska) pohađao je Medicinski fakultet Univerziteta u Koložvaru (Kolozsvár) i Budimpešti (Budapest) gde je i diplomirao 1910. godine.

Nakon položenog diplomskog ispita dolazi u Suboticu i radi kao sekundarni (pomoćni) lekar u Gradskoj opštoj bolnici (od novembra 1910. do novembra 1911. godine), zatim kao sekundarni lekar u Garnizonskoj bolnici u Zagrebu (od novembra 1911. do maja 1912. godine). Odlazi u Budimpeštu gde je u Bolnici sv. Ladislava (Szent László kórház) od maja 1912. do februara 1913. godine. Tokom Prvog svetskog rata je u raznim vojnim sanitetskim ustanovama, a po završetku rata vraća se u Suboticu 1918. godine, otvara privatnu ordinaciju, ali je raspoređen da radi i u Epidemiološkoj bolnici.⁶⁴

Radi usavršavanja boravi na klinikama za rentgenologiju u Beču (Wien), Berlinu, Lajpzigu (Leipzig) i Parizu (Paris). Učestvuje na stručnim sastancima u Pragu (Prah), Berlinu, Nojhajmu (Neuheim), Beogradu. Kada je 1923. godine otvorena Jevrejska bolnica u Subotici on postaje konsultant, a kasnije i stalni lekar internista ove bolnice.⁶⁵ Bio je poznat u gradu ali i šire kao jedan od najobrazovanijih lekara – imao je dobro teoretsko znanje, pratio je savremenu medicinsku nauku, bio je priznati praktičar i poznati specijalista za rentgenologiju i internu medicinu. Za njega se znalo u lekarskim krugovima medicinskih centara Evrope jer je objavljivao stručne radove u mađarskim, nemačkim, francuskim i engleskim medicinskim časopisima, kao i u Srpskom arhivu za celokupno lekarstvo.⁶⁶ Godine 1934. bio je primljen za redovnog člana Akademije medicinskih i prirodnih nauka u Haleu (Halle). Održao je veći broj referata u Udruženju lekara Subotice i Srpskom lekarskom društvu u Beogradu. Učestvovao je u pripremi gostovanja profesora Alberta Sent Đerdija (Szent-Györgyi Albert, 1893–1986) koji je 1934. godine održao predavanje „O otkriću C vitamina“ u Lekarskom društvu u Beogradu.⁶⁷

Manje je poznat kao novelist i pesnik. Svoje radove iz književnosti povremeno je objavljivao u književnim časopisima, a preveo je radove nekoliko jugoslovenskih pesnika (Svetislava Stefanovića, Jovana Dučića), te engleskih, francuskih i nemačkih pesnika na mađarski jezik.⁶⁸

PAVLE ABELSBERG (Abelsberg Pál, Bačka Palanka, 25. III 1892 – Subotica, 16. V 1959) završio je osnovnu školu u rodnom mestu, gimnaziju u Somboru, a Medicinski fakultet na Univerzitetu u Budimpešti (Budapest) 1919. godine.

Sa radom je počeo u Temišvaru (Temesvár) kao hirur.

Prešao je, zatim, u Budimpeštu gde je radio na poliklinikama za unutrašnje bolesti, za hirurgiju, ginekologiju i akušerstvo, te na poliklinikama za očne i kožno-venerične bolesti (od jula 1920. do septembra 1921. godine). Specijalizaciju iz otorinolaringologije obavljao je na Klinici u Beču (Wien) kod profesora Nojmana (Neumann), a specijalistički ispit položio na Klinici za otorinolaringologiju u Berlinu 1923. godine.

Došao je u Suboticu 1924. godine i počeo raditi kao privatni lekar. Zaposlio se i radio u Jevrejskoj bolnici osnovanoj 1923. godine. Uspešno je vršio operativne zahvate iz svoje specijalnosti. Često je vršio endoskopske preglede instrumentom za endoskopiju i bronhografiju koji je doneo iz Beča.

Za vreme Drugog svetskog rata bio je u koncentracionom logoru, a po završetku rata nastavio je sa privatnom praksom ali i radom u Gradskoj bolnici od 1946. godine kao načelnik Odeljenja za otorinolaringologiju. Bio je poznat kao dobar dijagnostičar i odličan otophirurg.⁶⁹

ADOLF SINGER (Subotica, 15. II 1897 – Subotica, 18. XI 1941) završio je osnovnu školu i gimnaziju u Subotici. Počeo je studije na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Budimpešti (Budapest) 1915. godine, ali ih prekida zbog prevremene mobilizacije izbijanjem Prvog svetskog rata. Sa činom sanitetskog potporučnika upućen je bio posle kratke obuke na austrijsko-italijanski front. Po završetku rata nastavio je studije u Zagrebu i Pragu (Prah) gde je diplomirao 1924. godine. U Beču (Wien) je radio kao specijalizant tokom 1924. i 1925. godine. Specijalistički ispit iz interne medicine priznat mu je rešenjem Ministarstva za narodno zdravlje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1925. godine (br. 39556/16. X. 925).

Radio je u svojoj privatnoj ordinaciji u Subotici i svojim je radom postao „za široku narodnu masu simbol i otelotvorenje humanosti i ljudskosti“. Podržavao je i pomagao radnička udruženja, bio je saradnik časopisa *Hid* (Most) i jedan od inicijatora osnivanja „Radničke samopomoći“ u Subotici (1928). Radi usavršavanja iz struke odlazio je na mnoge klinike širom Evrope (Mađarska, Čehoslovačka, Austrija, Švajcarska, Francuska). Zbog svojih naprednih ideja bio je nekoliko meseci u zatvoru.

Vršio je dužnost sekretara Sekcije lekara Subotice-Društva lekara iz Vojvodine (1927–1929), sekretara Sekcije lekara

⁶³ E. Libman, Građa za Medicinsku bibliografiju Subotice (1828–2005), Subotica, 2008.

⁶⁴ P. Újvári, nav. delo; – IAS, F:47, inv. br. 1003; – Péter László. Új magyar irodalmi lexikon, Budapest, 1994; – O. Sztrazimir, A legújabb kor lexikona, Budapest, 1934; – IAS, F:47, X-43/1919

⁶⁵ A tizenöt éves szuboticei zsidókórház (1923–1938), Subotica, 1938.

⁶⁶ Bibliografija Srpskog arhiva za celokupno lekarstvo (1918–1941), Beograd, 1948; – Libman, Građa za Medicinsku bibliografiju Subotice (1828–2005), Subotica, 2008.

⁶⁷ J. Gubás, A. Szentgyörgyi, Szerb tudományos kapcsolatai, Orvosi hetilap, vol. 134, No 48 (1993), str. 2658–2659

⁶⁸ Ambrus Balázs (pseudonim Karla Hermana), Koszorú versek, Budapest, 1918.

⁶⁹ M. Sente, nav. delo; – IAS, F:47.1003.

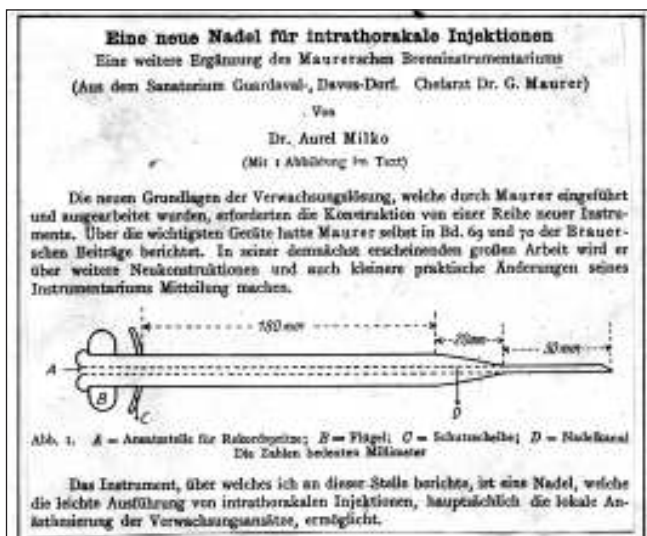
iz Subotice u okviru Lekarske komore (1930–1933) i sekretara Lekarskog sindikata Jugoslavije Srpskog lekarskog društva u Subotici (1937), odnosno Podružnice Srpskog lekarskog društva u Subotici (1939).

U aprilskom ratu 1941. godine zarobljen je kao sanitetski oficir ali je uspeo da pobjegne. Za vreme masovnih hapšenja u Subotici i okolini uhvaćen je, zatvoren i osuđen na smrt od mađarskih vlasti novembra 1941. u Subotici.⁷⁰

AUREL MILKO (Milkó Aurél, Subotica, 24. VI 1900 – Subotica, 18. V 1985) završio je osnovnu i srednju školu u Subotici, a medicinske studije na Univerzitetu u Beču (Wien) 1926. godine. Radio je na Prvoj internoj klinici u Beču (juli-december 1926) i na Prvoj internoj klinici u Budimpešti (Budapest) od januara 1926. do februara 1928. kada je otišao u Davos (Švajcarska) gde je do jula 1930. bio asistent profesora Gustava Maurera u Guardaval-

Sanatorijumu za plućne bolesti i tuberkulozu. Tu je završio specijalizaciju iz ftiziologije. Sa prof. Maurerom radio je na usavršavanju jedne specijalne metode operativnog zahvata u bolesnika sa tuberkulozom pluća – na usavršavanju tehnike intrapleuralne pneumolize. Poboľjšao je i oblik igle za intratorakalnu injekciju i radio na novom postupku za sterilizaciju torakoskopa kako bi se otklonila oštećenja koja nastaju pri sterilizaciji formalinom.⁷¹

Opis igle za intratorakalnu injekciju

Po povratku u Subotici radio je kao privatni lekar i kao honorarni lekar u ambulanti Direkcije državnih železnica u Subotici. Bio je i lekar-konzultant u Jevrejskoj bolnici koja se 1935/36. godine preselila iz svojih starih prostorija (iz zgrade

u tzv. "baštenskom" delu grada u prostorije Sanatorijama „Park“).⁷²

Tokom 1944. godine bio je odveden na prinudni rad u Mađarsku, a zatim u Nemačku. Dolaskom savezničke vojske u Nemačku 1945. godine određen je da radi u bolnici za logoraše, ali je zbog slabog zdravlja uskoro upućen u Suboticu na lečenje. Po ozdravljenju radio je na Internom odeljenju Gradske bolnice u Subotici koje se nalazilo u jednospratnom paviljonu „B“. Kada je 1948/49. godine doneta odluka da se bolesnici sa tuberkulozom odvojeno leče u prizemnom delu paviljona, čime je osnovao posebno Odeljenje za lečenje ovih bolesnika, dr A. Milko je postavljen za načelnika tog odeljenja. Tokom 1951/52. godine ovo Odeljenje se preselilo u paviljon „F“ i time su potpuno bili odvojeni bolesnici sa tuberkulozom pluća od ostalih sa unutrašnjim obolenjima. Pod rukovodstvom dr A. Milka Odeljenje je postepeno uspunjavalo uslove koje zahteva takva institucija: otvoren je Kabinet za rentgenologiju i mali Klinički laboratorij.⁷³

Bio je dr A. Milko ugledan član Lekarskog društva u Subotici, član Redakcijskog odbora *Medicinskog pregleda* i stručni savetnik pri Sekretarijatu za narodno zdravlje NR Srbije.

Objavio je nekoliko zapaženih stručnih radova.⁷⁴

ŠANDOR ŠTAJNFELD

(Steinfeld Sándor, Subotica, 5. XI 1905 – Subotica, 24. VI 1972) završio je nižu i srednju školu u Subotici i upisao se 1923. godine na Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu. Kao mladi student priključio se naprednom pokretu omladine zbog čega su njegovi studentski dani često bili prekidani, a on udaljavao sa fakulteta i kažnjavan od strane Državnog suda – pa čak i zatvaran. Sve je to usporavalo njegovo re-

doavno studiranje koje je uz mnoge neugodnosti i teškoća završio tek 1938. godine.

Službovao je u Domu zdravlja i u Gradskoj bolnici u Subotici, a od 1939. do 1941. godine je radio u privatnom Sanatorijumu dr Artura Holendera (Holländer Artur, 1902 – ?) u Novom Sadu. Mobilisan je početkom Drugog svetskog rata i kao vojnik odveden u zarobljeništvo.⁷⁵

Posle završetka rata vraća se u Suboticu i tokom 1945. i 1946. godine rukovodi *Sanitarne - epidemiološkom stanicom*. Tih godina izabran je za pomoćnika u Povereništvu za narodno zdravlje pri Gradskom narodnom odboru u Subotici. Krajem 1945. godine obnovio je zajedno sa dr Vladetom Savićem (1901–1984) rad Lekarske organizacije u Subotici – *Sekciju lekara pri Sindikatu zdravstvenih radnika* (kasnije Podružnica Srpskog lekarskog društva u Subotici) i bio izabran za prvog sekretara Sekcije.⁷⁶

Specijalizovao je dermatovenerologiju i ispit položio 1951. godine na Klinici za kožno-venerične bolesti Medicin-

⁷⁰ P. Damjanović, Preporod na ravninama Bačke. Subotica, 1990, str. 349-350; – IAS, F:47. inv. br. 1003; – E. Libman, Lekarska društva u Subotici (1880–2005), Subotica, 2005.

⁷¹ IAS, F:47. inv. br. 1003. – E. Libman, Istaknuti lekari Subotice (1792–1992), Subotica, 2003.

⁷² Tizenöt éves szuboticaí zsidó kórház (1923–1938), Subotica, 1938.

⁷³ E. Libman, Istaknuti lekari Subotice (1792–1992), Subotica, 2003.

⁷⁴ E. Libman, Grada za Medicinsku bibliografiju Subotice (1828–2005), Subotica, 2008.

⁷⁵ ... prim dr Šandor Štajnfeld (in memoriam), Zbornik radova IV naučnog sastanka Društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije – Sekcija za SAP Vojvodinu. Sombor, 1972, str. 173–174; – T. Steinitz, Dr Steinfeld Sándor emlékének, Űzenet 2 (8–9), Szabadka, 1972. str. 435–436

⁷⁶ E. Libman, Istaknuti lekari Subotice (1880–1005); – E. Libman, Grada za Medicinsku bibliografiju Subotice (1828–2005).

skog fakulteta u Beogradu. Godine 1952. imenovan je za načelnika Odeljenja za kožne i venerične bolesti Gradske bolnice u Subotici. Rad na Odeljenju je podigao na zavidan nivo. Učestvovao je na stručnim sastancima u zemlji i inostranstvu, objavio je nekoliko stručnih radova i ukazivao na značaj zrdavstvenog, naročito seksualnog vaspitanja omladine, pa je i napisao nekoliko radova i knjiga iz ove oblasti.⁷⁷

ANTUN LIHT (Licht Antal, Subotice, 23.III 1914 – Subotica, 26. IV 1981) pohađao je osnovnu i srednju školu u rodnom mestu. Diplomirao je na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Beogradu 1939. godine. Kao vojnik na odsluženju vojnog roka dospeo je u nemačko zarobljeništvo u Drugom svetskom ratu.

U Suboticu se vratio iz zarobljeništva 1945. godine i te godine je, prema Zakonu o civilnoj mobilizaciji stručnog kadra, otišao u Makedoniju gde je radio na sanaciji malaričnih predela. Godine 1946. postavljen je za rukovodioca *Sanitarno-epidemiološke stanice*, a 1952. godine za upravnika ove Stanice. Vršio je dužnost sanitarnog inspektora od 1948. do 1962. godine.⁷⁸

Sanitarno-epidemiološka stanica dobija 1958. godine naziv *Higijenski zavod* i zbog povećanog obima posla dolazi do proširenja Zavoda – izgrađena je nova dvospratna moderna zgrada koja je tada bila primer dobro organizovane ustanove preventivnog tipa. Već 1962. godine Zavod dobija novo ime – *Zavod za zdravstvenu zaštitu*. Otvoreno je u okviru Zavoda nekoliko odeljenja i pošto je postao ustanova sa samostalnim finansiranjem, Zavod je mogao ozbiljnije i obuhvatnije da vodi preventivnu službu, unapređuje i poboljšava higijenu rada, školsku i komunalnu higijenu, kao i zdravstveno prosećivanje stanovništva.

Ulaz u Zavod za zdravstvenu zaštitu

Sâm dr A. Liht završio je specijalizacije iz epidemiologije, higijene i socijalne medicine sa organizacijom zdravstvene službe. Uspostavio je saradnju sa Naučnom institucijom "Robert Koch" u Berlinu gde je boravio na usavršavanju. Sa svojim saradnicama posvetio se izučavanju ameba (1965) i toksoplazmoze (1966). Svojim je radom udario temelje epidemiologije, parazitologije i higijene u našem gradu.⁷⁹

Bavio se i zdavstvenim prosvetavanjem stanovništva i vaspitnim merama dece i roditelja. Pokrenuo je 1952. godine časopis za zdravstveno prosvetavanje *Egészség* (Zdravlje) čiji je glavni urednik bio sve do odlaska u penziju 1972. godine. Učestvovao je na mnogim stručnim manifestacijama i objavio veliki broj radova.⁸⁰ Aktivan je bio kao društvenopolitički radnik. Po odlasku u penziju radio je jedno vreme u Nemačkoj na poziv vlasnika pojedinih gerontoloških domova u kojima je vršio dužnost zdravstvenog savetnika.

ĐORĐE ŠEFER (Subotica, 6. III 1926 – Subotica, 23. VIII 1972) Završio je osnovno i srednje školsko obrazovanje u Subotici, a diplomirao je na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1952. godine. Kao lekar prve posleratne generacije vraća se u svoj rodni grad. Obavezni lekarski staž obavljao je u subotičkoj bolnici, a zatim se opredelio za specijalizaciju ftizilogije koju završava 1957. godine u Beogradu.⁸¹

Kako je tuberkuloza pluća u to vreme bila veoma raširena bolest, dr Đ. Šefer se svojim predanim radom i uz dr A. Milka, načelnika Odeljenja za plućne bolesti i tuberkulozu a svoga mentora, stalno usavršavao.⁸²

Za vreme rukovođenja dr A. Milka ovim Odeljenjem pored mnogih novina u lečenju bolesnika osnovani su *Klinička* (1959) i *Specijalna bakteriološka laboratorija* (1960–1962) na samom Odeljenju, a dr Đ. Šefer je bio postavljen za šefa laboratorija i na toj dužnosti ostao je sve do svoje smrti. U Bakteriološkoj laboratoriji (glavni laborant je viši medicinski tehničar Simo Suvajac) vršila su se ispitivanja i uzgajanje Kochovog bacila u ispljuvku. Bila je to prva Laboratorija takve vrste i namene u Vojvodini.⁸³ Klinička laboratorija (glavni laborant je hemijski tehničar Janja Dimitrijević) – se 1972. godine spojila sa Centralnom kliničkom biohemijskom laboratorijom u novoj zgradi bolnice, a Bakteriološka laboratorija je i dalje ostala u sastavu Odeljenja za grudne bolesti i tuberkulozu. Kada se Odeljenje preselilo u nove prostorije (adaptirani paviljon „C“) početkom 1973. godine Laboratorija je dobila moderno sredene prostorije i savremene aparate za ispitivanje i pregled ispljuvka, urina i drugih telesnih tečnosti na prisustvo i uzgajanje bacila tuberkuloze.⁸⁴

⁷⁷ isto

⁷⁸ ... Arhivski podaci Zavoda za zaštitu zdravlja Subotica; – E. Libman, *Instaknuti lekari Subotice (1792–1992)*. Subotica, 2003.

⁷⁹ Isto, str. 129-134.

⁸⁰ Medicinska bibliografija FNR Jugoslavije (1944–1953), Beograd, 1955; – E.Libman, *Grada za Medicinsku bibliografiju Subotice (1828–2005)*, Subotica, 2008.

⁸¹ Arhivski podaci Opšte bolnice u Subotici.

⁸² Podaci Roberta Šefera, sina Đ. Šefera.

⁸³ Podaci Sime Suvajca, bivšeg glavnog laboranta Laboratorije Odeljenja za grudne bolesti i tuberkulozu.

⁸⁴ isto

Dr Đ. Šefer je od 1963. godine često zamenjivao dr A. Milka na mestu načelnika Odeljenja zbog njegovog lošeg zdravstvenog stanja, pa je 1966. godine bio i imenovan na to rukovodeće mesto. Zbog visokog stručnog rada na Odeljenju, lekari su imali dobru saradnju sa Institutima za plućne bolesti i tuberkulozu u Sremskoj Kamenici i Golniku, bili su domaćini *Fizioloških dana* koji su se tradicionalno održavali na Paliću.

Dr Đ. Šefer je bio predsednik Upravnog odbora bolnice (1967) i predsednik Saveta bolnice (1968-1969). U ovom

periodu gradila se nova bolnička zgrada, a on je imao vidnog udela u toj izgradnji. Radio je u organizaciji Crvenog krsta gde se borio za poboljšanje socijalnih prilika svojih bolesnika.⁸⁵

Na kraju treba reći da su i drugi subotički lekari – Jevreji takođe doprineli na svoj način razvoju medicinske misli i zdravstvene službe u Subotici, ali oni nisu spomenuti jer autor nije imao dovoljno relevantnih podataka iz njihove biografije.

Zgrada nekadašnjeg Sanatorijuma doktora Heizlera

ÖSSZEFOGLALÓ

Szabadkai zsidó születésű orvosok érdemei városunk XIX. és XX. századi egészségügyében

A munka néhány szabadkai zsidó születésű orvos rövid életrajzát tartalmazza, akik munkásságukkal hozzájárultak városunk egészségügyének fejlesztéséhez.

Meg kell jegyezni, hogy több, említésre méltó, zsidó születésű orvos hiányos életrajzi adatai miatt, sajnos kimaradt a munkából.

ZUSAMMENFASSUNG

Beiträge jüdischer Ärzte aus Subotica zum Gesundheitswesen der Stadt im XIX. und XX. Jahrhundert

Im Text befinden sich die kurzen Biographien einiger Ärzte jüdischer Herkunft aus Subotica, die durch ihre Tätigkeit zur Entwicklung des Gesundheitswesens der Stadt Subotica beigebracht haben.

Es muss angeführt werden, dass mehrere nennenswerte jüdische Ärzte, wegen Mangel von biographischen Daten, leider in diesem Aufsatz unerwähnt geblieben sind.

⁸⁵ Arhivski podaci Opšte bolnice u Subotici. – Podaci Šefer Roberta, sina Đ. Šefera.

Korhecz Papp Zsuzsanna,
fő restaurátor, Városi Múzeum Szabadka / viši restaurator, Gradski muzej Subotica

Szabadka első vitrázsainak restaurálása

A szabadkai Magyar Királyi Postahivatal banképülete 1880/81-ben épült meg, s noha az eredeti tervrajzok elvesztek, a szakemberek véleménye szerint a neoreneszánsz épületet Macskovics Titusz (1851–1919) tervezte. Az üveglablakokat Kratzmann Ede (Prága 1847–Bécs 1922), a budapesti állami üvegfestő intézet vezetője készítette, természetesen neoreneszánsz stílusban, igazodva az épület terveihez. Az aransárga, a piros és kék színek telt vibrálása egy kis zölddel gazdagítva, a nagypolgári szobabelsők világát idézik fel. A tárgyak kompozit jellegűek, ami azt jelenti, hogy a leveles-indás rozetta és a Gorgófejet mintázó kazetták ismételték egymást, kék és piros szegélyekkel. A Gorgófej jellegzetes reneszánsz motívum, mely az antik hiedelemvilágból ered, pl. számtalan ókori sírkőn láthatjuk, a gonosz szellemeket voltak hivatottak elriasztani. A szellőztetést biztosító, nyitható ablakok egyetlen megőrzött szárnyának legalsó ablakszemén olvasható a jelzet: E.KRATZMANN GLASSMALEREI B.PEST. Ezen historikus felfogású munkákban valamennyi történeti üvegfestészeti eljárás teret kapott: kontúr- és tónusfestés, silbergelb (lazúr- vagy pácfestés) és zománcfestés. A díszlépcsőházban eredetileg valószínűleg három félköríves végződésű festett üveglablak volt, melyből egyet az épület bővítése folyamán a felső ív kivételével felszámoltak, darabjait beépítették a meglévőbe.

Magyarországon a kiegyezés gazdasági, kereskedelmi és kulturális fellendülést eredményezett. A fejlődés és a millenium szellemiségének légköre nagyszabású városfejlesztési terveket hívott életre, a főváros és a vidéki új városközpontok ekkoriban épültek ki: egyházi és középületek, bankházak, iskolák, múzeumok, lakóépületek nőttek ki a földből tömegesen. Az építkezések termékenyítőleg hatottak a társ művészetekre, kedveztek az üvegfestészet kibontakozásának, fejlődésének. Az egyszerű díszműveges céhműhelyek nagy felkészültségű üvegfestő műhelyekké válhattak, miután az 1884. évi törvény az üvegművesipart szabad iparnak minősítette. Az üvegművészetet államilag is egyre fontosabbnak tartották, Trefort Ágost kultuszminiszter hosszas előkészületek után, európai mintára 1878-ban, állami támogatással, Budapesten megalapította az Országos Üvegfestészeti Intézetet, működését a vállalásalap támogatásával biztosította. Az intézetnek kettős célja

Kratzmann Ede: A szabadkai magyar tannyelvű tanítóképző díszlépcsőházának festett üveglablakai, 1880 k., 318x158 cm,
Fotó: Hevér Miklós

volt, az üveglablakok készítésén kívül szakembereket képzett a hazai műipar számára. Élére Kratzmann Edét nevezte ki.¹

Kratzmann Ede fia a cseh Kratzmann Gusztávnak, aki a bécsi Eszterházy képtárnak volt őre és midőn ez a képtár Budapestre került, ő lett az országos Képtár igazgatója. Kratzmann Ede magyar állami ösztöndíjjal Münchenbe megy, hogy festeni tanuljon. Később Münchenben üvegfestészeti műhelyt nyit, ahol egy Ulke nevű festővel dolgozik együtt. Első munkája Budapest számára a belvárosi plébániatemplom Szent István – és Szent László – ablaka és a budai Szent Anna templom üvegfestményei, melyek még Münchenben készültek 1873–74-ben. 1876-ban Kratzmann már Pesten találjuk. Ebben az évben kéri Trefort akkori kultuszminisztert – Pesten kelt kérvényében, hogy itt üvegfestő műhelyt nyithasson. Az engedélyt megkapja és a műhely 1878-ban meg is nyílik. A műhely földszintes épület, benne öt műterem, a pincében három szoba, egy műhelyterem és négy raktár.² „Az állam őt a legmeszebbmenő támogatásban részesítette. Megépített és teljesen berendezett számára a régi fűvészkertben, a Ludoviceum

¹ A magyarországi üvegfestészet néhány évtized alatt óriási fejlődésen ment keresztül. A 80-as évektől kezdve egymás után alakultak a fővárosi üvegfestő műhelyek (Forgó (Csongrádi Forgó István (1833-1902) és Tsa, Róth Miksa (1865-1944), Ligeti Sándor (1859-1930), Waltherr Gida (1852-19??), Palka József (1859-1952), Zsellér Imre (1878-19??), Majoros-Mayböhlm Károly (1867-1944), később Kopp Ferenc, Róth Manó, Sztéhlo Lili). A századfordulón kiadott címtár már 11 nevet sorol fel. Vidéken egy jelentős műhely jött létre, a nagyváradi Neumann testvéreké. E műhelyekben számos kiváló mester dolgozott, akik nevét sajnos nem jegyezte fel az utókor. In: Mester Éva: Üvegfestő műhelyek kialakulása Budapesten a századforduló idején (Konferencia katalógus), Budapest, 2000, p.78-81. Szabadkán az első üvegfestő Szanka János volt, aki Pór Sándor szegedi műhelyében tanulta ki a mesterséget és a 20-as években működött a városban (Lutz Ilona szíves közlése).

² Seenger Ervin: Kratzmann Ede első budapesti üvegfestő és működése, (In: Budapest várostörténeti monográfiái) 1939, p.192.

közeliében megfelelő műtermet, az Országos Üvegfestészeti Intézetet, továbbá hat éven át biztosított részére évi 6000 forintot kitevő megrendelést, és még sok egyéb kedvezményben részesítette”, emlékezik vissza Róth Miksa. A meginduló egyházi műemlékeket helyreállító purista törekvésekben jelentős feladatokat kapott korának legnevesebb építészeitől (Ybl, Schulek, Steindl, stb.), a kartonok elkészítésében neves művészekkel állt kapcsolatban (Than, ifj.Stornó, Székely, Lotz, stb.), de más állami és magánrendelésekkel is elhalmazták. Életműve egyenletes, főleg historizáló stílusban dolgozott, egyértelműen a német eklekticizmus hatása alatt állt.³

Átvételi állapot és a munkafolyamat. Fotók: Mészáros

A műhely kezdeti éveire köthetők a szabadkai ablakok. 1879-ben a pesti belvárosi és ferencvárosi plébániatemplom számára dolgozik, 1882-ben a lipótvárosi városháza számára – ahol három kettős ablakot 2100 ft-ért készít el –, a köztes úrban vannak a szabadkai vitrázsok. Kratzmann Ede műhelyéből kerültek ki 1887-ben a budavári Koronázótemplom, 1888-ban a terézvárosi plébániatemplom, a bécsi Votivkirche, a nagyváradi székesegyház, a gyomai, beszercebányai, kecskeméti, Mindszenti és csákovai templomok, a Magyar Nemzeti Múzeum lépcsőházának, a szegedi városházának az üveglakai. 1883-ban műveinek egy részéből üvegfestészeti kiállítást rendezett Budapesten.⁴

1888-ban kellemetlenül zárul Kratzmann pesti működése. Ekkor már dolgozik a Csongrádi Forgó István műhelye, akiről Kratzmann azt híresztelte, hogy róla kompromittáló híreket terjeszt. Forgó erre újságnyilatkozatot tett közzé, melyben többek között azt írja, hogy egy levelében Kratzmann a magyarokról gyalázkodóan ír. ⁵ Amidőn ennek a levélnek tartalma az itteni köröknek tudomására jutott és a parlamentben is szóvá tették, Kratzmann azt országos Üvegfestészeti Intézet vezetésétől felmentették. Kratzmann ezután még azzal próbálkozott, hogy saját műtermet nyitott, de más üvegfestők előretörése folytán, teljesen elveszítve működésének lehetőségét, 1897-ben Bécsbe költözött, s haláláig ott alkotott, de ott sem tudott érvényesülni, s nagy szegénységben halt meg.⁶ A Délvidéken az orszállási és az újvidéki Mária Neve⁷ katolikus templomok őrzik munkáit.

A Kárpát-medence üvegfestészetére elsősorban az 1830-as évek körül újjáéledt német példakép hatott szerkesztésmódban, festéstechnikában és anyaghasználatban egyaránt, a középkori helyi anyag az évszázados török dúlás és háborúskodás

alatt megsemmisült. A 19. század közepén már megfelelő minőségű üvegalapanyag és a festékek széles skálája állt az üvegfestők rendelkezésére a gyártók jóvoltából. Az Európában végbement technikai forradalom egyes vívmányait a magyar üvegfestők készen vehették át. A megfelelő színes üveget és a különféle üvegfestékeket a kereskedelem széles körben forgalmazta. Beszerzésük a magyar műhelyek megalakulásának időpontjában már nem okozott olyan nagy gondot. A tervezőmunkát nagymértékben segítették a mintakönyvek, a különböző stílusban elkészített üveglak-tervezetek. Ezek a körülmények megkönnyítették a munkát, és minden műhely kialakította a számára legmegfelelőbb eljárásmodot, amely feliratozás nélkül is eligazítást adhat az egyes munkák esetében.⁸

Róth Miksa e korszakról így emlékezik nem kevés rosszalással: ”Az üvegfestmények tervezetei eklekticizmusban fogantak és a régi stílusok variálásában merültek ki. A színes zománsfestékek sűrű alkalmazása és a festői elem jellemezte e kor műveit.” Ma már más szemmel tekintünk ezen iparművészeti remekre, melyekben a technikai tudás remek kompozíciós érzékkel és mintakészlettel párosulva nagyszerű végeredményt hozott létre. Általuk válik teljessé az építészeti tér. A két 318 x 158 cm-es lépcsőházi neoreneszánsz díszablak restaurálása 2007 szeptemberétől 2008 februárjáig tartott az épület felújítási munkálatainak keretében. A restauráláshoz a Szülőföld Alap, valamint a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság nyújtott támogatást. A munkát Kovács József és Mészáros Rudolf (Tiffany M. K.) vitrázskészítő mesterek, valamint jómagam végeztük Tóth Ágnes kisegítő közreműködésével, Mester Éva üvegrestaurátor művész szaktanácsai alapján.

A sok száz darabból álló, különböző méretű (2–20 cm) üvegsemekekből összeállított együttes a többi 19. századi festett üveglakhoz hasonlóan közvetlenül érintkezett a külső térrel, ami nagymértékben károsította az ablakokat (festéklepergések). A két felső félkörív viszonylag megőrzött darabjainak kivételével az eredeti vitrázsoknak mintegy 70 %-a hiányzik. Jellegüknek köszönhetően sikeresen rekonstruálni lehetett a logikus rendet a kompozícióban, így hozzá lehetett látni a rekonstrukció megtervezéséhez.

Vakolatba erősített fakeretjük teljesen elkorhadott, ezért teljesen új keményfa keretrendszer kidolgozása vált szükségessé, mely hőszigetelt ablakok beépítését tette lehetővé. A régi keret többszöri átfestése pontatlan volt, az üveglakokra is ráfolyt az olajfesték. A káros beavatkozások döntő részét a hiányos szakmai ismeretek, az anyag- és szakemberhiány okozta. Minden rendszer nélkül összeépítették a még meglévő darabokat, egyszerű és homokozott ablaküvegdarabokkal kiegészítve, aminek következtében: üvegtörések, -hiányok, felületi vete-medések, ólomsínsérülések és átfedések jöttek létre, mindenhová olajos gittet kentek, s ez csontkeménnyé száradt. Az ólomsztásokat is önkényesen megváltoztatták. Az eredeti egy-ségeket képező kompozíciók ólomsíneit megőriztük, így jártunk el mindenütt, ahol jó tartású volt az illesztés. Egy kis jóindulattal szakszerűnek nevezhető korábbi pótlás volt a kompozícióban, de mivel nem az eredeti technikával készült, nem építettük vissza. A tisztítás szerves oldószerrel történt. A hiányos, anyagukban színezett üvegeket napjainkban gyártott

³ Mester Éva: Üvegfestő műhelyek kialakulása Budapesten a századforduló idején (Konferencia katalógus), Budapest, 2000, p.79.

⁴ Éber: Művészeti Lexikon, Bp. 1935

⁵ „...er ist ein Ungar und rotte ich diese Leute mit der Zeit bei mir ganz aus, es sind meistens Hetzer und ohne Charakter...” In: Seenger Ervin: Kratzmann Ede első budapesti üvegfestő és működése, In: (Budapest várostörténeti monográfiái, ..) 1939, p.194.

⁶ Róth Miksa vallomásai, Róth Miksa Alapítvány és Üveg múzeum, Budapest, p.34.

⁷ Melyeket 1895-ben készített. Donka Stančić: Vitraži, Novi Sad, 1997.

⁸ Mester Éva: A Kárpát-medence üvegfestészetéről I., II. (In: ISIS 3, 4. Szerk.: Kovács Petronella), Székelyudvarhely, 2003-2004. p. 83–93, 76–84.

azonos színű síküveggel egészítettük ki. A ragasztásokat szintetikus gyantával végeztük. A hiányzó kazetták rekonstrukciójának festése, az eredetinek megfelelően meleg technikával készült, amelyhez rengeteg kísérleti festésre és égetésre volt szükség. Ezekhez a kazettákhoz régi üveglakot használtunk alapanyagul. A megfelelő színtónusok, technikák megtalálása, valamint a gyakorlott üvegfestő stílusának megjelenítése volt a cél, ezáltal a rekonstrukció szervesen beillik az eredeti üvegek közé, és egységes képet nyújt. A kopott eredeti kontúrokat és zománcfestéseket visszaoldható festékekkel retusáltuk az

egységes hatás érdekében.

A bal oldali ablakba építettük be szinte az összes eredeti üveglakot, természetesen a rekonstruálva, s mindezt pontosan dokumentáltuk. A két azonos eszköztárú és tartalmú vitrázs mégsem teljesen egyforma: a fenti félkörből kiindulva az egyik „piros” a másik „kék” lett. A magújult belső tér méltó díszévé vált e kivételesen nagy művelődéstörténeti és iparművészeti értékű, festett üveglakpár, amely 30 évvel megelőzte a Városháza dísztermének Róth Miksa-féle szecessziós remekeit.

Átvételi állapot. Fotók: Ludasi

SAŽETAK

Restauracija prvih subotičkih vitraža

U svečano stepenište zgrade prve subotičke banke, koju je projektovao Titus Mačković u neorenesansnom stilu, Edmund Kracman iz Pešte – poreklom Čeh, ugradio je tri velike kompozicije vitraža, od kojih su preostala samo dva, sa veoma puno

nedostojecih dela. Vitraži su rađeni sa klasičnim tehnikama slikanja stakla, a restauracija je obavljena 2007 – 2008.godine zajedno sa majstorima Jožefom Kovačem i Rudolfom Mesarošem, koji su majstori SZR „M&K Tiffany” u Subotici.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Restaurierung der ersten Vitrage-Fenster in Subotica

Ede (Eduard) Kratzmann, tschechischer Abstammung aber in Pest tätig, fertigte drei Glasfenster im Großformat für das Treppenhaus des von Titusz Macskovics im Neo-Renaissance-Stil entworfenen ersten Bankhauses (1880) in Subotica an. Auf den zwei erhalten gebliebenen Vitrage-Fenstern, die

nach dem Kompositverfahren hergestellt wurden, sind zahlreiche Techniken der Glasmalerei auffindbar. Die Restaurierung des in Fragmenten erhaltenen Fensterglases ist zusammen mit den Meistern des M&K Tiffany, József Kovács und Rudolf Mészáros, ausgeführt.

Korhecz Papp Zsuzsanna,

fő restaurátor, Városi Múzeum Szabadka/ viši restaurator, Gradski muzej Subotica

Lutz Ilona,

ny. mérnök

Szanka János, Szabadka első műüvegese¹

Bevezető

Az üvegfestészet 19. századi felvirágzásának délvidéki emlékei szinte kizárólagosan a budapesti vitrázskészítő műhelyek termékei. A trianoni békediktátum után e természetes kötődés megszűnt, sajnos a boldog békeidők megrendelési forrásai is elapadtak. A modernizmus már nem alkalmazta a színes üveglapokat oly mértékben, mint a historikus és szecessziós építész. E kemény, nehéz időszakban próbált tevékenykedni Szanka János (1879–1927) a szegedi származású, Szabadkára áttelepedett iparművész, aki valójában a Jugoszláv Királyság egyik első, sajnos igen rövid ideig fennálló vitrázskészítő műhelyét alapította meg. A híres zombori Stanišić cég 1898-ban alakult, vitrázskészítéssel 1908-tól kezdtek foglalkozni két külföldi mester alkalmazásával.² Ők vették meg Szanka János halála után özvegyétől a műhely felszerelését, a katedrálüvegeket, szerszámokat, ólomsínhúzó gépet. Élettörténetét a család által őrzött hivatalos okmányok, személyes levelek és visszaemlékezések nyomán vázoltuk föl.

Szanka János 1879. október 15-én született Szegeden, a nagy szegedi árvíz idején egy istállóban. Édesapja Szanka József (1851–1919) bognár, a Szeged felsővárosi leányiskola felügyelője volt. Édesanyját Engi Kiss Annának (1854–?) hívták. Hatan voltak testvérek. 15 évesen kereskedőtanoncnak állt.³ 1898. október 1-én került Pór Sándor üvegfestő műhelyébe, ahol mint etzelő (marató) és ólomunkákat kiegészítő dolgozott 1899 végéig, és ahonnan saját kérésére távozott. Az 1900-as esztendőben Pesten tartózkodott, valószínűleg a székesfővárosi vitrázskészítők között képezte tovább magát, Róth Miksánál is, mert 1905-ben már mint műüvegest említik, s később levelezett Kopp Ferencsel is. Baumhorn Lipót építéssel is kapcsolatban volt, akivel még Szegeden ismerkedhetett meg, és talán a fiumei zsinagóga üveglapkerveivel is foglalkozott.⁴ 1905. május 14-én házasságot köt⁵ Szabadkán, a helybéli Tóth Ludasi Róza-Ilona (1884–1948) iparossal, aki Szegeden járt kereskedelmi iskolába. Az ifjú házaspár Szegeden élt, 1911. augusztus 16-án leányuk született. Szanka János 1912-ben a szegedi központi Gáz- és Villamossági RT-nél dolgozik, majd 1914. szeptember 1-től 1915 márciusáig mint üveges és üvegfestő segédet újra Pór Sándor műtermében

Szanka János

találjuk, innen vonultatják be. A csonka család anyagi körülményei bizonytalanok voltak, valószínűleg ezért költöznek Szabadkára 1914-ben. Szanka János 1916-ban ad újra életjelt

¹ A műüveges, a vitrázskészítő és az üvegfestőművész, az a mester, aki különböző színű és textúrájú előre legyártott üvegekből állít össze ólomsínke kötésével dekoratív kompozíciókat, vagy üveglapokra fest kontúr, pác, fedő és áttetsző üvegfestékekkel, melyeket beleégetnek az üvegebe.

² Smiljan Njagul: Viztažisti (dokumentumfilm), Szabadka.

³ 1896–7-ig, mint könyv- és papírkereskedő segéd dolgozott Vidakovits Milan szegedi könyvkötészetében, papír-író- és rajzkereskedésében. A szegedi főkapitányság által kiadott személyleírással ellátott igazolási jegyből külsejét is megismerhetjük: középtermetű, hosszúkas arcú, gesztenyés színű a haja, barna a szeme, a szája szabályos és az orra is rendes.

⁴ A Baumhorn Lipót (1860–1932) zsinagógatervező által tervezett szegedi zsinagóga vitrázsait Pór Sándor műterme készítette, valószínűleg innen eredhet szakmai ismeretségük.

⁵ Vojnich István anyakönyvvezető előtt, házassági tanúk a vőlegény szülei és a menyasszony édesanyja Kovács Teréz, és Hubai Árpád MÁV kezelő voltak.

A Mária Terézia hadikórházban

magáról a Brüx-i (ma Csehország) kórházból írt, ahol sebesülten feküdt, számtalan találat érte. 1917 januárjában a budapesti Mária Terézia hadikórházból írt családjának. 1917 nyarán döntötte el, hogy üvegfestőként fog dolgozni Szabadkán, kikérte bizonyítványát Pór Sándortól, az anyakönyvét és erkölcsi bizonyítványát, hogy végleg letelepedhessen Szabadkán. A család megélhetését a sarokházukban nyitott fűszerkereskedés biztosította.

Az első vitrázsát 1920-ban készíti el Székely Mátvás textilüzlete részére. Munkáihoz a megfelelő ún. katedrál üveget Magyarországról hozatta be, a színes üvegeket és az ólomsíneket kihúzó gépet pedig Münchenből. A főtéri klasszicista, Vermes Gábor által építtetett⁶ palota földszintjén nyitott

Szanka J. megőrzött üveglakla

sarokbejárat Art-Deco stílusú portálját és kirakatait díszíti színes üveglakokkal. A szeptember 24-én kelt a számla, melyet Kovács Béla és Társa üvegkereskedése állított ki 11.000 korona értékben és „Székely és Vujkovic” nevére szól. Ebből az időből származhat a családi házuk ajtajába általa beépített szeceziós formavilágú vitrázs is, melyet unokája kegyelettel őriz. Ettől az időtől adózik és fizet iparkamarai illetéket. 1924-ben kapja meg az SzHSz Királyság állampolgárságát, melyért még 1922-ben folyamodott. Mivel a vitrázskészítés nem nyújtott elegendő megélhetési forrást, először 1919-ben, majd

Vitrázsterv

1924-ben végül sikeresen próbálkozik saját nevére szóló kereskedésük megnyitásával.

Szabadkán és környékén 1925–26-ban ítéletidő pusztított, mely nagy károkat okozott a Szent György templom⁷ és a zsinagóga Róth Miksa által készített üveglaklaiban. Ezek javításait, valamint az adorjáni római katolikus templomban elvégzett feladatainak saját műhelyében tett eleget. Utolsó jelentősebb munkája a Zsinagóga megrepedt üvegeinek kicse-

Székely Mátvás üzletének bejárata

⁶ A Salga Mátvás által 1909-ben tervezett fából készült “dobozkirakatot” modernizálták. In: V. Aladžić-G. Prčić-Vujinović-M. Grlica: Városteremtők I., U. G. Zagrad, Szabadka, 2008, p. 210-215.

⁷ A Szent György templom üveglaklait, melyek a II.VH-ban megsemmisültek, valószínűleg Ligeti Sándor készítette, ugyanúgy, mint a Szent Rókus templomét is.

Bizonyítvány

rélése, javítása volt. A mintegy 2942 törést kellett kijavítania, elvégzendő munkáit pontos leírással 44. pontban foglalták össze. Váli Gyula városi főépítész levelezőlapon értesíti, hogy elvégzett munkáit 1927. február 8-án veszik át hivatalosan.

A következő szomorú hír Szanka János haláláról szól, mely tudatja, hogy 1927. december 27-én hunyt el, s másnap temették a szabadkai bajai úti temetőbe. Mintegy 80 esztendőnek kellett eltelnie, mire városunkban újra vitrázskészítő mesterek kezdtek el tevékenykedni. Szanka János hányattatott

Szanka házaspár

nehéz életútja tükrözi e nehéz sorsú vidék, otthona történetét, az első nagy világegés utáni állapotokat. Alkotótevékenysége és személyisége unokája, Lutz Ilona kitarató kutatómunkájának köszönhetően mégsem merült teljesen feledésbe.

SAŽETAK

Janoš Sanka – prvi vitražist Subotice

Janoš Sanka (1879–1927) je rodom iz Segedina. Nastanio se u Subotici nakon Prvog svetskog rata, jer mu je supruga bila Subotičanka. Svoj zanat je izučio u segedinskoj radionici Šandora Pora i u Budimpešti. Godine 1920. je napravio vitražnu

kupolu za prodavnicu Matije Sekelja, koja više ne postoji. Radio je popravke na vitražima sinagoge, crkve sv. Jurja i župne crkve u Adorjanu. Nakon njegove smrti njegove alate, mašinu i stakla je kupila radionica Stanišić iz Sombora.

ZUSAMMENFASSUNG

János Szanka, der erste Kunstglaser in Subotica

János Szanka (1879–1927), geboren in Szeged, hat sich nach dem II Weltkrieg in Subotica niedergelassen und zwar, weil seine Frau in Subotica lebte. Seine Fachkenntnisse erlernte er in der Werkstatt von Sándor Pór in Budapest. Im Jahre 1920. hat er die Vitragenkupolle des Geschäftes von

Mátyás Székely gemacht, welche aber nicht mehr existiert. Er reparierte auch die Vitragen der Synagoge und der St. Georgs Kirche als auch der Pfarrkirche in Adorjan. Nach seinem Tode sein Werkzeug, seine Maschinen und die Gläser wurden von der Werkstatt Stanišić in Sombor gekauft.

Zoltan Mesaroš (Mészáros Zoltán, PhD),
arhivista, Istorijiski arhiv Subotica

Prvi subotički arhivski dan

(23. septembar 2008)

Istorijiski arhiv Subotica je 2007. godine slavio šezdeset godina svoga postojanja. Tada je održan svečani skup posle kojeg se počelo razmišljati o tome kako bi trebalo da se organizuje arhivski dan, što je inače praksa u sličnim institucijama u inostranstvu. Prvi arhivski dan je organizovan 23. 9. 2008. godine u Velikoj većnici Gradske kuće. Tada su kolege iz zemlje i inostranstva držali izlaganja o stručnim pitanjima koja mogu da budu zajednička svim arhivima u regionu. Kolege iz Mađarske su se najviše bavile pitanjem promene funkcije arhiva, dok je kod nas najinteresantnije pitanje bilo kako reagovati na izazove koje je donela tranzicija. Gosti iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine su govorili o stanju arhivske mreže i o stručnim problemima koji se javljaju kod njih.

Dr Stjepan Sršan, direktor Državnog arhiva Osijeka, je održao predavanje pod nazivom: "Status arhiva i arhivske službe u Republici Hrvatskoj". U svom predavanju je izložio koje su pravne osnove arhivske delatnosti u Hrvatskoj, a tako-

Učesnice skupa iz IAS

đe je ukratko opisao arhivsku mrežu, te nadležnost i funkcije arhiva uz analizu postojećeg stanja ljudskih resursa. Saznali smo da je Zakon o arhivskoj građi i arhivima (Zakon o arhivskom gradivu i arhivima) donet 1997. godine i da definiše šta je arhivska i registraturska građa, kakav je njen značaj i kako

Plakat

Stevan Mačković, direktor IAS, na otvaranju

se postupa sa njom. Zakon uređuje dostupnost, korišćenje i zaštitu arhivske građe, te definiše organizaciju i nadležnosti arhivskih ustanova. U Hrvatskoj je cilj da arhivi postanu deo nacionalnog informacijskog servisa, te da budu centar znanja, kao i da odigraju sveobuhvatnu ulogu u životu građana, ustanova i preduzeća. Saznajemo da je organizacija arhiva pod nadzorom Ministarstva kulture, a da matičnu službu obavlja Hrvatski državni arhiv iz Zagreba nad regionalnim državnim arhivima. Pored državnih arhiva je predviđeno da arhive mogu osnivati i neke značajne ustanove ili regioni i gradovi. Međutim, ovaj proces još nije daleko odmakao. Iz predavanja smo saznali da je u Hrvatskoj relativno mali broj arhivista, ali je zanimljivo da su pokrenuli tečaj za arhivare od 2000. godine (Stručni arhivski tečaj i ispit za djelatnike u registraturama).

Dr Izet Šabotić, direktor Arhiva Tuzlanskog kantona, je održao predavanje pod naslovom: "Status arhivske službe Bosne i Hercegovine u vremenu tranzicije". Iz njegovog predavanja smo saznali da u Bosni i Hercegovini nema matičnog arhiva i da je zbog toga nadzor nad radom arhiva nerešen, tj. da je po kantonima to rešavano na različite načine. Najvažniji im je zadatak da se uspostavi zajednički informativni sistem i da mreža arhiva počne da funkcioniše zajednički. Bosansku arhivsku službu opterećuju i posledice rata, problemi tranzicije, a i to da neke međunarodne organizacije odnose svoju građu iz Bosne i Hercegovine. Arhivi i arhivska mreža u Bosni i Hercegovini stoje pred velikim izazovima.

Iz Arhiva Čongradske županije iz Segedina je dr Tibor Berta (dr. Berta Tibor), zamenik direktora, održao predavanje o temi iz koje se vidi da je arhivski sistem Mađarske znatno komplikovaniji zbog istorijskog razvoja arhiva. Ukratko je izložio kako je tekao razvoj arhivske službe u Ugarskoj/Mađarskoj, a detaljnije se osvrnuo na razvoj arhivske službe u 20. veku. U tom istorijskom razvoju su značajnu ulogu imali arhivi lokalnih uprava, a upravo to je postao važan segment arhivskog sistema Mađarske. Sadašnja zakonska regulativa je dobra podloga daljem razvoju arhiva.

Dr Istvan Kenjereš (Dr. Kenyeres István), zamenik direktora Arhiva grada Budimpešte, je održao predavanje pod naslovom: "Usluzna delatnost arhiva u Mađarskoj". Istakao je da je vlada u Mađarskoj prihvatila plan o strategiji mađarskog Informatičkog društva (Magyar Információs Társadalom Stratégia). Deo te strategije se odnosi i na arhive. Po tom planu arhivi su dužni da zadovolje potrebe korisnika arhivske građe na što višem nivou. Pored toga je potrebno da pomažu da uprava bude što dinamičnija i da odigraju značajnu ulogu u očuvanju jezika i kulture. Pri tome je veoma važno da se zbroje sva kulturna bogatstva i da se napravi njihov zajednički katalog. Želja im je da osnuju nacionalnu «vizualnu arhivu», da se digitalizuje kulturno blago, da se čuvaju sadržaji koji su nastali digitalno i da se izrade uputstava kako da se čuvaju i odabiru dokumenti po granama delatnosti. Strategija razvoja arhiva se počela izradivati 2005. godine. Uz spomenute zadatke je važno da sa sprovodi stručno osposobljavanje radnika i da se radi na odnosima sa javnošću. Plan iz 2005. godine je dopunjen, usavršen i razrađen do detalja 2008. godine.

Dr Jožef Đenešei (Dr. Gyenesei József), direktor Arhiva Bač - Kiškun županije iz Kečkemetu, je održao predavanje pod naslovom: "Predlozi za reformu organizacije arhiva i arhivske službe u Mađarskoj". Opisavši situaciju u Mađarskoj, izložio je da u državi ima oko 350. 000 dužnih metara građe, od kojih se 95% nalazi smešteno u 43 ustanove, a ostalih 5% u 39 javnih privatnih arhiva. Državni arhiv (Magyar Országos Levéltár) čuva 21 % građe, a 63% čuvaju regionalni županijski arhivi i Arhiv grada Budimpešte; 9,5 % građe čuvaju državni stručni arhivi, a 1,5 % čuvaju gradski arhivi. Period tranzicije je uneo

novine u ulogu arhiva. Do sada primenjivani metodi i načini rada ne mogu da zadovolje nove zahteve koji su se pojavili. Nekada se trebaju ponovo osmisliti metodi rada koji se primenjuju, ali nekada treba da se smisli potpuno nov način rada. Naravno, i dalje je primarno sakupiti, sačuvati i srediti arhivsku građu tako da se može istraživati, ali pored toga postaje sve važnije da se zadovolje potrebe svih koji žele koristiti arhivsku građu. Treba obezbediti da podaci budu pristupačni (ako je moguće i sa Interneta). Prema tome, rukovodstvo arhiva treba da bude fleksibilno sa „menadžiranjem promena“. Glavni je pravac razvoja dostupnost informacija, što iziskuje primenu najmodernije tehnologije i informatike. Prema tome zadaci su da arhivi budu opremljeni informatičkom tehnologijom i stvaranjem elektronskih baza podataka. Radi svega ovoga treba brižljivo planirati, obavljati poslove sa strankama na elektronski način, proširiti već poznate vidove usluga te obezbediti elektronski način usluga, primeniti moderne načine rukovođenja i menadžmenta, pratiti kakve su želje korisnika arhivske građe i obnoviti obuku arhivista. Treba nastojati da kvalitet usluga bude što bolji, da arhiv bude otvoren i pristupačan stanovništvu, da se planira odnos sa javnošću i da se prošire te vrste usluga koje se plaćaju.

Direktor Arhiva Baranjske županije u Pečuju dr Imre Odor (Dr. Ódor Imre) je održao predavanje pod naslovom: „Prošlost i sadašnjost arhivskog istraživanja u Baranji“. U svom predavanju je dao pregled publikacija i edicija koja su pisane na osnovu arhivske građe. Od 1968. godine se objavljuju godišnje periodike o lokalnoj istoriji Baranjske županije. Od tih godina pa do današnjih dana su te publikacije dotakle sve fondove koji postoje u Arhivu, a od osamdesetih godina je započela saradnja sa arhivima u inostranstvu. Bave se i istorijom raznih nacionalnih zajednica po čemu prednjače u Mađarskoj.

Iz Istorijskog arhiva Subotica je arhivista *Sanela Pletikosić* odžala referat pod naslovom: "Praksa i status Istorijskog arhiva Subotica u periodu tranzicije". Izložila je koji zakoni kod nas regulišu rad arhiva i registratura u periodu posle 2000. godine sa komentarom da bi novi zakoni o kulturi i arhivskoj građi mogli bolje da urede postojeću situaciju. Naglasila je da je period tranzicije problematičan zbog toga što su se društvene organizacije i preduzeća promenila u deoničarska društva ili su pak prodana, a da se pri tome nije vodila adekvatna briga o registraturskom materijalu što nama otežava rad. Spoljna služba se susreće sa time da se neadekvatno vodi arhiva dotičnih organizacija. Ovu situaciju treba da reši zakon, iako istu pospešuje i razmena iskustava sa arhivima u zemlji i inostranstvu. Plod tranzicije je i to da u arhiv češće svraćaju istraživači iz inostranstva koji obično rade na starijim fondovima. Na kraju svog izlaganja koleginka se osvrnula na kulturno-prosvetni rad arhiva i na to da je nabavkom kompjutera Istorij-ski arhiv Subotica postao moderan arhiv.

Arhivista Nikola Petričić iz Istorijskog arhiva Zrenjanin je izložio svoj rad pod naslovom: „Zaštita arhivske građe po registraturama u procesu tranzicije našeg društva“. Svojska transformacija je karakteristična za period tranzicije kojoj se već nazire kraj, „jer je veliki broj društvenih preduzeća dobio novog titulara svojine“. „U svetlu ovakve svojske transformacije naša struka se nalazi pred brojnim izazovima“, kaže se u njegovom radu. Ti izazovi nastaju zbog toga što neki novi vlasnici ne brinu i nisu zainteresovani za čuvanje arhivske građe, niti ih interesuje šta se dešavalo u preduzeću pre njih. Problem je i to da se arhivi ne informišu službeno o statusnim promenama raznih preduzeća, nego se o tome mogu informisati putem medija. Spoljna služba se suočava na terenu sa različitim situacijama što zavisi od slučaja do slučaja, a nekada i sa uniš-

„Subotičke novine” o događaju

tavanjem arhivske građe i zanemariivanjem evidentiranja. Najgori je primer fabrika nameštaja «Žarko Zrenjanin», koja je radila decenijama, a kod promene vlasnika se nije sačuvao ni metar arhivske građe. Naći rešenje za ovakve različite slučajeve nije lako, ali je najbolje tretiranje takvih problema tako da se arhivska građa, koliko je moguće, preventivno zaštititi. Ima i dobrih primera, prvenstveno od onih vlasnika koji dolaze sa zapada i koji sami stupaju u kontakt sa Arhivom. Pošto dolaze iz dobro uređenih država, verovatno su svesni toga koliki je značaj arhivske građe, te se interesuju za svoje obaveze u očuvanju arhivske građe. Novi vlasnici iz naše zemlje često shvataju čuvanje registraturskog materijala kao dodatno opterećenje što im je zakonom propisano. Kod preduzeća u stečaju je najbolji način da se arhivska građa preuzme u vreme stečaja i tako se ona zaštićuje od mogućeg nemara novog vlasnika. U radu je istaknuto da je u našoj zemlji potrebno rešenje statusa arhiva.

Arhivisti Istorijskog arhiva grada Novog Sada Jugoslav Veljkovski i Milorad Bešlin su pripremili rad pod naslovom: «Neki problemi u preuzimanju stečajne arhivske građe». Predavanje se baziralo na problemima sa kojima su se susretali radnici Istorijskog arhiva grada Novog Sada prilikom preuzimanja arhivske građe pravnih lica koja su ugašena stečajnim postupkom. Pored predstavljanja značaja ove teme, autori su predložili i moguća rešenja. Možda je najveći problem pitanje smeštaja građe, koja bi se po svoj prilici trebala rešiti intervencijom osnivača tj. izgradnjom novih smeštajnih kapaciteta. Iz aspekta preuzimanja građe, rešenje je da sudije za stečajne postupke budu upoznate sa tom problematikom. Takođe bi bilo

važno, da elektronski dokumenti budu čuvani sa višegodišnjim rokovima čuvanja.

Direktor Istorijskog arhiva Zrenjanin Nada Boroš je održala predavanje pod naslovom: «Statusni i strateški problemi naših arhiva u nastalim društvenim i ekonomskim uslovima». U svom predavanju je iz stratejske perspektive sagledala čitavu problematiku arhivske službe u Vojvodini. Prvo se osvrnula na razvoj arhivske delatnosti u Srbiji i Jugoslaviji. Izdvojila je kao pozitivnost jednoobraznost rada arhivske službe perioda do devedesetih godina. Nažalost, devedesete godine su kad nas unazadile čitavu arhivsku struku. Takođe se tada odigrala i smena generacija u pojedinim arhivima, što je samo po sebi izazov u očuvanju kontinuiteta rada arhiva. Po predavaču je problem i taj što arhive finansiraju opštine, što može da predstavlja neuravnoteženost u radu arhiva. Predavač je konstatovao: «Država mora rešiti status arhiva i obaveze osnivača jer oni ne smeju biti prepušteni ničijoj pojedinačnoj volji». Najvažnija stvar je, po predavaču, da se reše stručni, statusni i strateški problemi i «da što pre postanemo ono što stvarno i jesmo, sastavni deo evropske i svetske kulturne baštine».

Referati sa arhivskog dana su korisni zbog informacija koja su se pojavile u njima. Naime, vidi se da je budućnost u tome da građa bude što pristupačnija široj javnosti i istraživačima. Pri tome je veoma važno da se bavimo problemima digitalizacije i da stvorimo strategiju razvoja arhiva, jer je budućnost i u tome da se arhivske mreže što više povežu i u organizacionom i u informacijskom smislu. Arhivska služba kod nas treba da na adekvatan način reaguje na sve izazove koje joj postavlja period tranzicije.

ÖSSZEFOGLALÓ

Az Első Szabadkai Levéltári Nap

A Szabadkai Történelmi Levéltár 2008-ban levéltári napokat tartott. Ezen négy országból 10 előadás hangzott el. A magyarországi vendégek elsősorban a levéltárak új, szolgáltató szerepéről beszéltek, amely kutathatóbbá, könnyebben megismerhetővé tennék a levéltárak iratait. A boszniai és horvátországi helyzetről megtudtuk, hogy hogyan működik egy

ZUSAMMENFASSUNG

Die ersten Archivtage in Subotica

Das Historische Archiv in Subotica hat 2008. Archivtage gehalten. Aus vier Ländern haben Kollegen teilgenommen mit 10 Vorträgen. Die Gäste aus Ungarn befassten sich mit der neuen dienstleistungsgebenden Rolle der Archive was die Forschung der Archivalien erleichtern soll. Über die Situation in Bosnien und Croatien haben wir erfahren wie ein stark zentralisiertes und wie ein ganz dezentralisiertes System funktioniert.

erősen centralizált és egy teljesen decentralizált rendszer. Vajdaságban pillanatnyilag a tulajdonváltások korszaka és az államszocializmusból történő átmenet okoz nehézségeket, mert gyakran nem figyelnek oda a levéltárakba kerülendő iratokra. Ezen kívül felvetődött egy új stratégia és törvény kidolgozásának szükségessége is.

In Vojvodina verursacht der gegenwärtige Besitzwechsel und der Übergang aus dem Staatssozialismus Schwierigkeiten, weil dadurch die Probleme des Archivwesens vernachlässigt bleiben.

Auf der Konferenz ist der Schluss gezogen dass die Notwendigkeit besteht, zur Regulierung dieses Bereiches neue Gesetze zu erlassen.

Zoran Vukelić,

arhivista, Istorijiski arhiv Subotica

Godina 2007. u čitaonici i sekretarijatu Istorijiskog arhiva Subotica

U 2007. godini zaposleni u čitaonici i sekretarijatu Istorijiskog arhiva Subotica¹ imali su dosta posla. Stručni radnici IAS-a zaposleni u čitaonici omogućili su da 95 istraživača (88 domaćih i 7 stranih državljana – petoro iz Mađarske i dva iz Hrvatske) prouči 380 zahteva iz 50 arhivskih fondova. Naši istraživači su 127 zahteva popunili zahtevajući da im se predlože knjige iz fonda 451: Zbirka crkvenih matičnih knjiga. Građa iz fonda 2: Gradsko veće, šezdeset i pet puta je vadena za potrebe istraživača, a 26 puta za korisnike koje je zanimalo šta čuvamo u fondu 272: Magistrat slobodnog kraljevskog grada Subotica. O tome šta sadrži građa fonda 47: Gradsko poglavarstvo – Senat grada Subotice, zaposleni su dvadeset puta uslužili domaće i strane istraživače, a za fond 275: Zbirka projekata, bilo je četrnaest podnesaka. Spisi iz fonda 1: Vojnici iz Bajše, bili su dvanaest puta iznošeni za potrebe istraživača. U rubriku Matične knjige korisnika arhivske građe pod nazivom: „Tema i svrha korišćenja arhivske građe” najbrojnije teme koje su obrađivali naši istraživači su: porodična stabla; istorijati školskih ustanova, privrednih organizacija, arhitektonskih i građevinskih dobara i uvaženih ličnosti iz Subotice i subotičkog kraja; teme za potrebe naučnih i novinarskih radova; školskih takmičenja i drugo. Istraživači u IAS-u bili su učenici srednjih škola, studenti, penzioneri, profesori srednjih škola i fakulteta, zaposleni u privrednim i vanprivrednim organizaci-

jama.

Zaposleni u sekretarijatu IAS-a primili su u 2007. godini tri stotine i devedeset i dva zahteva (392). Najbrojniji su bili zahtevi za utvrđivanje radnog i beneficiranog staža – 119. Građani, privatna ili službena lica, sedamdeset i sedam puta tražili su da im naše kolege dostave podatke i fotokopije originalnih spisa koji sadrže podatke o građevinskim dozvolama, projektima, tehničkim prijemima. Uverenja iz crkvenih matičnih knjiga dobilo je trideset i četvoro podnosilaca zahteva, a oduzetoj imovini trideset i dvoje vlasnika ili njihovih potomaka. Uverenja o završenoj školi potražilo je dvadeset i osam stranaka. Službenicima opštinskih sudova u Bačkoj Topoli i Subotici odgovoreno je pozitivno devetnaest puta. U predmetima u kojima su stranke tražile podatke o ostavini zaposleni u IAS-u su im šesnaest puta uručili tražena dokumenta. U 2007. godini rešeno je četrnaest zahteva o ratnoj šteti. Prepise starih zemljišno-knjižnih uložaka tražilo je i dobilo trinaest stranaka. Naše kolege izdale su i šest potvrda o osnivanju i organizacionim promenama preduzeća, pet potvrda o nacionalnoj pripadnosti koje su tražili odgovorni u konzularnim predstavništvima u Subotici, četiri potvrde uz prateću dokumentaciju u predmetima kojima stranke zahtevaju rehabilitaciju, te dvadeset i pet pismenih odgovora strankama na raznovrsne podneske.

Sekretarijat

Čitaonica

¹ U daljem tekstu skraćeno IAS.

Зоран Вељановић,
архивиста, Историјски архив Суботица
Татјана Сегединчев,
виши архивиста, Историјски архив Суботица

*Делимично успокојен, Вознесенски наставља
да претура по архивској грађи.
Али много више сазнаје о унутрашњем устројству
и скривеном смислу архива самог него
о предмету свог истраживања.
Схвата да архив није колективно памћење
већ колективни заборав света.*

*„Успон и пад Паркинсонове болести“
Светислав Басара*

Scriptura de Archivo

(Из рада Приређивачког одбора за писање
Водича кроз архивске фондове и збирке
Историјског архива Суботица)

КЉУЧНЕ РЕЧИ: водичи, архивска грађа, фондови и збирке, историјски архиви, заштита архивске грађе, Историјски архив Суботица, Војводина, Србија

САЖЕТАК: у раду је указано на једну од делатности регионалних историјских архива у Републици Србији – изради, односно писању Водича кроз архивске фондове и збирке који се дефинише као прво и основно научно-информативно средство општег типа, а које даје сумарни опис садржаја грађе и који се објављују као посебна едиција Архива Србије и архивске службе у Републици Србији – Водич кроз архивску грађу Србије.

У исто време наглашено је да се објављивањем Водича кроз архивске фондове и збирке реализује основна функција историјских архива, а то је заштита архивске грађе која је похрањена у депоима регионалних историјских архива, у овом случају Историјског архива у Суботици.

№ 00. Предисловље

Колика је потреба архива као установе културе да поседује, па ма какав био Водич кроз архивске фондове,¹ говори дефиниција његовог постојања, а то је у намери да се и на тај начин заштити поседована архивска грађа. А да би уопште могао успешно да обавља своје основне функције и делатности, нужно је да сваки архив израђује и користи информативна средства која служе ефикасној

заштити архивске грађе, информисању о њеном садржају и за коришћење у научне, оперативне и друге потребе. Са друге стране, предмет и задатак сваког информативног средства, поготову водича кроз архивску грађу, јесте да пружа што је могуће сажетију, комплекснију и објективнију информацију о садржају архивске грађе фондова и збирки.

Водичи се израђују ради откривања садржајне вредности архивске грађе и информисање њених корисника о томе. Они су прво и основно научно-информативно средство општег типа које даје сумарни опис садржаја грађе. Такође су први степен за сваког истраживача који пређе праг архивске установе до његовог успона ка жељеном циљу.

Стога не постоји ниједан архив који нема израђен Водич кроз своје архивске фондове. Они су показатељи тренутног стања архивске грађе. А како су архиви живи организми те се њихово унутрашње стање непрестано мења (презума нова грађа, безвредни материјал излучује....), периодично се указује потреба за израдом нових водича кроз архивске фондове да би се у њима исказивали што релевантнији подаци.²

№ 01. Водич и редакција Водича кроз архивску грађу Србије

Када је у Архиву Србије 2000. године покренута иницијатива за писање нове серије водича кроз архивске

¹ Од самог настанка архива као установе која складиште и чувају документа или друге писане вредности, јавила се потреба да се оно што се налази између зидова, неки начин стави и између корица књиге која упућује на чувано благо.

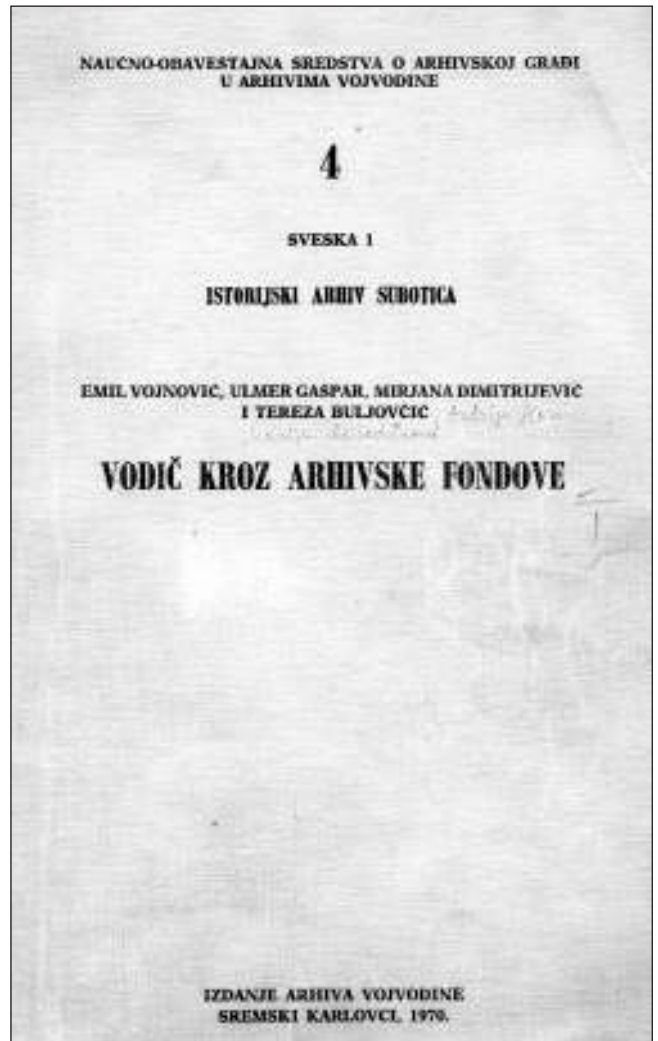
² Водичи кроз архивску грађу у Србији, у било ком облику, израђују се од самог почетка постојања архивске службе у Србији, односно доношења Закона о Државној архиви која је озваничила њен рад 1. јануара 1900. године. У новије време: *Водич архива Србије, књ. 1, Књажевска канцеларија 1815-1839*, Београд 1967; *Водич архива Србије, књ. 1*, Београд 1973; *Водич архива Србије, књ. 2*, Београд 1975; *Водич кроз архив Друштва Србске словесности (1842, 1845-1864)*, Београд 1999.

фондове и збирке,³ а затим и одређена редакција „Водича кроз архивску грађу Србије“ којој су на седници Управног одбора Архива Србије дата овлашћења да води посао, мало ко је веровао да ће то бити једна од ретких (на нивоу републичких комисија) која ће свој посао и реализовати упркос свим искушењима у којима се налазила, те трајати и истрајати у зацртаним пословима.

Редакција је на почетку свог деловања израдила нормативна акта: **Правилник о раду редакције „Водича кроз архивску грађу Србије“** и **Упуство о техничком изгледу водича за архиве у Војводини**, која су даље била основни елемент у раду сваког архива понаособ. Па тако *Редакцију у пуном саставу* чине председник, четрнаест чланова и секретар које именује Управни одбор Архива Србије на предлог директора Архива Србије, док *Редакцију у ужем саставу* чине председник и секретар Редакције у пуном саставу и три члана Редакције у пуном саставу које именује Редакција у пуном саставу на заједничком састанку приликом рада на појединачним томовима Водича. Редакција доноси одлуке о свом раду на састанцима у складу са овим правилником, док је главни и одговорни уредник едиције Водича директор Архива Србије.⁴

Правилник дефинише водиче као основна информативна средства свих архива који се објављују као посебна едиција Архива Србије и архивске службе у Републици Србији. Они треба да у тренутку излажења дају пресек стања једног архива, а с обзиром да садрже податке о ствараоцима, количини и садржини архивске грађе, као и податке о самом архиву и уложеном стручном архивистичком раду на архивским фондовима и збиркама, чине *Вјеруј* архивске установе, док обједињени у едицији Водичи кроз архивску грађу Србије (Водичи кроз архивске фондове за архиве у Војводини) чине укупан архивски инвентар фондова и збирки којима располаже Република Србија. Основни путоказ при писању Водича је Упуство за израду водича који прописује и доноси редакција Водича кроз архивску грађу Србије. Но, да приређивачи Водича не би били препуштени сами себи, редакција организује пружање стручне помоћи архивима и сарађује са приређивачима Водича: око редактуре, стручне, језичке и правописне лектуре, као и техничког уређења и штампања са коректуром, са циљем једнообразног уређивања свих томова ове едиције. На крају, када утврди да је рукопис тома Водича спреман за штампу, да је одобрење за штампање.

Сама припрема неког архива за рад на водичу, огледа се у томе да поједини архив именује *Приређивачки одбор* састављен од стручних радника те установе. Такав Приређивачки одбор пријављује израду водича секретару редакције у писменој форми. Секретар редакције о томе обавештава председника и чланове редакције која именује редакцију у ужем саставу, која је сходно номенклатури посла обавезна да се придржава Упустава за израду

водича које доноси редакција. Сарадња приређивачког одбора врши се према потреби у току самог приређивања текста водича у мери колико изискује сам поступак писања и не ограничава се бројем.

И на крају водич се може објавити тек након што га је прегледала и одобрила Редакција.

№ 02. Водич и Приређивачки одбор за писање Водича кроз архивске фондове и збирке Историјског архива Суботице

Историјски архив у Суботици, по амбициозној иницијативи и одлуци Архива Војводине⁵, а све у жељи да „се и на делу спроводи прокламовани принцип о јавности и приступачности докумената за коришћење у научне и друге сврхе“⁶, крајем шездесетих година прошлог миле-

³ Састанак је сазвао директор Архива Србије историчар Јован Пејин, архивски саветник.

⁴ Весна Башић, Нада Берић, Зоран Вељановић, Ружица Дотлић, Милица Бенић, Бранка Јанић, Милча Мадић, Боро Мајданац, Златибор Марковић, Верица Николић, Снежана Радић, Славица Соломун (секретар), Милена Радојчић, Радомир Ристић (председник), Тајјана Сегединчев, Вера Филиповић, Раде Шумоња

⁵ Поред сасвим оправдане тежње да се стави на папир оно што би чинило водич, ма шта он у датом тренутку заиста значио, амбиција иницијатора за писање водича се огледала и у томе да је већина регионалних архива још увек била у фази прикупљања архивске грађе са терена, утврђивања и раздвајања фондова, те у већини радила такозвано регистратурско сређивање архивских фондова и збирки. Такође, мали број запослених у архивима као и недовољан број стручних кадрова био је стално присутан. Посебан проблем је био изражен у недостатку стручњака за класичне језике, а потом у стручњацима за стране језике који добро владају архивистиком.

⁶ Емил Војновић, Гашпар Улмер, Мирјана Димитријевић и Тереза Буљовић, Водич кроз архивске фондове 4, Историјски архив Суботица, свеска 1, Издање Архива Војводине, Сремски Карловци 1970, стр. 176 (Научно-обавештајна средства о архивској грађи у архивима Војводине). Уређивачки одбор су чинили: Божидар Кузманов, Живан Кузманов, Љубомир Марковић, Никола Николић, Миленко Палић, Слободан Радовановић и Милорад Рајић. Одговорни уредник је био Божидар Кузманов.

нијума покренуо је посао око израде Водича кроз архивске фондове. Када је посао око писања те склапања рукописа био окончан, дат је најпре дактилографкињама на прекуцавање, а затим на умножавање помоћу шапирографа. На самом крају овог дела техничког посла, ударани су кламери и лепљене су броширане једнобојне жуте корице. Цео посао се обављао у Архиву Војводине (који се налазио у Сремским Карловцима), а завршен је био октобра 1970. године⁷.

Када су први примерци **Водича кроз архивске фондове 4, Историјски архив Суботица, свеска 1**, или популарно названог „**Жути водич**“ (названог тако по боји корица) угледали светлост дана, мала екипа суботичких архивиста је могла да буде итекако задовољна, јер осим што је један пионирски и надамце велики посао био окончан а појавио се као први у замишљеној серији, те је и на тај начин био узор и показатељ другим војвођанским архивима у њиховим настојањима да и они окончају свој посао⁸. Осим тога суботички Водич, садржавао је описе 143 фонда, те је на недвосмислен начин исказао и стање архивалија које се налазе на полицима депоа. Колико је оно могло да задовољи тадашње истраживаче и друге кориснике архивске грађе која је била похрањена у Историјском архиву Суботице остаће непознаница, јер у највећем броју описа, поред одреднице *несређен*, стајало је *регистратурски сређен*, а у мањем броју *архивистички обрађен* што би требало да значи сређен у пуном смислу те речи, односно да се на датим фондом архивска грађа обрађивала, тј. ставила у заштиту по номенклатури послова које обухватају ту операцију⁹.

Овде је битно истаћи да су сви архиви у Војводини испоштовали одлуку за писање Водича и у потпуности се придржавали Упутства за писање водича, те када је окончан посао у свих девет архива чинили су јединствен једнообразни стручно-методолошки текст, те је цела серија водича много добила у својој употребној вредности¹⁰.

Поучени искуством на писању **Водича кроз архивске фондове и збирке у Војводини**, одређен број стручњака из

више војвођанских архива покренуо је иницијативу да се ради на припреми и изради публикације под називом „**Архивски фондови и збирке у архивима и архивским одељењима у СФРЈ**“. Иницијатива је усвојена на Саветовању архивских радника Југославије одржаном у Шибенику (Република Хрватска) октобра 1974. године, где су усвојена и основна Правила за припрему ове публикације коју је израдила Савезна редакција коју је именовао Извршни одбор Савеза друштва архивских радника Југославије¹¹.

Публикација Архивски фондови и збирке у СФРЈ САП Војводина, у издању Савеза друштва архивских радника Југославије, појавила се 1977. године. У целини има карактер прегледа архивских фондова и збирки. Њен централни део је Преглед архивских фондова и збирки, док остали делови приказују основне карактеристике стања и делатности архивске службе у СФРЈ и у појединим републикама и покрајинама и сваког архива и архивског одељења појединачно или олакшавају коришћење „Прегледа“ и омогућују проналажење података о архивским фондовима и збиркама са других становишта (топографски, предметни и хронолошки индекси). На крају књиге дата је и Библиографија архивских публикација, где најалост, суботички архив није био заступљен ни са једном публикацијом. Међутим, то није значило да иако малобројни суботички архивисти нису писали стручне радове, него нису имали развијену издавачку делатност¹².

Део о Историјском архиву Суботица (стр. 249–261) садржавао је у опису 48 нових фондова и збирки у односу на постојећи „Жути водич“, дакле укупно 191, од којих су, по наводу аутора, 51 у несређеном стању¹³.

Средином деведесетих година, односно 1997. године у суботичком часопису за књижевност, уметност и културу *Руковет*, под називом *Pro Arhivo – De Arhivo* изашао је још један преглед архивских фондова и збирки Историјског архива Суботица, али овога пута са ширим објашњењима четрдесетак најесклузивнијих фондова и збирки по избору аутора текста¹⁴. Овај преглед, како га аутор назива, написан је као потреба да се премости

⁷ Исто, стр. XIII. Уводну реч „Уз први водич“ написао је Средоје Лалић, дојен архивистике и вероватно један од најбољих архивских стручњака у Војводини. Технички уредник је била Споменка Тот.

⁸ Дефинитивно је Водич кроз архивске фондове 4, Историјски архив Суботица, свеска 1, Издање Архива Војводине, Сремски Карловци 1970, први водич у правом смислу те речи. Међутим, покушаји за израдом некаквог прегледа или приручника који би упућивао на садржај архивских фондова и збирки које се налазе у Историјском архиву Суботица били су нешто раније. О томе видети у: Емил Војновић, Општи инвентар Државног архива у Суботици; у Архивист, Орган Савеза архивских радника ФНРЈ, бр. 1, 1956; Емил Војновић, Из архивистике, Приручник за службенике архива, Београд 1959, стр. 25. Укупан број архивиста у суботичком Архиву у тренутку објављивања Водича 1970. године био је три: Емил Војновић, Гашпар Улмер и Мирјана-Беба Димитријевић.

⁹ Архивски преглед, бр. 1-2, Београд 1977. стр. 99-198. Номенклатура послова у архивима СР Србије (комплетан списак послова)

¹⁰ У водичима кроз архивске фондове Војводине систем излагања архивске грађе, структура и ред излагања архивских фондова и збирки, као и редослед излагања података о архивској грађи у водичима свих девет архива чинили су јединствен једнообразни стручно-методолошки текст по редоследу, односно систему излагања архивске грађе, структури и реду излагања архивских фондова и збирки, као и редослед излагања података о архивској грађи, те је цела серија водича много добила у својој употребној вредности. Не улазећи у разматрање механизма контроле војвођанских архива, чини нам се да је кључ једнообразности био у томе што су се рукописи предавали на оном истом месту где се вршио финални надзор и где се одвијао посао штампања целе серије.

¹¹ Архивски фондови и збирке у архивима и архивским одељењима у СФРЈ САП Војводина, Београд 1977. Издавач је био Савез друштва архивских радника Југославије. Главни и одговорни уредник и редактор тома за САП Војводину је био Средоје Лалић, а секретар редакције и коректор Споменка Тот. Сарадник из Суботице који је урадио белешке о архиву, преглед архивских фондова и збирки, топографски и хронолошки индекс архивских фондова и збирки био је Гашпар Улмер.

¹² Добијањем Решења Покрајинског секретаријата за образовање и културу - Нови Сад (бр. 651-24 од 22. фебруара 1990) Историјски архив Суботица стекао је услов за отпочињање издавачке делатности која је отпочела у пуном смислу те речи средином деведесетих година са циљем да својим публикацијама упозна јавност са резултатима рада Историјског архива из основне делатности и истраживачких пројеката „публикујући историјске чињенице и збивања која су садржана у културном добру – архивској грађи, коју Архив прикупља и чува са територије архивског подручја“. Правилником о издавачкој делатности ИАСУ (бр. 01-49 од 21. фебруара 2000) утврђене су концепције и врсте публикација, те чланови уређивачких одбора за сваку едицију. Предвиђено је седам едиција, од којих су најдинамичнија: Научно-информативна средства о архивској грађи и часопис *Ex Pannonia* (12 бројева).

¹³ Исто,

¹⁴ Zoran Veljanović, *Pro Arhivo – De Arhivo: Rukovet, časopis za književnost, umetnost i kulturu*, бр. 4-5-6, Subotica 1997, стр. 41–53. Четврт века од настајања првог водича (Жутог водича), те повећање количине архивске грађе и броја фондова од 143 (у време када је написан први водич) на преко 400, наметало је квалитетну савремену информацију о томе. Стога је овај преглед, како га аутор

недостатак квалитетних информација о фондовима и збиркама које се најчешће траже и користе у истраживачким данима читаонице Историјског архива. У исто време требао је да чини део будућег водича кроз архивске фондове и збирке Историјског архива у Суботици.¹⁵

Но, како је време пролазило, а број фондова и збирки Историјског архива Суботица се више него удвостручило, указала се потреба за новим водичем. И тако након тридесетак година, на истеку другог миленијума, почетком 2000. године отпочели су први кораци ка изради новог водича.

№ 03. Израда Водича у Историјском архиву Суботица

У Историјском архиву у Суботици је формиран Приређивачки одбор за израду прве свеске Водича кроз архивску грађу. У плану рада је наглашено да ће се она односити на првих 220 фондова који се чувају у депоима архива, а који су одабрани по редоследу уписа у *Улазни инвентар* – регистар установе.

Подела рада је извршена на више архивиста. За рад на првој књизи Водича су одређени: Татјана Сегединчев (одређено за обраду 56 фондова), Габор Лалија (49 фондова), Стеван Мачковић (56 фондова), Зоран Вељановић (56 фондова), Золна Матијевић (1 фонд) и Смиља Продановић (2 фонда). У току рада је због објективних околности дошло до промене чланова редакције, прво Стевана Мачковића чије фондове за обраду су преузеле Санела Плетикосић (41 фонд) и Золна Матијевић (15 фондова). Потом је Габора Лалију заменио Зоран Вукелић који је преузео у обраду комплетан број његових фондова¹⁶. Сви архивисти су упознати са усвојеним упутством рада¹⁷, као и са изменама које су у међувремену донете. Због специфичности архивске грађе која се чува у Војводини израђено је посебно упутство водича за установе у Војводини, као и предлог упутства о техничком изгледу водича.

За основне елементе које сачињавају књигу су одређени:

– Предговор који се састоји од: увода, историјата Историјског архива, архивске грађе, напомена кориснику и списка скраћеница

- Фондова, породичних и личних фондова и збирки
- Пописа фондова по класификационој шеми
- Именског регистра
- Географског регистра¹⁸

По започетом послу приређивачки одбор се суочио са низом потешкоћа које су успоравале рад. Најпре су то били технички разлози, сеоба Установе у нове просторије, премештање архивске грађе у нови депо тзв. “Маргит

млин“, потом је уследио рад на одговарању великог броја захтева странака а које је уследило након доношења *Уредбе о денационализацији одузете имовине након Другог светског рата*. Поред тога, у току рада су искрсавали приоритетни послови које је требало обавити било у оквиру рада са регистратурама – преузимање грађе у Архив или на раду у самоме Архиву. Потом је долазило до промене чланова који су радили на Водичу и њиховим напредним упознавањем са послом.

Осим техничких разлога постојали су и они који су се односили на давање података о самим архивским фондовима. Тако је било потребно одржати неколико састанака редакције ради договора око усаглашавања и уједначавања података по којима се радило. Код појединих фондова се постављало питање у коју групу их разврстати по класификационој шеми јер су по садржају могли бити сврстани у више група. Код појединих фондова се постављало питање граничних година и њиховом разграничењу. Хронолошки гледано најчешће границе разграничења архивских докумената су повезане са различитим друштвено-политичким уређењима и територијалним променама које су настајале на овим нашим просторима.¹⁹ Поједини сачувани документи су прелазили године разграничења – или су били старији или су настали након друштвених промена, а налазили су се у оквирима истога фонда. Уочили смо да је дискутабилно питање код појединих фондова како одредити језик на којим су писани документи. Постављало се питање око српскохрватског језика на којем су настајали документи у протеклом историјском периоду, а сада као такав више није у употреби. Такође је у појединим документима присутна општа мешавина тзв. народног говора (употреба српских, буњевачких и мађарских речи) и ортографских знакова ћирилице и латинице. Такви случаји условљавају пажљив приступ писању и дефинисању информација. Таквих докумената има у списима из 18. века, а највише их има у периоду 1918–1920. године.

Проучавајући досијее фондова установили смо да се количина сачуване грађе променила у односу на претходни период, јер је у међувремену дошло до шкартирања грађе са роком чувања.

Код појединих историјских белешки требало је допунити податке о историјату, променама назива или променама надлежности. Ово је рађено у циљу како би се што прецизније дали подаци који су неопходни за израду водича.

Од оснивања установе до данас подручје територијалне надлежности је остало непромењено.²⁰ Оно обухвата три општине Суботицу, Бачку Тополу и Мали Иђош са 33 насељена места: Бачки Соколац, Бачки Виногоради, Багремово, Бајмок, Бајша, Биково, Чантавир,

назива, написан као потреба да се премости недостатак квалитетних информација о фондовима и збиркама које се најчешће траже и користе у Историјском архиву Суботица, до настанка новог водича.

¹⁵ Исто, стр. 41. Превазиђеност и готово неупотребљивост првог и јединог Водича кроз архивске фондове Историјског архива Суботица (Жути водич), била је очита, исто колико је и била очита потреба за новим и квалитетнијим Водичем. Стога је као закључак у тексту (Резиме, којег је уредник часописа, из само њему познатог разлога, ставио уместо на крају - на почетак текста) најавио да ће се ускоро отпочети на припремама за писање новог водича. Припреме за писање новог водича отпочеле су у крајем деведесетих и оне су се усмеравале у тој фази на техничку и материјалну припрему. Такође је направљен план рада који се састојао од рада на првих стотину фондова, те је међу архивистима урађена прва подела задужења око писања Водича.

¹⁶ Чланови редакције су се мењали због објективних непредвиђених околности.

¹⁷ Исто, Упутство за израду водича је усвојено од стране Републичке комисије за израду Водича кроз архивску грађу Србије, односно од редакције едиције 2001. године.

¹⁸ Упутство за израду Водича кроз архивске фондове у Војводини, Архив Србије 2007. године.

¹⁹ Архивски анали, часопис Друштва радника Војводине, година 4, бр. 4, стр. 205

²⁰ Емил Војновић, Гашпар Улмер, Мирјана Димитријевић и Тереза Буљовчић, Водич кроз архивске фондове 4, Историјски архив Суботица, свеска 1, Издање Архива Војводине, Сремски Карловци 1970, стр, стр. 18.

Душаново, Бурђин, Фекетић, Горња Рогатица, Гунарош, Хајдуково, Карађорђево, Келебија, Кочићево, Ловћенац, Мала Босна, Мали Београд, Мићуново, Ново Орахово, Његошево, Орешковић, Пачир, Палић, Средњи салаш, Стара Моравица, Светићево, Шупљак, Таванкуг, Вишњевац, Зобнатица, Жедник.²⁰

Историјски архив у Суботици чува документе из различитих временских епоха. Ови документи су различите провенијенције. Подељени су по постанку у фондове и збирке :

- Органе власти и органе управе
- Правосудне органе
- Просвету, науку и културу
- Привреду
- Војску
- Друштвено-политичке организације
- Породичне и личне фондове
- Збирке

Интересовање корисника архивске грађе у Суботици је велико. Истраживачи као и корисници грађе су заинтересовани за разнолику архивску грађу, али евидентно је највеће интересовање за грађу старије провенијенције. Стога ће се и у будућем водичу посебно обратити пажња на опису следећих фондова и збирки. Највише коришћена архивска грађа из ове групе предмета је из следећих сачуваних фондова: Збирка црквених матичних књига (1756-1901), Магистрат Краљевско-привилеговане коморске вароши Сент Марија - Суботица (1743-1778), Магистрат слободног краљевског града Суботице - Суботица (1779-1849), Градско веће слободног краљевског града Суботице - Суботица (1850-1818), Сенат града Суботице (1918-1941). Из новије епохе то су фондови из времена од завршетка Другог светског рата и успостављања новог социјалистичког друштвено-политичког поретка као: Градски народни одбор (1944-1955), Градске комисије за ратну штету Суботице (1945-1946), Среске комисије за ратну штету Суботице (1945-1946), пописи интернираца. Приликом истраживања коришћена је архивска грађа правосудних органа: Властелинског суда града Суботице (1794-1848) и Властелинског суда

села Чантавир (1789-1848). Истраживачи су користили грађу Гимназије Суботице (1747-1977), Правног факултета - Суботица (1920-1941), затим Удружења занатлија Суботица (1886-1950), Удружења трговаца и индустријалаца - Суботица (1899-1932), као и Збирке породичних и личних фондова те збирки диплома (1658-1845), Картографске збирке (1770-1948) и Збирке матичних књига основних школа у Суботици (1871-1946).

Информисање заинтересованих истраживача, корисника, правних и физичких лица као и странака врши се на основу постојећих инвентара и регистара. Користе се историјске белешке, сумарни инвентари, подаци из досијеа фондова као и већ објављени радови настали на основу истраживања постојећих докумената. На основу овога се корисници прво упознају са материјалом који поседује Архив, да би потом приступили самом истраживању на основу грађе. Истраживање допуњује и коришћење књига архивске библиотеке где се могу пронаћи значајни подаци о прошлости поднебља - било политичкој, културној или привредној.

Захваљујући генерацијама архивиста и архивских радника који су радили у Архиву, архивска грађа је постала доступна у научне и друге сврхе. Израда Водича кроз архивске фондове и збирке ће бити несумљив допринос у коришћењу, очувању и заштити архивске грађе као културне баштине.

№ 04. Епилог

И тако после неколико година исказаних напора ка изради водича стигли смо до *прве руке* текста који ће, надамо се колико већ ове или пак следеће године, престати у толико дуго чекању штампану верзију новог суботичког Водича кроз архивске фондове и збирке (прве свеске са описом 220 фондова и збирки), на радост свима онима који имају потребе да пронађу зрно прошлости у њему.

Стога, уколико се догоди да наведени цитат са почетка текста превлада у главама корисника, цео посао око рада архива као установе и запослених у њему пада у воду.

ÖSSZEFOGLALÓ

A munka bemutatja a levéltárak egyik alaptevékenységének, az ismertető leltárak készítésének történetét a Szerb Köztársaság területén. Ismerteti e megjelentetésre szánt tájékoztató segédleteknek összesítő kiadványát - a *Szerbiai levéltárak ismertető leltárát*. Betekintést nyerünk a szerbiai, vaj-

dasági és szabadkai ismertető leltárak kidolgozási folyamatába. A beszámoló második része a Szabadkai Történelmi Levéltár ismertető leltárának kidolgozásával foglalkozik, kihangsúlyozva azt a tényt, hogy ez által a levéltár betölti elsődleges funkcióját - a raktározott levéltári anyag védelmét.

ZUSAMMENFASSUNG

Im Aufsatz ist die Geschichte einer der Grundtätigkeiten der Archive, der Arbeit an der Veröffentlichung der Bestandsverzeichnisse in Archiven von Serbien vorgestellt. Beschrieben ist der Verlauf des Arbeitsprozesses an der informatorischen Publikationen in Serbien, Vojvodina und in Subotica als auch die Publikation des Archivs Serbiens selbst - *Das Bestands-*

verzeichnis der Archiven von Serbien. Der zweite Teil der Arbeit befasst sich mit dem Bestandsverzeichnis des Historischen Archivs in Subotica. Es wird betont, dass das Archiv dadurch seine primäre Funktion erfüllt, nämlich die Aufbewahrung des Archivmaterials.

²⁰ Исто, стр. 18

Smilja Prodanović,
viši arhivista, Istorijski arhiv Subotica

Putovanje po slovenskim zemljama Turske u Evropi od gđica. G. Mjur Mekenzijeve i A. P. Irbijeve

Beograd 1868.

Praveći internu izložbu najstarijih i najvrednijih knjiga iz arhivske biblioteke, naišli smo na tri knjige iz 18. veka: na latinskom jeziku pisana „Nova vojna pravila“ (Požun-Bratislava, 1751), na nemačkom jeziku pisana „Leksikon“ (Regensburg, 1769) i na francuskom jeziku pisana „Istorija rimskih careva od Avgusta do Konstantina“ (Pariz, 1775). Broj knjiga iz 19. veka bio je nešto veći i mogli smo da biramo zanimljive knjige na mađarskom, nemačkom i latinskom jeziku uz svega dve knjige na srpskom jeziku. Jedna je „Sveobći državo-zakonski i vladni list za carevinu Austrijsku“ iz 1850. god. i druga je „Putovanje po slovenskim zemljama Turske u Evropi od gđica G. Mjur Mekenzijeve i A. P. Irbijeve“. Ta je knjiga izašla 1866. godine u Londonu pod nazivom „Travels in the Slavonic Provinces of Turkey in Europa“, a samo dve godine kasnije u Beogradu izlazi u prevodu Čedomilja Mijatovića¹.

Prevodilac je bio nemački đak oženjen Engleskinjom i ambasador Srbije u Londonu gde je proveo dobar deo života i umro u dubokoj starosti. Uz sve ostale poslove koje je u životu obavljao, bavio se i prevodilaštvom. A bio je i književnik, ekonomista, istoričar, političar i diplomata, predsednik Srpske kraljevske akademije, blizak dvoru ali i u stalnom sukobu sa kraljevima Milanom i Aleksandrom. Pisao je uglavnom na srpskom jeziku, a na engleskom jeziku piše o ubistvu kralja Aleksandra i kraljice Drage (1906) i objavljuje „Memoare balkanskog diplomate“ (1917). I sam putopisac (piše „Carigradske slike i prilike“ 1901), a sa dobrim poznavanjem istorije i geografije (u šta ga upućuje njegov otac koji je bio profesor za ta dva predmeta), sa radošću se prihvatio prevodenja putopisa G. M. Mekenzi (Georgine Muir Mackenzie 1833–1874) i A. P. Irbi (Adeline Pauline Irby 1833–1911).

U predgovoru knjige on se zahvaljuje autorkama što svojom knjigom približavaju i objašnjavaju Zapadu položaj hrišćana u Turskoj, a Južnim Slovenima svojom knjigom pružaju utehu, radost i ohrabrenje. Prevodilac ističe njihov „ženski pogled na stvari, koji „daje delu osobitu draž“.

Sledi uvod u kome autorke objašnjavaju kako su krenule na put u Grčku, a češki su ih prijatelji zamolili da prođu kroz krajeve današnje Grčke, Albanije, Srbije i Crne Gore, te da se na tom putu upoznaju sa položajem Južnih Slovena u tim krajevima.

Naslovna strana

Čedomilj Jovanović

Knjiga je štampana ćirilicom, podeljena je na 36 glava i ima dodatak koji je podeljen slovima azbuke od A-K. Na kraju knjige su priložene tri karte: južnoslovenskih zemalja po narodnostima, karta evropske Turske (Grčka, Srbija i Vlaška) i karta Kneževine Srbije.

Putovanje su započele u malom turskom pristaništu na moru (Volo) odakle su se zaputile za Solun. Iz Soluna pogled bacaju na Bugarsku (današnju Makedoniju). Putuju kroz Bitolj, Prilep, Veles i Skoplje. Borave na Kosovu i Metohiji, posećuju sela, gradove i manastire. Odatle se zapućuju na bosansku granicu, pa za Peć, Dečane, Đakovo i Prizren. Carskim drumom kreću se po severnoj Albaniji i završavaju u Crnoj Gori i na Jadranskom moru.

U dodatku pišu na stotinjak strana kratke tekstove: Karakteristike Srbina i Bugarina, Vlasi u Trakiji, Zakupljivanje desetka u Turskoj, Opis srpske zadruge, O Veneciji, Crkva Sopoćani

¹ U novije vreme ta knjiga je doživela i reizdanje od strane kuće Luxphoto, Beograd 2007, 1. izdanje, st. 533, ISBN 978-86-910623-0-9

i Crna Rijeka, Albanski krajevi oko Dečana, Miriditi, Srpski vladoci iz kuće Nemanića i njihove žene, Godine znatnijih događaja u Srbiji, te Godine znatnijih događaja u istoriji Crne Gore od propasti Srpskog carstva.

Zanimljive su njihove priče o Ćirilu i Metodiju (4. glava) i o Marku Kraljeviću (8. glava). Pričaju o istoriji Srbije (12. i 13. glava), o Arseniju Čornojeviću i o Svetom Savi (25. glava); daju istoriju plemena Vasojević (24. glava). Opisuju mnoga mesta kroz koja prolaze (Solun, Prilep, Skoplje, Priština, Skadar, Bar) i manastire (Visoki Dečani, Gračanica, Sopoćani, Đurđevi Stupovi, Pećka patrijaršija, Cetinjski manastir).

Pripreme za njihov put bile su dugotrajne i brižljive. Nije bilo pitanje samo osigurati materijalna sredstva za put. Trebalo je dobro se uputiti i informisati; saslušati razna mišljenja, predloge i savete; steći istorijska, geografska i politička znanja; uputiti se u jezik tih krajeva. Kao dobri organizatori znale su da za put moraju osigurati konje, kola, pratnju i prevodioce. Najlakše je bilo nabaviti konje. Već kod kola nastaje problem, jer kako one kažu: "turska misao o kolima još jednako ide između vagona (kola zatvorenih kao sanduk) i kaveza". Pratlja od nekoliko naoružanih momaka bila je obavezna zbog opasnosti od hajduka, a i zbog rešavanja raznih nezgoda na putu. Veliki je problem bio naći prevodioce. Put je osiguravao i turski ferman tj. pasoš koji se dobivao u Carigradu. Osim nužno potrebnih stvari (krevet, sudovi, lekovi, prostirke, šator), na put su nosile i knjige na srpskom jeziku koje su kupile u Solunu, a nameravale su ih pokloniti školama.

Uglavnom su noćile po hanovima ili mehanama koje opisuju kao prljave i siromašno nameštene. Osim prostirke i

peći „odžaklije“ ili pak ognjišta, hanovi nisu putniku nudili ništa, a često su bili samo konjušnice i sastajališta hajduka.

Putevi kojima su se kretale svojim karavanom opisuju kao „mučne i nevoljne“, kao put između Prizrena i Skadra (str. 40), a za carski drum kažu da je to „gruba konjanička staza kroz guste šume i krševе, uzana, klizava, prolazeći preko provalija i ispresecana potocima i rekama“ (str. 360). Za veći deo drumu između Carigrada i srpske granice kažu da se jedva „može preći kolima, a to se isto može reći i o drumu između austrijske granice i glavne varoši bosanske, i drumu koji vodi iz Soluna u Bitolj“ (str. 36).

Gradove kroz koje prolaze opisuju u grubim potezima. Za Prištinu npr. kažu da je „varoš nečista i mala ali iz daleka lepo izgleda sa svojih jedanaest mošeja“ (str. 175), a o Skadru vele da su mu „prirodna blaga neprimenjena, trgovina i radinost skućena, ulice zlo sagrađene, a stanovnici neobrazovani sa zločestom vladom“. (str. 386)

Uz više naklonosti i pijeteta opisuju brojne manastire na svom putu. U Gračanici, zadužbini kralja Milutina, zastaju i užasne opisuju uništene freske (u koje Turci pucaju i probadaju im oči!) kao „arhivu vekova patnje i nasilja nad Srbima“ (str. 169-170). Đurđevi Stupovi su opisani kao jedan „od najstarijih spomenika srpske arhitekture, a u isto vreme je i jedna od najprostijih crkava“ (str. 232). Dečani na njih ostavljaju „utisak biserne svetlosti, uglađenosti i lepote“ (str. 313)

U svakom su naselju tražile hrišćanske škole, darovale su ih knjigama, pričale sa učiteljima. Jak utisak na njih je ostavila učiteljica Katarina Simić. Za njenu školu kažu: «Dvadeset i sedam devojčica znadoše da čitaju srpski i staro-slovenski i neš-

Mapa po narodnostima, prilog u knjizi

to malo da pišu «. (str. 300) U Prizrenu su obišle školu « pa nadosmo da je dosta dobra zgrada i da je snabdevena knjigama iz Beograda. Devojačka je škola tek u začetku...» (str. 354) Veliki je problem bio naći i dovesti učitelja ili učiteljicu u te krajeve, a zbog sigurnosti dece, koja se nisu mogla kretati slobodno, mnogi roditelji su ih nerado i sa zebnjom slali u škole.

Osim što su posećivale škole, manastire i hanove, svraćale su i u kuće običnog sveta. Izdvajamo opis jedne albanske kuće (str. 382) viđene njihovim očima: «Stan im je ležao na podnožju brda jednog. Imao je dva dela, tako nazvanu kuću, koja je određena bila za kuhinju, decu i žene, i kulu, zgradu tvrdo sazidanu, snabdevenu s otvorima kroz koje se na neprijatelje puca. Celo izgledaše vrlo neromantično, ni malo kao kakav kastelj, a što se tiče udobnosti, tu je bilo na najnižem stupnju. Soba za dočekivanje gostiju bila je u kuli. U nju nas odvedoše preko neke stepenice kroz nekolike sobice prazne i nezastre pa na balkon jedan, na koji se jedina dva čoveka što se kod kuće zatekli behu, sklonila da puše «.

Dobro su i do najsitnijih detalja zagledale narodne nošnje. Za mudirovu ženu i kći u Prizrenu pišu da su ih primile «u punom nakitu od beloga gaza i kadife, divno i bogato zlatom izvezene» (str. 348) Ne dopada im se odeća skadarskih žena muslimanske vere (str. 391), ali zato ne mogu da nahvale odeću Bošnjaka i Crnogoraca. U odeći Bošnjaka je «crvena čoha izvežena zlatom», «par srebrnih pištolja», «crveni fes s velikom tamno plavetnom kičankom» i «rubac od žute svile» (str. 264). Za Crnogorca kažu da «veliki deo svoga bogatstva nosi na sebi» – sjajno iskičeno oružje, srebrne toke i samurovinu. (str. 455)

Njihovom oštrom oku posmatrača nije promaklo ništa bitno. Opisujući običaje ljudi u našim krajevima neke običaje samo objašnjavaju i približavaju Zapadu npr. šta je to krsna slava (str. 312) i što je to pobratimstvo (str. 483), ali se nad nekim običajima zgražaju. To su običaji kamenovanja i krvne osvete u Crnoj Gori. Dok za krvnu osvetu ili «krvninu» kažu da je po zakoniku kneza Danila ukinuta (str.478-479), za ka-

menovanje kažu da su se žene po starom običaju «u prilikama velikoga zločinstva ubijale kamenjem, i njezin bi se otac prvi na nju kamenom bacio». (str. 482)

Nisu mogle zaobići ni gusle ni narodne pesme. Gusle su slušale čitavim putem, a zabeležile su i delove nekih naših narodnih pesama (o Milošu i Vuku Brankoviću, o Marku Kraljeviću, o Nemanjčićima, Kosančić Ivanu ...)

Ali gledajući muke naroda autorke nužno postaju politički i socijalno angažovane. U Bitolju i Ohridu najjači i najmučniji utisak na njih ostavlja «stanje obezoružane i gažene raje...pa ubijstva usred dana često bivaju i prolaze nekažnjena» (str. 58). U Peći im prilazi jedan čovek i žali se: «Mi trpimo ovde što nikoji jezik ne može iskazati, što meso i krv već duže ne mogu da izdrže; naš život i imanje, naše žene i deca sasvim su na milosti jednoj četi razbojnika». (str.303) One to zapisuju i sa tim stanjem žele da upoznaju svoju vladu i hrišćanski Zapad, osećaju moralnu obavezu da o tome progovore i da protiv zla i nepravde dignu svoj glas.

Dve Engleskinje, prijateljice sa fakulteta, krenule su na avanturističko putovanje po Evropi kako bi upotpunile svoje obrazovanje. Nisu mogle ni pretpostaviti kakav će odjek imati njihova knjiga, a još manje da će ona postati sredstvo propagandne politike engleske Liberalne partije koja je branila balkanske hrišćane, nasuprot zvanične engleske politike koja je bila na strani Turske. Putujući kroz te krajeve Turske, upoznale su narod koji su zavolele proučavajući njegov folklor, narodne pesme, religiozni i porodični život.

Ivo Andrić kaže da je Bajron tražeći zemlju u kojoj će umreti pronašao Grčku, a mis Irbi je tražeći zemlju u kojoj će živeti pronašla Bosnu. Ali priča o mis Irbi i Bosni tek počinje nakon ovog putovanja, jer je ona ostala da radi u Bosni u zbrinjavanju izbeglica i siročadi nakon bosansko-hercegovačkog ustanka od 1875-1878. godine. Kao humanitarka je spasila hiljade života i zato ju je narod zvao plemenita mis Irbi.

Zorica Mandić,
viši arhivista, Istorijski arhiv Subotica

Povelja slobodnog i kraljevskog grada Sombora

Istorijski arhiv Sombor, Sombor, 2008.

Istorijski arhiv Sombora obradovao je svojim fototipskim izdanjem "Povelje slobodnog i kraljevskog grada Sombora" ne samo mnoge istoričare, zaljubljenike u prošlost, nego i većinu lingvisti. Ovo luksuzno izdanje Povelje u boji gotovo je isto- vetno onom originalnom, te time odiše bogatstvom vrema i mesta u kome je Povelja nastala. Knjiga je, osim same Povelje u originalu, obogaćena i drugim mnogobrojnim ilustracijama u boji, dokumentima, fotografijama koje predstavljaju dragoceni izvor novih saznanja iz istorije grada Sombora.

U svom uvodnom tekstu knjige Milan Stepanović pod naslovom "U praskozorje elibertacije" rasvetljava vreme koje je prethodilo elibertaciji, narodnu borbu za veće slobode i raskidanje feudalnih stega, kao i borbu za sticanje pravnih i svih ostalih uslova za opstanak i napredak. Istovremeno autor teksta objašnjava i tumači istorijske prilike, te organizaciju vlasti i institucija, pre i posle dobijanja Povelje.

Carica Marija Terezija je potpisala Povelju kojom je Somboru dodeljen status slobodnog i kraljevskog grada 17. februara 1749. godine čime je on ušao u red gradova sa istim statusom, sa svim pripadajućim pravima, grbom, pečatom i titulom *Regiae Liberaeque Civitatis Zomboriensis*. Ovu teško stečenu privilegiju svečano je uručio Somborcima grof Johan Koler 24. aprila 1749. godine uz višednevno slavlje. Značaj ove Povelje za grad Sombor je ogroman. Poveljom je gradu Somboru data velika politička, sudska i ekonomska samostalnost, a njome je određeno statusno i stvarno pravo novoproglašenog slobodnog kraljevskog grada, pravo organizacije i delatnost gradske vlasti. Njome se uređuju: finansijska, trgovačka, crkvena, upravna, nasledna i krivična prava građana i gradske uprave. Sticanjem statusa slobodnog i kraljevskog grada Sombor je zakoračio na prag građanskog društva čime je grad ubrzao svoj urbani, privredni, prosvetni i kulturni razvoj, te je odlukom Bačke županije 1786. godine proglašen njenim upravnim sedištem.

Povelja slobodnog i kraljevskog grada Sombora je objavljena fototipski u svom izvornom obliku, a formatom, izgledom i bojom papira u potpunosti je verna izvornoj. Iza izvornog teksta rukopisa Elibertacione povelje nalazi se i štampani prepis Povelje na latinskom jeziku, a uporedo i prevod na srpski jezik, pri čemu srpski i latinski jezik u potpunosti prate izvorni rukopis. Na ovaj način Povelja je mnogo pristupačnija naučnoj i široj javnosti koje imaju i mogućnost da proučavaju ne samo njen istorijski ili pravni aspekt, već i kaligrafske i paleografske osobine povelje, kao i njeno umetničko obliko-

vanje i ukrašavanje. Prilikom prevodenja su izvršena neophodna gramatička, sintaksička i stilska ujednačavanja, dok su interpunkcija i pravopis dosledno prilagođeni savremenoj normi srpskoj jezika. Prevod je doslovan i potpun, pa su tako sačuvane osobine jezika i stila pisanja.

Somborska Elibertaciona povelja ima klasičnu osnovnu diplomatsku sadržinu: uvod ili preambulu sastavljenu od opširne intitulacije vladara, zatim tekst koji je sastavljen od devetnaest članova kojim se određuje statusno i stvarno pravo novoproglašenog slobodnog i kraljevskog grada sa svim pravima i obavezama i završnicu sa datumom, navođenjem većeg broja svedoka za obezbeđenje verodostojnosti Povelje i

svojeručnim potpisom carice Marije Terezije, grofa Leopolda Nadaždija i Bernarda Končeka kao njenog dostavljača.

Osnovni prevod latinskog teksta na srpski jezik je sačinio Đorđe Antić, a kasnije ispravke je načinio dr Slaven Bačić. Konačnu redakciju je izvršio akademik dr Slavko Gavrilović, te se ovaj prevod može smatrati najverniji izvornoj sadržini Povelje. Originalni tekst na latinskom jeziku je, osim istoričarima, izuzetno interesantan "latincima" zbog proučavanja srednjovekovne pravne terminologije, slabo poznatih pravnih institucija, kao i nastanak pojedinih pravnih normi i načina nji-

hovog sprovođenja.

Publikovanje Povelje, najslavnijeg dokumenta istorije Sombora, omogućilo je istraživačima, ljubiteljima i poštovaocima Sombora i njegove istorije da bliže upoznaju i drže u rukama dokument koji je kategorisan kao kulturno dobro od velikog značaja, koji je u celosti još veoma dobro očuvan i skoro 260 godina od njegovog nastanka.

Objavljivanju ove knjige doprinelo je osim Istorijskog arhiva Sombora i Ministarstvo kulture Republike Srbije, Sekretarijat za obrazovanje i kulturu AP Vojvodine i Opština Sombor.

Zoltan Devavari (Dévavári Zoltán),
prof. istorije

MÉSZÁROS ZOLTÁN
**A korai titoizmus
propagandája**

ÉLETJEL KÖNYVEK, SZABADKA 2008, 311

ZOLTAN MESAROŠ
**Propaganda
u eri ranog titoizma**

Edicija „Eletjel”, sv. 126, Subotica 2008. st. 311)

**Uspostavljanje mita
kao akt legitimizacije**

Ako bismo nasumice na ulici odabrali deset ljudi i pitali ih šta znaju o Titu ili o njegovom režimu, verovatno bi njihovi odgovori stali u dve ili tri rečenice. Kada bismo isto pitanje postavili desetorici intelektualaca, po mom mišljenju verovatno bismo dobili odgovore koji bi se kretali u dva pravca. Jedni bi ga hvalili, dok bi drugi upućivali salve pogrda na njegov račun i to najpre pod uticajem argumenata zasnovanim na emocijama.

U poslednjih deset-petnaest godina na ovim prostorima se mnogo toga dogodilo, a neposredni uzroci tih događaja zadiru u Titovo doba, pa čak i u doba pre njegovog; a sam režim i njegova glavna figura (amblem) se najčešće i danas smatraju tabuom.

Veoma je težak zadatak pred onim ko se želi baviti Titovim režimom ili njegovim određenim aspektima. A razlozi su sledeći: javnost i politika i danas nose pečat njegove epohe, a taj se pečat oseća i pri tumačenju tog vremena. “Diktature nastaju kada vođe počnu da veruju da su nepogrešivi¹” – piše dr Zoltan Mesaroš prilikom analize kontradiktornosti Titove diktature. Donošenjem Ustava iz 1946. godine totalitarizam i nasilje stižu pravne okvire. Totalitarizam i Titova propaganda su vladali Jugoslavijom gotovo pola veka, a atmosfera i tragovi tog vremena se i danas osećaju. Svako ko smatra da je upućen u pitanja Balkana to uočava bilo kuda da korakne ili da se osvrne. Ukoliko bismo želeli da shvatimo kako i na koji način se nekadašnja država pretvorila u sadašnju, koji su razlozi doveli do krvavog raspada zemlje – korisno je da se obavezno ispitaju i dokuče osnovi Titovog režima, njegov misaoni svet kao i tadašnja ideologija.

Knjiga dr Zoltana Mesaroša je, neosporno, pionirsko delo u ovoj oblasti. Naime, tema – Propaganda u eri ranog titoizma – do sada nije bila obrađivana.

¹ In: do 224. strane

Autor u uvodu ukazuje na činjenicu da je u vezi sa Titom sve više materijala dostupno istraživačima, ali i pored toga nastaje mali broj dela koja nisu pod uticajem emocija ili objektivne studije koje nisu potčinjene određenim političkim tačkama gledišta.

Izuzetna vrednost ovog rada je u tome što autor već u uvodu daje čitaocu laiku (ukoliko ovaj želi da se više udubi u proučavanje teme) takve odrednice u vezi sa ovom epohom koje veoma lako može da pronađe u jugoslovenskoj, anglosaksonske i mađarskoj stručnoj literaturi.

Autor dilemu istoričara u vezi sa viđenjima titoizma i periodizacije Titovog režima ne iznosi pred čitaoca upakovano i skriveno. Upravo je ovo jedan od najvećih izazova istorije kao profesije u 21. veku, jer prosuđivanje i ocena jedne serije događaja u okviru vrednovanja čitave epohe/režima može da proizvede velike pogreške. Objektivnost je najbitnija uz poznavanje hronologije događaja, njenog redosleda i njene važnosti, odnosno njene tačne i srazmerne procene. U pogledu periodizacije slažem se sa podelama na vremenske celine koje je uspostavio dr Mesaroš.² On je vodio računa i o onima koji žele samo (površno) da pročitaju njegovu studiju, pa je zbog toga, u svakom slučaju, bitno ukazati na to da je deo (od prvog do trećeg poglavlja), koji prikazuje put Titovog uspona na vlast, lišen bilo kakvih sudova, ograničen isključivo na objektivnost u prikazivanju prve značajnije stanice jednog maglom obavijenog životnog puta. Ovaj deo je jezgrovit i jasan, ne gubi se u suvišnom udubljanju u detalje, a njegova najveća vrednost je u faktografskom prikazivanju značajnih momenata u Titovom životu, odnosno u faktografskom prikazivanju događaja od presudnog značaja za njegovu političku karijeru. Pisac ovih redova je, posle čitanja sinteze, sa iznenađenjem zaključio da u biografijama diktatora 21. veka - Musolinija, Hitlera, Maoa, Staljina i naravno Tita - ima mnogo sličnosti.

Događaji iz Drugog svetskog rata na jugoslovenskim prostorima su komplikovani i njihovo društveno, ekonomsko i socijalno raslojavanje čini proces teškim i složenim. Izvan svake sumnje je da je za istoričara sa prostora Balkana najveći izazov na ovom polju isti onaj kao i u slučaju analize titoizma u celini, a to je: kako da se opišu uzročno-posledične veze, a da se one ograniče isključivo na događaje bez prisustva bilo kojih vrsta klišeja ili predrasuda. Dr Mesaroš je ove zamke uspešno izbegao nabrajajući događaje u hronološkom sledu, uzdržavajući se pri tom od bilo kakvog iskazivanja i kreiranja ličnog stava. Posebnu vrednost ovom poglavlju daje time što spominje retoriju koju je vlast nove (komunističko-partizanske) Jugoslavije primenjivala prema Nemcima³.

Takođe je tačna i njegova konstatacija da je osnova za nastanak titoizma bila pobeda u Drugom svetskom ratu - on se sve vreme pozivao i oslanjao na ovu pobedu. Dodao bih još i svoje skromno zapažanje da je upravo ovo vreme činilo osnovu legitimizacije njegovog režima.

Konkretno, tema autora je propaganda titoizma. U cilju oslikavanja ove teme koristio je *Borbu*, *Politiku* i *Slobodnu Vojvodinu* iz tog vremena i već samo njihovo detaljno proučavanje je veliko postignuće. Važno je da se napomene da autor donosi pouke, odnosno zaključke koristeći pomoć psihologije. Sve ovo prezentuje se čitaocu u pripovedačkom stilu i ta-

ko obojivši rad čini ga pitkijim za čitaoca laika, kojem bi prvo čitanje ovog teksta moglo da bude suvoparno i teško. Za prezentaciju ove teme neophodna je psihologija i njeno poznavanje ljudske duše, pošto je bez ovoga nemoguće identifikovati manipulativne tehnike kojima se režim služio.

Šta je, u stvari, propaganda? Svoj odgovor dr Mesaroš daje na sledeći način: manipulativna tehnika koja ume da ubedi, ume i može da ostvari korenite promene.⁴ Preduslov za ovo je samodefinisanje režima i ideologije. Primeri koje je autor naveo ne oslikavaju samo ovu tezu, nego daju i atmosferu koja je vladala u tom periodu.⁵

Titova propaganda nije trpela protivurečnosti, na karakterističan način za sve diktature stvorila je sopstvenu transcendentnu hijerarhiju, a brojeve je upotrebljavala u svoju korist. Za sveopšte huškanje protiv Nemaca koristila je ekstremnu propagandu služeći se karikaturama i snagom kojom fotografija utiče na ljude. Efikasno oruđe propagande toga vremena je, bez sumnje, bilo etiketiranje i ocenjivanje pomoću kojeg je režim istovremeno definisao i sebe i svoje protivnike. Autor pruža veliki broj dokaza zarad potvrđivanja ove teze.

Dr Mesaroš tokom analize psihologije diktature temeljno proučava i strukturu rečenica novinskih članaka tog doba. Na osnovu toga zaključuje da se determinisanost diktature praktično podudara sa staljinističkom propagandom. Dodao bih da na ovom nivou ne postoje suštinske razlike ni u nacističkoj propagandi. Za primer se mogu uzeti retorike *Folkšer Beobachtera* (*Völkischer Beobachter*) i *Der Stürmera* (*Der Stürmer*) koja je bila sablasno slična ovoj.

Što se tiče upotrebe određenih reči, dr Mesaroš ukazuje na još nešto veoma bitno. Konstatuje da reč "Hrvat" propaganda tog vremena nije koristila pri upotrebi negativnih izraza, jer ovu reč nije mešala sa terminom "ustaša". Sa rečju "Srbin" bilo je sasvim drugačije i ona je često imala istovetno značenje kao i termin "četnik".⁶ Na osnovu uzročno-posledičnih veza autor je došao do sledećeg zaključka: "velikorspska buržoazija" je često bila kritikovana, pa je tako reč "Srbin-srpski" imala negativniji kontekst nego reč "Hrvat-hrvatski".⁷ Bilo bi korisno da se ispita koliko je ovo uticalo na srpsko-hrvatske odnose u doba prikrivenog nacionalizma.

Sledeća dilema u obradi teme je bilo grupisanje tematika. Autor je na prvom mestu obradio tematski krug vezan za odanost Sovjetskom Savezu i ukazao je na to da se mogu uočiti transplantacije izvesnih ruskih matrica. Na primer, jugoslovenska ideologija bratstva i jedinstva je postavljena u paralelu sa bratstvom sovjetskih naroda.

Dr Mesaroš se u nastavku teksta bavi analizom tema u vezi sa ekonomijom. Pri tom nije propustio da čitaoca provede kroz stanje ratom razorene ekonomije države, te na ovaj način čini da prethodni odnosi postanu jasniji i življe dočarani. Autorova koncepcija je veoma dobra pošto je reč o prelaznom periodu, jer na osnovu ove koncepcije posebno analizira ekonomska pitanja sa jedne strane iz ugla rata, a sa druge strane iz perspektive pobede. Pri tom ukazuje na to da su ekonomsku situaciju povezivali sa ratnim zločincima i materijalnim dobitkom stečenim spekulacijama. Iz psihološkog aspekta se bavi izborima održanim 1945. godine pri čemu su i ekonomske teme veoma bitne oblasti. I tu detaljno prikazuje kako (po-

² 27-28. strane

³ do 53. strane

⁴ do 61. strane

⁵ do 57. strane

⁶ do 73. strane

⁷ ista strana

zitivne) rezultate tako i poteškoće, postavljajući sve ovo u paralelu sa stahanovskim pokretom i propagandom uspeha. U ovom poglavlju možemo da pročitamo nešto i o agrarnoj reformi i kolonizaciji Vojvodine.

Za razumevanje stanja režima neophodno je da jasno vidimo spoljnu politiku kao i politiku prema susedima. Autor se u ovom delu fokusirao u prvom redu na teritorijalna pitanja. Bavio se pitanjem Trsta, odnosno teritorijalnim interesima prema Koruškoj i Egejskoj Makedoniji. Krajnji zaključak do kog dolazi je da je tadašnja propaganda u prvom redu Istru i Trst smatrala prioritonom, pa se i najviše vesti odnosilo na ovo pitanje. Oruđe političke propagande po pitanju inostranstva je bilo opanjkavanje koje su primenjivali kako u slučaju Austrije tako i u slučaju Mađarske. Što se tiče potonje ovaj ambivalentni ton se pretvara u negativan tek novembra 1945. godine. Završna analiza drugog poglavlja se bavi ženama, omladinom i masovnim manifestacijama. Dr Mesaroš ukazuje na to da je i u komunističkim svetskim tokovima pitanje žena bilo važno. Njihovu ulogu su istakli i uzdigli na jugoslovenskim prostorima koji čine takvu društvenu kulturu u kojoj je njihovo ime bilo "čuti".⁸ Autor u vezi sa sportom dolazi do iznenađujuće spoznaje: prema njegovom sudu je sport za propagandu bio drugorazredno pitanje.⁹

U trećem delu se pokazuje kako je propaganda prikazala - Tita - nosioca imena režima i njegovu otelovljenu ličnost. Dr Mesaroš ne stavlja pod lupu samo Tita - razvijanje njegove ličnosti i pojave, nego posmatra i arenu u kojoj se vode borbe u unutrašnjoj politici pre i posle izbora iz 1945. godine, a promatra i Titove nastupe u toj borbi. Po mišljenju autora temelj psihologije Titove vojne taktike je bilo to da svako može da bude pobednik i gubitnik. Svako, bilo da je pripadao nekoj naciji, društvenoj klasi, političkoj struji ili nekom misaono-idejnom krugu, mogao je da se plaši od toga da će u jednom trenutku, zbog nekih razloga, dospeti u krug pobeđenih i kažnjenih.¹⁰ Sve se ovo podudaralo sa početkom rada narodnih sudova, odnosno sa razbuktavanjem kulta ličnosti. Na osnovu Titovog stava, država se ne izgrađuje po želji živih, već po želji

onih koji su umrli u borbama - i to je bio paradoks ovog režima.¹¹

Da bismo mogli razumeti emotivnu i psihološku pozadinu uzroka i posledica koji pustoše u našoj eri, korisno je citirati Mesaroševo delo: "Za utemeljivanje titoizma "raspolagali su" traumama stotina hiljada ljudi, šta više traumama miliona ljudi. Nije im bio cilj da tim ljudima zaleče rane, već da ih iskoriste. Ova paradigma "raspolaganje traumama" kombinovana sa projektovanjem slike o neprijatelju se toliko uspešno mogla primenjivati da je bilo moguće upravljati seljacima, radnicima, Srbima, Hrvatima, Slovencima, Makedoncima, svim nacionalnim manjinama, građanima - jednom rečju svim političkim činiocima. Ovo je bio jedan od glavnih izvora energije za režim. Neprijatelje su oslikavali u odnosima dobra i zla, crnog i belog, većitih arhetipova tame i svetla, u obliku esencijalnog zla (što im nije bilo teško zbog zlodela koja su ovi činili). O sebi su, pak, bez bilo kakvih ograničavanja mogli da stvaraju mitove.¹²"

I zaista, Tito i njegov režim, i sve ono na čemu je gradio sliku o sebi i na čemu je sve ostalo izgrađivao, jeste bio čisti mit. Ako ovo shvatimo onda smo na dobrom putu da razumemo iracionalne postupke jugoslovenske političke elite i njenog stanovništva 1990-ih godina, jer nisu samo postupci (dela) nego i decenijama dug i snažan pritisak propagande određivali svest i instinktivne reakcije mase, koja je i inače imala nizak stepen obrazovanja.

Svako zainteresovan za ovu epohu i tadašnje društvo se nada da autor ovim ne završava istraživanja na ovu temu. Nadamo se da će i nastavak biti dovoljno zanimljiv pošto će se tada baviti još mnogim zanimljivim temama poput događaja iz 1948. godine, implikacijama događaja koji su se desili u Mađarskoj i na međunarodnoj sceni 1956. godine za Jugoslaviju, promenama samog režima tokom vremena, uvođenjem potpune autokratije 1966. godine, zatim 1968. godinom, pa „hrvatskim prolećem“, 1971. godine, Ustavom iz 1974. godine. Baviće se pitanjima pomoću kojih možemo upoznati sebe i svet bez mitova koji nas okružuje.

⁸ do 148. strane

⁹ do 152. strane

¹⁰ do 170. strane

¹¹ do 183. strane

¹² do 260. strane

Zolna Matijević.

arhivski savetnik, Istorijski arhiv Subotica

Levéltári ismeretek (Priručnik iz arhivistike)

Oktatási segédanyag a segédlevéltáros tanfolyamok hallgatói részére I, II. rész, Magyar Országos Levéltár Budapest, 2002.

U izdanju Zemaljskog (Državnog) arhiva Mađarske objavljen je 2002.godine Priručnik iz arhivistike (LEVÉLTÁRI ISMERETEK - Oktatási segédanyag a segédlevéltáros tanfolyamok hallgatói részére, Magyar Országos Levéltár Budapest, 2002.). Priručnik je publikovan u okviru edicije LEVÉLTÁRI MÓDSZERTANI ÉS OKTATÁSI FÜZETEK (Metodologija nastave iz arhivistike). Glavni i odgovorni urednik ovog Priručnika je Klara Doka, dugogodišnji arhivski radnik predavač praktične nastave iz arhivistike u Zemaljskom arhivu Mađarske. Cilj ove publikacije je modernizacija praktične obuke arhivskih pomoćnika van školskih ustanova u skladu sa zakonima i uputstvima donetih između 1998-2002. godine. U posebnim poglavljima obrađeno je i savremeno pismeno poslovanje.

Gradivo je podeljeno u tri poglavlja:

I nauka o spisima

II istorijat državne uprave

III arhivistika

Prvo poglavlje NAUKA O SPISIMA bavi se istorijatom pismenosti uopšte, tipovima pisama, pojmom spisa, predmetom i podelom nauke o spisima, naukom o savremenim spisima (aktima), njihovoj ulozi u svakodnevnom životu. Ponuđena su neka rešenja za iščitavanje starih spisa u vidu spiskova skraćenica i prevoda reči sa latinskog i nemačkog jezika, prikazan je istorijat i razvoj registraturskih sistema u Mađarskoj, nastanak porodičnih arhiva, dat je istorijat kancelarijskog poslovanja u feudalizmu i u građanskom društvu posle 1945. godine. Obrađena je organizacija savremenog kancelarijskog poslovanja i propisi u vezi sa njim, zaštita podataka, korišćenje i izlučivanje registraturskog materijala, način i uslovi predaje arhivske građe u arhive.

U poglavlju ISTORIJAT DRŽAVNE UPRAVE opisano je kancelarijsko poslovanje organa državne uprave od srednjeg veka sve do 1990. godine. U okviru pregleda razvoja uprave i institucija u Ugarskoj prati se razvoj centralnih državnih organa i organa lokalne uprave. Pri tome se izlaže razvoj državnog sabora i srednjovekovnog zakonodavstva i sudstva. U periodu kada je teritorija srednjovekovne Ugarske bila podeljena na tri dela, prati se razvoj dela zemlje pod Osmanlijskom i pod Habzburškom upravom, kao i razvoj Erdelja. Uz razvoj državne organizacije je bio značajan i razvoj crkvene organizacije. U tekstu se daje pregled razvoja katoličke crkve i protestantskih crkava kao i monaških redova, a ima podataka i o organizaciji i razvoju jevrejske zajednice. Od građanskog doba državna organizacija postaje svestranija. Uz razvoj centralne i lokalne vlasti obrađuje se detaljnije istorijat pravosuđa, a takođe je obrađeno i pitanje specijalističkih službi (npr.

uprave šuma, ureda za patente, ureda za porez, za carinu itd.), po ministarstvima kojima su bile podređene. Iako Vojvodina od 1918. godine nije bila pod vlašću Ugarske/Mađarske, na kraju teksta se daju podaci i o razvoju uprave u Mađarskoj, jer ona ima izvestan značaj u događajima između 1941. i 1944. godine.

Treće poglavlje, ARHIVISTIKA, podeljeno je na dva dela: *Istorijat arhiva i Čuvanje i obrada arhivskog materijala*. U prvom delu prikazano je nastajanje i razvoj arhiva između 1945-1995. godine, pravila i reorganizacija službe do kraja 1960-tih godina, organizacija arhivske mreže između 1968-1995. godine, vrste arhiva i njihove nadležnosti, arhivska biblioteka. Drugi deo se bavi: principima obrade i sređivanja arhivske građe, vrednovanjem i izlučivanjem registraturskog materijala, arhivskim informativnim sredstvima, pomoćnim evidencijama, evidencijama o strankama i istraživačima, mikrofilmovanjem, informatičkim mogućnostima u arhivima te zaštitom arhivske građe od vlage i požara.

Predmet ovog rada nisu rezultati novijih istraživanja, već postojeća saznanja i iskustva iz gore navedenih oblasti. Autori su svoje tekstove napisali koristeći postojeću stručnu literaturu kao i tekstove i podatke svojih ranijih radova. Bibliografija korišćenih stručnih radova prezentovana je na kraju publikacije.

Ovaj priručnik u dve sveske pruža arhivskim radnicima korisne informacije i rešenja kod izvršavanja svakodnevnih stručnih zadataka, iako je bio prvenstveno predviđen da se koristi kao pomoćno nastavno sredstvo u obrazovanju arhivskih pomoćnika.

Mile Tasić,

bibliotekar, Gradska biblioteka Subotica

U dilemi koju istoriju odabrati?
– opredeljujem se za istoriju umetnosti

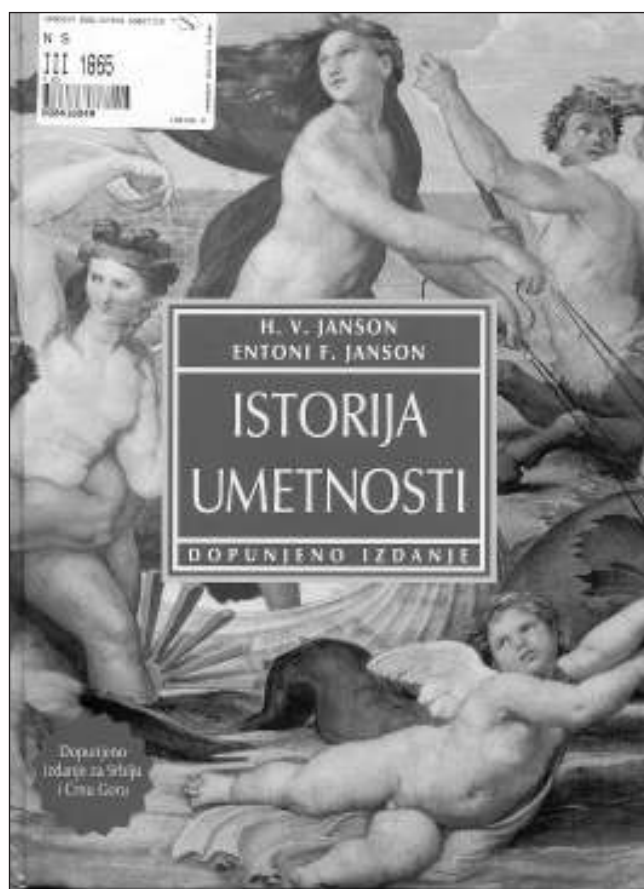
Subotičani u svetskoj istoriji umetnosti

Do pre nekoliko decenija kao nezaobilazno štivo u obrazovanju umetnika, istoričara umetnosti, ali i svekolike građanske zainteresovanosti i edukacije za umetnost, bila je knjiga Salomona Renaka APOLO. Ova knjiga na preko 500 stranica zapravo predstavlja tekstove sa 25 predavanja koja je autor održao u pariskoj umetničkoj školi Luvr, u vremenu od decembra 1902. do juna 1903. godine. Prvo izdanje ove istorije umetnosti Salomona Renaka, prepoznatljivog manjeg formata izašlo je 1904. godine. U nas je ova knjiga izašla u izdanju Srpske književne zadruge u prevodu Miloja M. Vasića koji je ovu knjigu i samu identifikovao kao svojevršno umetničko delo, upravo onako kao što su dela o kojima se u njoj govori. Predgovor prvom izdanju koji je potpisao sam autor, hronološki navodi put svetskog likovnog stvaralaštva u 25 poglavlja od samih početaka umetnosti sve do umetnosti 20. stoleća. Predgovor pak našem prvom izdanju iz 1930. godine napisao je Bogdan Popović. Na samom kraju knjige je Azbučni indeks. Knjiga koja je štampana na kvalitetnom papiru, sadrži 642 crno-bele fotografije. Sva novija izdanja koja su se nakon prvog pojavljivala, donosila su ne samo dopunu i proveru starih opisanih vrednosti, već i nova i savremena umetnička ostvarenja, kao i novootkrivena arheološka nalazišta. Ova i danas nezaobilazna istorija umetnosti u jednoj knjizi dominirala je sve do sredine prošlog veka i još uvek se može naći kao deo kućne biblioteke kod mnogih umetnika starije i srednje generacije.

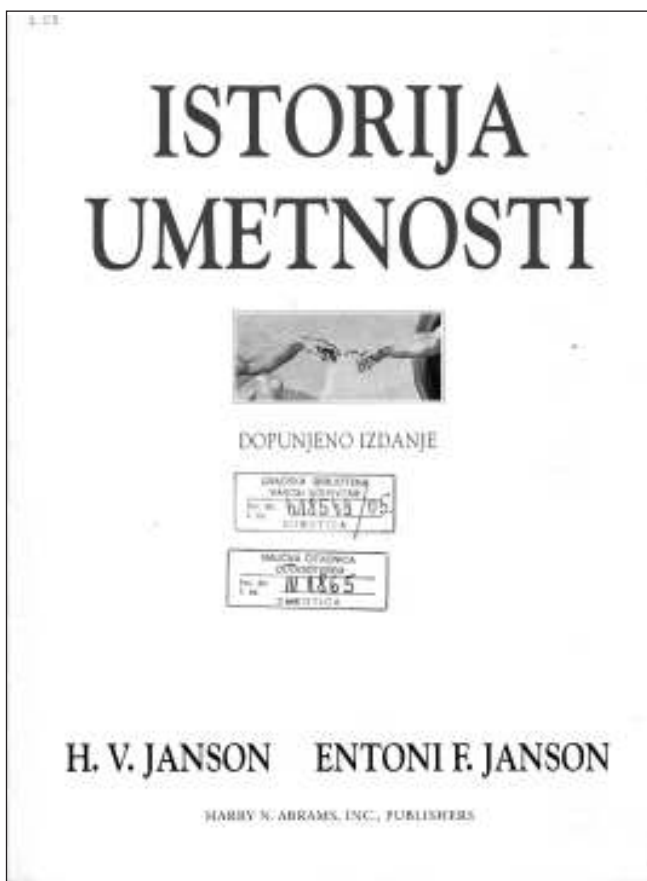
U međuvremenu napisano je kako na istoku, a još više na zapadu mnogo knjiga koje su u naslovu imale istoriju umetnosti.

Konačno se 1962. godine pojavila ISTORIJA UMETNOSTI, velikog formata u jednoj knjizi, koju je sačinio profesor istorije umetnosti na njujorškom Univerzitetu Horst Voldemar Janson, u saradnji sa Dorom Jane Janson. Pored pomenutih Istorija umetnosti, širom sveta pojavljivale su se i mnoge druge, manje ili više korišćene, ali je ova poslednja Jansonova preuzela primat u drugoj polovini prošlog, kao i na samom startu ovog 21. stoleća. Izdavački zavod Jugoslavije svega par godina nakon pojavljivanja originala, tačnije 1966. godine izdao je Jansonovo delo u prevodu Olge Šafarik na srpski jezik. Knjiga autentičnog, velikog formata u tvrdim platnenim i svetlim koricama, imala je zlatni otisak Pikasovog bika nastalog sjajnim spojem sedišta i volana obične bicikle.

Gotovo četiri decenije nakon pojavljivanja Jansonove ISTORIJE UMETNOSTI, tačnije 2005. godine iz štampe je izašlo Dopunjeno izdanje gde uz prvog autora nalazimo autorstvo i Antonij F. Jansona. Ovu Dopunjenu istoriju umetnosti objavio je 1997. godine Hari N. Abrams u Njujorku. Kao izdavač za Srbiju i Crnu Goru pojavljuje se STANEK d.o.o iz

Varaždina, Hrvatska, a kao suizdavač novosadski PROMETEJ. Ovo, sigurno najkorišćenije delo o svekolikoj istoriji umetnosti ne samo na zapadnoj hemisferi, nosi vrlo utemeljen i rečiti tekst, serozno odabrane i visokokvalitetne reprodukcije, odnosno fotografije od kojih je više od polovine u boji skladno stopljene s tekstom, velike i pregledne tabele neophodne čitaocu, obimnije je, pa i modernije od prethodnih izdanja. U tvrdim koricama sa zaštitnom košuljicom, čvrstog šivenja nešto većih dimenzija, knjiga nosi savremeni dizajn čiji su autori Lidija Geršej i Jona Šarink. Ovo kapitalno delo sada je još pristupačnije kako stručnjacima, učenicima i studentima, tako i bilo kom ljubitelju umetnosti. Na kraju knjige nalazi se precizna bibliografija uz podatke gotovo stotinu novih umetnika u odnosu na prethodna izdanja, precizna hronologija događaja nezaobilaznih u istoriji umetnosti, ali i neophodna objašnjenja

nja o raznim umetničkim tehnikama. U ovom se izdanju pored likovnog stvaralaštva obrađuje i muzička i scenska umetnost. Konačno, ovo je delo zaokruženo neophodnim imenikom na samom kraju knjige. Preводе sa engleskog uradili su Olga Škarić, Martina Horvat, Milana Gradiška, Nada Vučinić, Maja Mardešić, dok je sama knjiga štampana u Čakovcu u Hrvatskoj, u štampariji Zrinski.

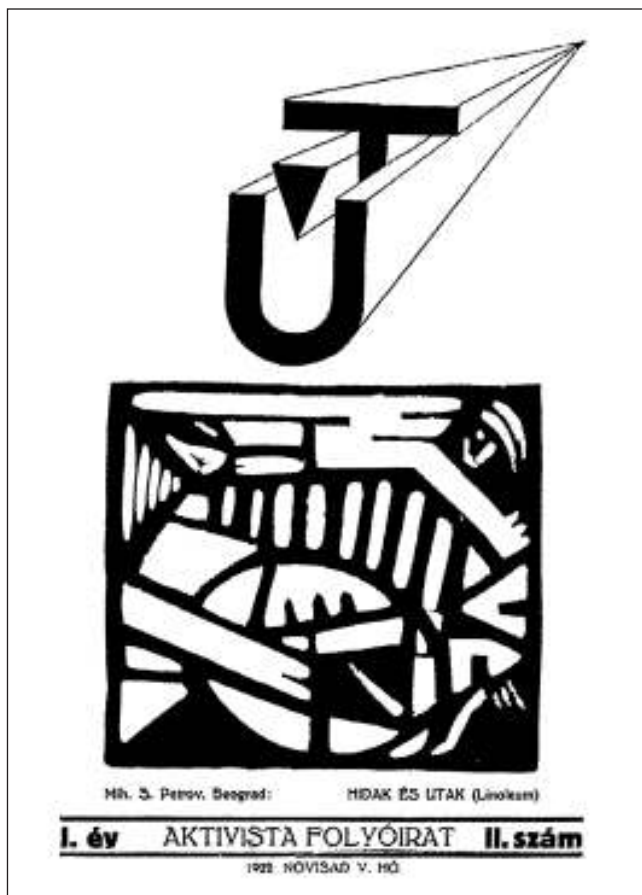
Ono što je za nas posebno značajno u ovom dopunjenom i osavremenjenom izdanju jeste činjenica da se na samom kraju knjige, kao posebno poglavlje od 956. do 987. stranice, nalazi **Dodatak umetnosti XX veka u Srbiji**. Ovaj deo kao urednik potpisao je naš priznati stručnjak dr Miodrag Šuvaković, a kao ekipa njegovih saradnika pojavljuju se još dr Nevena Daković, dr Ana Vujanović, mr Aleksandra Ignjatović i mr Jelena Novak.

Prateći upravo Dodatak koji govori o umetnosti u Srbiji u dvadesetom stoleću, ovog puta ćemo se zadržati na onim delovima koji posebno pominju i obrađuju nazovimo ih jednom rečju, zavičajne stvaraoc, koji su potekli iz našeg grada ili su u njemu ostavili nezaobilazne umetničke tragove. Izbegavajući da se upustimo u autorov odabir pojedinih stvaralaca u oblasti umetnosti iz Subotice koji su u ovom dodatku zastupljeni i našli svoje mesto, već i sa ponuđenim imenima naš grad se svrstava u nezaobilazne umetničke centre. Bez nepotrebnog arbitriranja preostaje nam da se tom činjenicom ponosimo i podičimo.

Tako se već u 4. poglavlju dodatka naslovljenom **SECESIJA** specifične arhitekture kraja 19. i samog početka 20. veka, pominju Marcel Komor (1868-1944) i Deže Jakab (1864-1932) koji ostavljaju antologijske primerke mađarske varijante secesije u Subotici, sinagogu iz 1902. godine i naravno Gradsku kuću iz 1907-1910. godine. Podsetimo se da je ovaj tandem sjajnih arhitekata pored navedenih objekata projektovao i Vodotoranj, Veliku terasu i Ženski štrand na Paliću,

zgradu Platnog prometa, odnosno Nacionalne štedionice na Korzu, kao i zgradu prekoputa, znanu kao Putnik, zatim objekat Jevrejske opštine, te još neke ugaone zgrade u centru grada i tako završio osmislio urbani centar grada, ali i obližnju banju.

KUBIZAM koji je nastao slikarskom evolucijom i radikalizacijom perceptivno-reprezentativnih slikarskih i poetičkih problema postavljenih u postimpresionizmu kao jedanaesto poglavlje pominje naravno između ostalih Pikasa i Bra-ka na svetskom nivou, dok se kao predstavnik sa ovog prostora pominje Arpad G. Balaž (1887-1981). Diplomirao je na Akademiji u Pragu 1925. godine da bi potom živio i slikao između ostalog upravo u našem gradu, gde je imao i jednu od prvih samostalnih izložbi. Nakon burnih godina oko Drugog svetskog rata vraća se ponovo u Suboticu 1957. godine. Bavio se pored slikarstva grafikom, ilustracijama knjiga, plakatom, karikaturom, a za svoj rad je dobio Oktobarsku nagradu grada Subotice 1966. godine.

Kao 18. poglavlje pominje se **DADAIZAM I AKTIVIZAM VOJVODANSKIH MAĐARA** koji je preko časopisa **Út** (Put) delovao u Novom Sadu i Subotici od 1922. do 1925. godine, bio blizak mađarskom aktivizmu Lajoša Kašaka te dadaizmu Šandora Barta. Imena koja se pominju su Zoltan Čuka, Endre Arato, Arpad Lang i Mikloš Fišer, koji na posredan ili neposredan način imaju dodira sa našim gradom. Uz tekst se pojavljuje i naslovna stranica drugog broja časopisa, koju je kao linorez uradio Mihailo S. Petrov, profesor beogradske Akademije umetnosti.

Dvadeset i šesto poglavlje nosi naziv **FOTOGRAFIJA** koja u svojoj suštini pripada novom tehničkom reproduktivnom mediju i njegovoj recepciji u stvaranju moderne masovne kulture. U ovom poglavlju se pominju među mnogim autori-

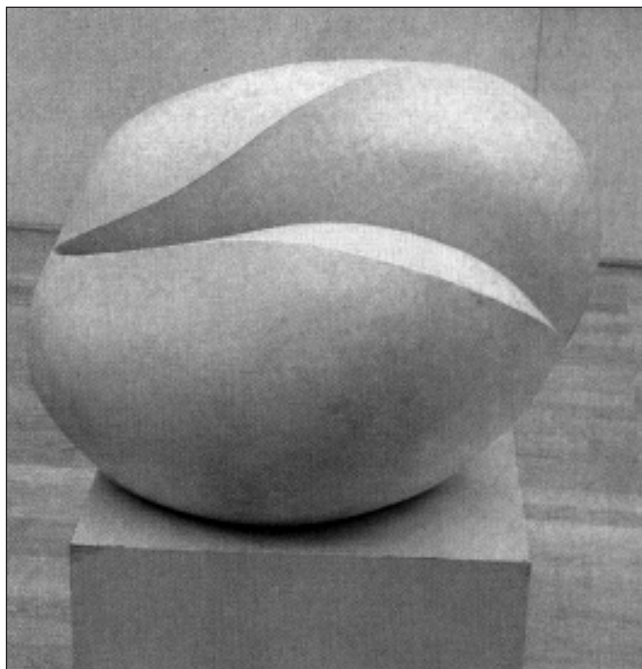
ma i naši Balint Sombati, rođen 1950. godine u Pačiru. Gimnaziju je završio u Subotici, te diplomirao na Akademiji Aleksandar Čusov 1984. godine. On je multimedijalni umetnik, pisac o umetnosti i dizajner. Oblast njegovog umetničkog stvaralaštva je prilično razuđena i kreće se od vizuelne poezije, konceptualnih i postkonceptualnih radova, instalacija, performansa, mail arta, kritika. Živi na relaciji Budimpešta – Sremska Kamenica. U ovom se poglavlju pominje i Slavko Matković (1948–1994), osnivač grupe BOSH+BOSH, zajedno sa Balintom Sombatijem 1969. godine u nekadašnjoj poslastičarnici Triglav u Subotici. Osnovnu i srednju, kao i Višu pedagošku školu završio je u rodnom gradu Subotici. Inicijator je i urednik časopisa Kontaktor, pokretač časopisa WOW. Autor je više zbirki poezije, saradivao je u mnogim časopisima, a kao multimedijalni umetnik radio je na mnogim projektima, intervencijama u prostoru, konceptualnim delima, vizuelnoj poeziji, stripu, mail artu.

SOCIJALISTIČKI REALIZAM U SLIKARSTVU I SKULPTURI, ili socrealizam jeste normativno umetnička doktrina zasnovana na prikazivanju optimalne projekcije novog realsocijalističkog društva. Obraduje ga 35. poglavlje u kojem se među skulptorima pominju Toma Rosandić (1878–1958) čiji Spomenik palim borcima i žrtvama fašističkog terora jeste i najmonumentalnije spomeničko zdanje u našem gradu, završeno 1952. godine, koje je sanirano i restaurirano 1985. godine, da bi upravo ovih dana doživelo još jednu adaptaciju; zatim Nandor Glid (1924–1977), rođeni Subotičanin koji je u Beogradu sticao umetnička znanja, a svom rodnom gradu ostavio prepoznatljive spomenike – spomenik Balada obešenih kod Suda, otkrivenog 1967. godine i spomenik Sloboda (Vatrena ptica), postavljenog 1980. godine. Glid je autor spomenika u koncentracionom logoru Dahau, te spomenika holokaustu u Jerusalimu.

Poglavlje 45. je naslovljeno kao **ENFORMEL** i predstavlja „druhu umetnost“ koju karakteriše apstraktno negeometrijsko slikarstvo materije. Njegova pojava u vojvodanskoj umetnosti vezuje se za Jožefa Ača (1914–1990) čije se delo iz 1961. godine pod nazivom Egzaktno kretanje nalazi kao reprodukcija u knjizi. Rođen je u Bačkoj Topoli, a bio je inicijator i pokretač umetničke kolonije u Senti 1952. godine. Učestvovao je na mnogim umetničkim skupovima, najviše u Vojvodini. U ovom se poglavlju pominje i Pal Petrik (1916–1996) rođen u Subotici, Akademiju likovne umetnosti završio je u Beogradu, istraživao je u likovnoj umetnosti, a pored slikar-

stva bavio se scenografijom. Učestvovao je na mnogim likovnim kolonijama.

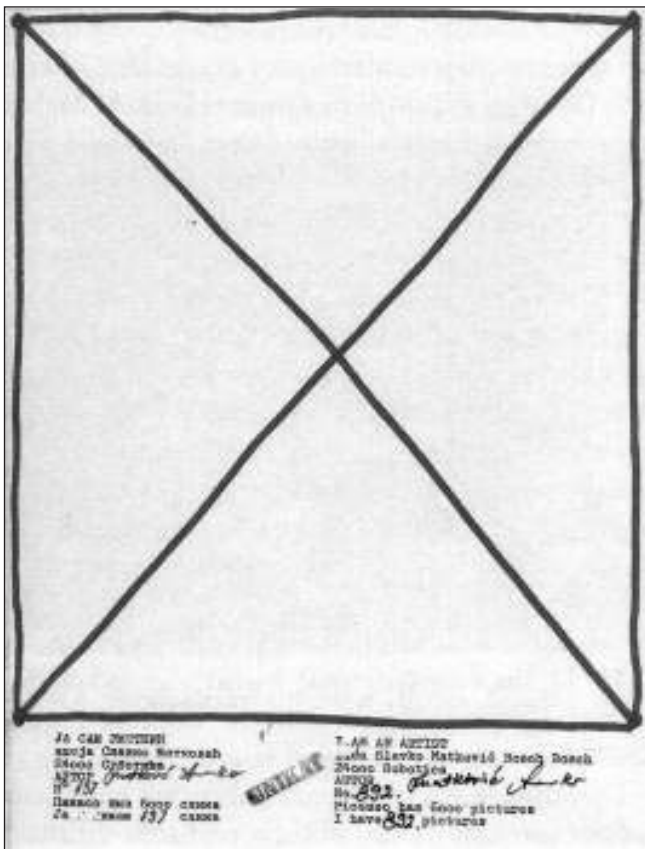
GEOMETRIJSKA APSTRAKCIJA je 48. poglavlje, a ovaj umetnički koncept zasniva se na modernističkom transformisanju geometrijskog poretka u smeru prostornog geometrijskog iluzionizma u kojem se kao značajan predstavnik u skulpturi pominje Ana Bešlić rođena u Bajmoku (1912–2008). Akademiju likovnih umetnosti je završila u Beogradu 1947. godine, a postdiplomske studije u klasi profesora Tome Rosandića 1949. godine, u čijoj Majstorskoj radionici je bila saradnika do 1955. godine. U našem gradu i na Paliću je postavljeno nekoliko njenih skulptura u prostoru, a deo radova kao poklon nalazi se u subotičkom Gradskom muzeju.

Naredno poglavlje nazvano je **MODERNISTIČKA SKULPTURA** i u njemu se pominju, već navedeni Toma Rosandić, te Petar Palavičini (1886–1958), autor centralnog subotičkog spomenika Car Jovan Nenad na Trgu slobode, podignutog 1927. godine a srušenog 1941. godine, te obnovljenog 1991. godine. Akademiju umetnosti završio je u Pragu, a usavršavao se u Nemačkoj i Italiji. Učestvovao je na Bijenalu umetnosti u Veneciji 1952. godine. Potom se govori o stvaralaštvu Ivana Meštrovića (1893–1962) čije reprodukcije Vidovdanskog hrama iz 1912–1913. godine, te reljefa Kosovke devojkice iz 1909. godine nalazimo u dodatku knjige o kojoj govorimo. Meštrović se školovao na Akademiji u Beču, a izlaganje „Kosovskog ciklusa“ na Svetskoj izložbi u Rimu 1911. godine donelo mu je svetsku slavu. U Subotici su postavljena dva portreta koja je izvajao Meštrović: Ambrozija Boze Šarčevića i Anta Evetovića Miroljuba. Kao predstavnici modernističke skulpture nakon Drugog svetskog rata pominju se, ponovo Ana Bešlić sa pratećom reprodukcijom pod nazivom Otvorena forma 4 iz šezdesetih godina i Nandor Glid. Kao predstavnik postmodernističke skulpture pominje se Oto Logo rođen u Beogradu 1931. godine, gde je završio Akademiju primenjenih umetnosti 1954. godine ali je detinjstvo proveo u Subotici. Usavršavao se u Parizu, te izlagao na Bijenalu umetnosti u Veneciji 1968. godine. Njegovi prepoznatljivi spomenici u Subotici su Prozivka i Ivan Sarić.

Poglavlje 55. je nazvano **NAIVNA UMETNOST**, okarakterisana od Ota Bihalji Merina kao obraćanje arhaič-

nom, primitivnom, naivnom, ali egzistencijalno univerzalnom u procesu savladavanja otuđenja modernog čoveka. U ovom se poglavlju pominje naš sugrađanin Ferenc Kalmar rođen u Subotici 1928. godine, koji je među prvima pohađao Kurs figuralnog crtanja nakon Drugog svetskog rata organizovanog u našem gradu. Višu pedagošku školu je završio u Novom Sadu 1953. godine, da bi se potom bavio kako pedagoškim radom tako i skulpturom. Učestvovao je na mnogim kolonijama, samostalnim i kolektivnim izložbama.

U poglavlju 60. pod neobičnim imenom **OKO NEODA-DEIFLUKSUSA** karakteristično za sinestezijska i vokovizuelna istraživanja u umetnosti, pominju se Karolj Ač, Slavko Matković, Balint Sombati te Katalin Ladik, rođena 1942. godine u Novom Sadu, a kao član grupe **BOSCH+BOSCH** u znatnoj meri delovala i u našem gradu. Bavi se scenskom umetnošću u najširem smislu, pozorištem, filmom, performansom, glasovnim istraživanjima i drugim likovnim formama.

KONCEPTUALNA UMETNOST je naziv 65. poglavlja u kojem se nezaobilazno pominje grupa **BOSCH+BOSCH** koja je delovala od 1969. do 1976. godine upravo ovde u Subotici, uz pominjanje osnivača i članova grupe Balinta Sombatija, Slavka Matkovića i Lasla Salme (1949- 005), rođenog Subotičanina, grafičara, slikara, ilustratora, člana više umetničkih grupa, učesnika na mnogim kolonijama, koji je svoja dela izlagao na mnogim samostalnim i kolektivnim izložbama u zemlji i inostranstvu, zatim Lasla Kerekeša rođenog u Staroj Moravici 1954. godine koji je završio Gimnaziju u Subotici, diplomirao na Višoj pedagoškoj školi u Beogradu, smer konzervacija, izlagao na mnogim izložbama, a kao samostani umetnik već godinama živi u Nemačkoj, te Katalin Ladik. Pored teksta je i reprodukcija rada Slavka Matkovića iz sedamdesetih godina pod nazivom **Obeležavanje površine**.

Naredno poglavlje **POLITIČKI TEATAR** kao nezaobilazni period u ovakvom teatru pominje se KPGT (kazalište,

pozorište, gledalište, teatar) osnovano 1978. godine u Zagrebu od strane Dušana Jovanovića, Ljubiše Ristića, Radeta Šerbedžije i Nade Kokotović, koje je delovalo i ostavilo duboke tragove u Subotici od 1985. do 2000. godine.

I u narednom 67. poglavlju nazvanom **PERFORMANS UMETNOST** u kojem se izvode akcije u urbanom javnom ili privatnom prostoru, pominje se još jednom subotička umetnička grupa **BOSCH+BOSCH**.

VIDEO UMETNOST se pojavljuje ranih sedamdesetih. To je 71. poglavlje dodatka, a karakteriše se kao video dokumentovanje umetničke akcije, kao istraživanje video medija posredstvom video instalacija i video performansa, a u njemu se ponovo pominje Balint Sombati.

U poglavlju **EKLEKTIČKI POSTMODERNIZAM U SLIKARSTVU I POSTMODERNIZAM U TEORIJI** pod brojem 73, koje nastaje osamdesetih kao dekonstrukcija kritičkih potencijala konceptualne umetnosti i kao oslobađanje čulno-telesnog gestualnog rada postmodernih umetnika u domenu slikarstva, skulpture i instalacija, pominju se neoekspresionistička slikarska dela nastala iz autokritike konceptualne umetnosti Lasla Kerekeša i Slavka Matkovića.

U poglavlju 78. pod naslovom **UMETNOST POSTSOCIJALIZMA** pominju se Balint Sombati i Katalin Ladik. Ovaj stvaralački period karakterišu primeri provokacija političkih, etičkih i umetničkih kanona socijalističke kulture, a uz tekst se nalazi i reprodukcija performansa **Zastave II** iz 1995. godine.

UMETNOST I FEMINIZAM je 82. poglavlje koje se počinje formirati među ženama - umeticama sedamdesetih godina, a u kojem se uz ilustraciju performansa **Vabljenja** iz 1970. godine pominje Katalin Ladik.

Konačno, poslednje poglavlje pod brojem 84. u kojem se pominje još jedan zavičajni autor jeste **SLIKARSTVO POSLE SMRTI SLIKARSTVA ILI SLIKARSTVO U EPOHI MEDIJA**. Ovaj period karakteriše paradoks savremene umetnosti devedesetih godina 20. i prvih godina 21. stoleća, u kojem se paralelno novomedijskim umetničkim praksama,

ÖSSZEFOGLALÓ

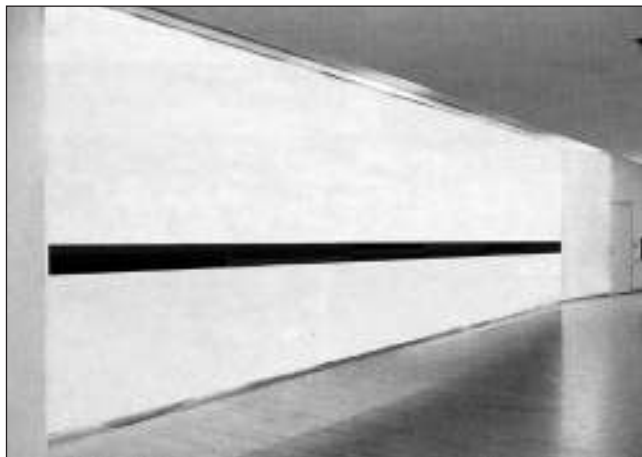
Szabadkaiak a világ művészettörténetében

Salomon Renak 1904-ben megjelentetett APOLLO elnevezésű művészettörténete után a mai napig több, hasonló tematikával foglalkozó, jelentős és értékes könyv látott napvilágot. Az egyetemi hallgatók, tanárok, művészek, művészettörténészek, képzőművészeti kritikusok, képtartulajdosok, mecénások és elméleti szakemberek, valamint a képzőművészet kedvelői előnyben részesítik Janson 1962-ben megjelentetett Művészettörténetét, melynek, kiegészített kiadása 1997-ből még jobban megerősítette pozícióját a művészi

ZUSAMMENFASSUNG

Künstler aus Subotica in der Weltkunstgeschichte

Nach der im Jahre 1904 veröffentlichte Kunstgeschichte APOLLO von Salomon Renak folgten mehrere Werke von grosser Bedeutung mit ähnlicher Thematik. Die Studenten, Lehrer, Künstler, Kunsthistoriker, Galerieinhaber, Kunstkritiker und Theoretiker als auch Kunstbegeisterte bevorzugten die im Jahre 1962. veröffentlichte Kunstgeschichte von Janson, deren verbesserte Edition aus dem Jahre 1997 nur ihre Position in künstlerischen Kreisen nur befestigt hat. Die

koje označavaju epohu posle dominacije slikarstva, pojavljuju kritičke, problemske i konceptualne slikarske produkcije koje se ne mogu porediti po formalnim pikturalnim odlikama, već po svom taktičkom odnosu prema masovnoj i medijskoj, odnosno digitalnoj kulturi. Propraćen reprodukcijom svog ostvarenja Bez naziva iz 2004. godine pominje se Dragomir Ugren, rođen 1951. godine u Bosanskoj Krupi, Fakultet likovnih umetnosti završio u Beogradu 1978. godine, da bi kao stručni saradnik za savremenu umetnost radio u galeriji Likovni susret u Subotici, u periodu od 1982. do 1989. godine.

U preostala četiri poglavlja subotički stvaraoci i oni koji su u našem gradu delovali se ne pominju, ali je već i ovaj respektibilni broj zavičajnih umetnika koji čine sastavni deo svekolike istorije umetnosti, makar samo u Dodatku umetnosti XX veka u Srbiji, dovoljan razlog da dopunjeno izdanje **ISTORIJE UMETNOSTI** H. V. Jansona i Entoni F. Jansona smatramo važnom, pa i nezaobilaznom literaturom zavičajne istorije umetnosti.

körökben. Országunkban Janson **MŰVÉSZETTÖRTÉNET**-ének kiegészített változata 2005-ben jelent meg, méghozzá egy 30 oldalas külön fejezettel gazdagítva - **Szerbia művészete a XX. században** cím alatt.

Ebben az adalékban említést találunk jónéhány képzőművésünkről is, akik Szabadkán és környékén jelentős nyomot hagytak munkásságukkal. Képzőművészeink jelenléte egy ilyen könyvben elég okot ad arra, hogy azt bátran az olvasók figyelmébe ajánljuk.

verbesserte Ausgabe von Jansons **Kunstgeschichte** ist in Serbien 2005 erschienen und zwar bereichert mit einem cca. dreissigseitigen Kapitel unter dem Titel **Kunst des XX. Jahrhunderts in Serbien**.

In diesem Beitrag sind viele in Subotica und ihrer Gegend betätigte bildende Künstler erwähnt. Dass unsere Künstler im Anhang eines so bedeutenden Werkes vorgestellt sind, verpflichtet uns es den Lesern zu empfehlen.

IN MEMORIAM

Laliya Gabor (Subotica, 14.10.1951 – 26.11.2008)

Teško je pronaći prave reči kojima bi se ovim putem na najbolji način oprostili od kolege Gabora. On nije bio tipičan arhivista i sebe je, sa dozom samoironije smatrao intelektualnim kelnerom, koji će naučniku ali svakom drugom namerniku koji se nađe u Arhivu pokušati da servira ono za čim traga. Rad u svojoj struci je primao sa lakoćom, a svoje znanje je takođe prenosio na veoma jednostavan i privlačan način.

Završio je Učiteljsku školu, a kao apsolvent Prirodno-matematičkog fakulteta, Odsek geografija, piše 1979. godine molbu za prijem u Arhiv. Već je do tada radio u osnovnim školama i odslužio vojni rok. Diplomirao je 1981. godine i od te godine je radio u Službi zaštite arhivske građe van Arhiva. Zvanje arhiviste stekao je 1989. godine, a viši arhivista postaje 2003. godine.

Uvek je bio raspoložen za razgovor, a posebno je uživao u pričanju viceva. Za njega je bila skoro nepoznata nervoza i užurbanost. Gde god da je bio prisutan, njegova ličnost je učinila da se problemi pojave na drugačiji način i da se učine manjim. Njegov cilj nije bio da produkuje puno, već da se bavi ljudima, da im kaže nekoliko dobrih, prijatnih ili smešnih reči. On je donosio u Arhiv nove viceve, a šalio se čak i tada kada je bilo reči o teškim stvarima.

Bio je poznavalac vinogradarstva i vinarstva što je potvrđeno i njegovim članstvom u subotičkom Redu vinskih vitezova – Arena Zabatkiensis. Voleo je da priča o vinu i o vinovoj lozi, kako su razne sorte dospеле kod nas i kod kojeg vina treba da se obrati pažnja i na šta. A voleo je da zapali cigaru kao da ništa drugo nije važno. Znao je da živi, da uvek ispuni aktualni trenutak stalozenošću i zadovoljstvom. Bio je majstor za pripremanje specijaliteta u kotliću, od ribe posebno, tako da je na mnogim skupovima bio glavni kuvar. A sve svoje znanje, bilo da se radi o kotliću ili o arhivskoj struci, rado je delio.

I kao arhivista se isto bavio pitanjima svakidašnjeg života. Nisu ga prvenstveno interesovale velike bitke i velike ličnosti, iako je i o tome dosta znao. Bavio se i ekonomskom istorijom tj. istorijom poljoprivrede Severne Bačke i o tome je pisao u mnogim listovima. Iz ovakvog aspekta je sagledavao i arhivsku građu koristeći je na osoben način.

Bio je društveno angažovan u nekoliko nivoa. Politički je bio angažovan kao član VMSZ-SVM (Savez vojvođanskih Mađara), ali isto tako u užem okruženju u svojoj Mesnoj zajednici i u humanitarnoj organizaciji KODDE (Kosztolányi Dezső Diáksegélyező Egyesület). Bio je i predsednik Upravnog odbora Gradskog muzeja, član uredništva „Bačorsaga“ i „Paličkih novina“.

Od aprila 2008 godine nije više dolazio na posao. Znali smo da je njegov zdravstveni problem velik i sve je bilo izvesnije da ni njega neće poštediti strašna bolest. Često ga se setimo kada se čuje neki novi vic ili kada dođe istraživač koji se interesuje za nešto u vezi ekonomske istorije, poljoprivrede ili vinogradarstva.

Drago nam je što smo mogli da radimo zajedno sa njim. Mnogo će nam nedostajati i kao prijatelj i kao kolega.